Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkäri.

Helsingissä,
Prántättу G. O. Waseniuksen tykönä, 1839.

IMPRIMATUR:

V. FURUHJELM.

Lukialle.

Jo wuonna 1832 pyysi Herra Kirjanpainaja Frenckelli meitä jonkunlaista Lääkärinkirjaa Suomenkielellä kirjottamaan. Siitä muiden kanssa neuoteltua walitsimma Ruotsinkielisen kirjan "Sundhets-Lårobok för menige Man af Carl Nordblad" seurattawäksemme ja niin alotimma työmme, sitä millon suomentaen, millon mukaellen, millon lisäten, millon muka parannellen. Sitte ajan kuluessa eikä meiltä walmista tullen luimma awisiloissa saman kirjan jo toiselta — Mag. J. H. Keckmannilta — suomennetuksi ja Turussa prántätyksi. Ja saimma wiime postissa tämän suomentaman, joka kyllä näyttää kauniisti ja osaawasti toimitetuksi. Welwollisuutemme olisi nyt omaa laitostamme sen awulla parannella, niin walmiimpana prántättäwäksi, waan koska jo ilmanki olemma liiemmäksi siitä waiwaa nähneet, niin menköön matkaansa semmoisena, kun nykyjään on. Wastaiset Suomenkielisten Lääkärinkirjain kirjoittajat käyttäköot hywäksensä mitä kummaltaki meiltä löytäwät ja niin laittakoot tämänki kirjotuslaadun täydellisemmäksi. Oudonlaisista sanoista tässä kirjassa saamma seuraawan selwityksen panna. Ele merkitsee ruumiin kunaki aikana näöllistä woimaa (lifskraft); haalia, lensiä, pensiä, lämpimältä tuntuwa; hapahka, happamelle maistawa; hietintä, transpiration; hi'in, hikimet, porer; huoltu, laxering; huoltawa, laxe-

rande; juntukka, spanskfluga; kai, samt, saalas, nyßfödt barn; kihottawa, retande; korlata, gurgla; kuoe, åckel; kuoittaa, kuoituttaa, åckla; kuume, feber; kätilöin, barnmorska; laskimo, blodåder, ven; liude, nerf; oireet, sjukdomsförebud; pese, pesetti, såpa; posia, potilas, patient; rupeama, smitta utan materiellt substrat; salmiakkijuokse, luktspiritus, stinkspiritus; setki, paroxysm; suolaöljy, saltsyra; tarttarisuola, cremortartari; waltimo, pulsåder, arter. Werimaksa, moderkaka; aneksi, anis; juuriska, kålrot; kukonyrtti, sedum acre; kynsilauka, hwitlök; lemmekkå, lempikukka, viola tricolor; lääketahkiainen, arctium lappa; maitiaisjuuri, woikukan juuri; mali, koinruoho, malört; peltohumala, millefolium; pujojuuri, artemisia vulgaris; raate, radake, trifolium aqvaticum; saunakukka, chamomilla vulgaris; seljakukka, fläderthee; willikaali, bolmört.

Kajanista 1 päiwä Huhtikuussa 1838.

Elias Lönnrot.

1. Luku.

Yhteisiä muisteltawia terweydestä.

Terweys on kultaa kalliimpi; paras lahja lapsilla, paras täysikaswaneilla, paras ikiwanhoillaki. Jopa ikäwä olisi ihmisen elää ja olla terweydettä. Kiwulainen ihminen ei puolin määrin tunne itsiänsä terween ja raittiin rinnalla onnelliseksi. Sentäpä pitäisiki jokaisen terweydestänsä huolta pitää; eläa niin, että taudit ja kiwulaisuudet wältettäisi, ja jos kuitenki tulisiwat, rientämiseen wiljellä eli nauttia aineita, joita luoja on terweyden jälle woittamiseksi säätänyt. Tulipalossa kyllä koetaan warjella, mitä saadaan, eikö wielä enemmin tulisi taudeissa katsoa, mistä saisi parannusta, etsiä ymmärtäwäisten neuwoja ja niitä ajallansa seurata. Ja niin kuin tulta estetään wallalleen pääsemästä, niin pitäisi terween ihmisen waroa tautiaki. Katso Syrak. kirjasta 38 L. 1, 2, 3 v.

Tautien syistä.

Syitä tautehin ja kiwulaisuksiin on monenkilaatuisia. Tawallisimmia owat: liika syöminen ja juominen, nautintoainetten kehnous eli sopimattomuus, saas-

tanen ilma, sistitön ruumiin korjuu ja muu elämä, waatetten sopimattomuus, äkillinen muutos lämpimästä kylmään eli kylmästä lämpimään, yliwoimanen rasitus, laiskuus, huwitusten pitkällinen nautinto eli muu wäärinkäytös, äkillisten wimmain eli mielenliikuntoin kohtaus.

Ruowista ja juomista.

Ruokia ja juomia tulee ruumiin rawinnoksi ja wirwoitukseksi kohtuullisesti nauttia. Kaikki liika siinä asiassa on myrkkyä ruumiille. Waan kohtuus yllä pitää terweyden. Ei wielä ole yksikään katunut kohtuullisuuttansa.

Kaswuaineista nautitaan enimmäksi jywiä ja potakoita (perunia). Waan muu, kun joutunut, kypsi ja puhdas wilja ei kelpaa leiwäksi. Wilulta ja ruosteelta wahingoittu on waarallinen terweydelle. Ainaki pitää se hywin kuiwata, jauhaa hienommaksi kun tawallinen hywä wilja, taikina wisusti sotkea, kauemmin hapattaa ja kuminoilla, fenkolilla eli aneksilla höystää. Eikä saada senlaisesta turmellusta wiljasta wielä sittenkään terweellistä leipää, jos ei ainaki kolmanneksi osaksi panna puhdasta wiljaa sekaan. Waraleiwäksi nälkäwuosina owat potakat ja kangasjäkälät kaikkia muita aineita etewämmät.

Mahtoton asia on, terweellistä ruokaa oljista ja petäjän kuorista saada.

Potakat ja muut kaswuaineet owat lihan eli kalan kanssa keitettynä terweellisemmät syödä, kun ilman. Kehnowatsasille, happamelta ja rewäsimeltä waiwatuille on hywä wähemmin kaswinwiljaa nauttia.

Kalat ja kaikenlainen lihan puoli owat werekseltä eli tuoreelta terweellisemmät. Waan kituwina saatuin eli jälkeenpäin pilautunutten kalain, tautisten, itsekuollutten raawain lihaa ei pidä millään tawalla syödä. Suolaaminen tapahtukoon puhtaissa puuastioissa ja katsottakoon usein, että lauka eli suolawesi pysyisi raittiina ja olisi ylettywä.

Kaikki ruoat pitää puhtaasti laitettaman ja astiat joka kerralta pestämän. Rauta ja tinattu waski on keittoastioiksi paras, muiksi astioiksi sopii lasi, posliini, tina, puu ja sawi. Tinaamattomista waski- ja kasari-astioista puuttuu myrkkyä ruokihin.

Juoda ei pidä, kun ainoastaan janostuneena. Kaikki mitä muuteen makunsa wuoksi eli ajanwietteeksi juodaan on ruumiille wahingoksi. Luonnollisin ja terweellisin juoma on selwä, puhdas wesi. Se raitistuttaa weren, wahwistaa rinnan ja watsan, selwittää pään, woimassa pitää liutimet, lewottaa ja ilahuttaa koko ihmisen olennon. Wäärä luulo on ihmisillä, weden heikoksi tekewän ruumiin;

ennemmin se sen wahwistuttaa, ken liiatenki sen ohessa ei alati paikallansa istu eli makaa, waan wälimmiten liikkuu ja toimittelee jotai raittiissa ilmassa ulkona. Ei semminkään pitäisi nuorison wäkiwämpiä juomia millonkaan nauttimaan. Niistä heille waan tulee paha tapa, kehno watsa ja elinkautinen wiheliäisyys. Oli ennen wanhaan tapana, nuorten naimatonten ei muuta kun puhdasta wettä juoda. Ihmisyyden onneksi pitäisi tämä tapa uudistettaman. Niin saataisi wieläki kuulla sanottawan: nuoret miehet naimattomat, wielä wiinan juomattomat. Kalja ja sahti owat täysi-ikäisille ja työmiehille eli laihoille ja huonohenkisille ihmisille soweliaat. Waan huonosti keitettynä, puolikäyneinä, humaloimatta, ylen nuorena eli wanhana ja happamina ne ei ole terweellisiä.

Kyimiä juomia pitää wälttää semminki palawalla ja kuumalla ruumiilla. Ymmärtämättömyys eli huolettomuuski tässä asiassa on saattanut monelle iänpäiwäisen kituwaisuuden eli ennenaikaisen kuoleman.

Kuitenki on kaikista wäkewistä juomista palowiina sekä erityisille ihmisille, että koko ihmissuwustolle turmelewaisin. Se on juoma, josta ihmiselle toisiaanki ei ole hyötyä, jos ei muutamissa erinomaisissa tiloissa, niinkun ylellisissä rasituksissa, kowassa wilussa eli kuumuudessa, sateessa, us-

wassa ja sumussa, koska sitä lääketten werosta wähä kerrallansa ja jollon kullon nautitaan. Semmoisissaki tapauksissa on kuitenki hywä olut paljo wirwottawaisempi ja terweellisempi.

Mutta mikä on se wähä hyöty palowiinasta niiden tuhansien turmioin suhten, joita siitä lähtee niin erityiselle ihmiselle, kun koko maalle ja koko ihmissuwustolle! Se polttaa ja kowentaa sisällykset, etteiwät woi täydellisesti ruokia huwettaa, josta usein pitkälliset rewäsimet, muut watsawiat ja kohtaukset saawat alkunsa, juontuu sitte weren seassa keuhkohin, aiwoon ja ympäri koko ruumiin, pilaa älyn, mielen, muistin, woiman ja muun kunnon, turwottaa, pöhistää ja wawistuttaa ihmisen, wähentää luonnollisen lämpimän ruumiissa, syyttää moninaisia raskahimmia, ikuisia tauteja, heikkopäisyyden, halwauswian, ampujan, kaaduttajan, ähkywikoja, wesiahman, luuwalon, wesipöhön ja muita pöhötauteja, turwottumisen, kelta- ja keuhkotauteja, werisyljyn ynnä muita lukemattomia wikoja, joiden wiimmenen loppu on lewoton omatunto ja kauhistuttawa kuolema.

Sillä tawalla useinki turmelee palowiina terweyden ihmiseltä, waan jos sitäkän ei aina silminnähtäwästi tekisi, niin kuitenki aina menettää ilon, onnen ja siunauksen perekunnissa,

turmelee hywät tawat ja kauniit, siiwolliset menot, tuhlaa arwaamattoman työajan ja tawaran, saattaa monta ihmistä hywältäki elolta maantielle. Myös on werisillä tappeloilla, murhilla ja kaikenlaisilla pahatöillä tawallinen alkunsa palowiinasta. Ei kymmennettä osaakan hawata niistä ilman palowiinatta tapahtuneen. — Joka sentähden tahtoo terweenä, raittiina ja onnellisna elämänsä iltaan päästä, tekee hywin, jos hän ei koskaan ota palowiina suuhunsa, waan wieroo sitä kun muutaki myrkkyä. Wielä wähin totuttuaki woipi ryyppäämisen tawan helposti heittää, waan wiimmen muuttuu tapa tarpeeksi ja ihminen wapaasta, mielitahtosesta olennosta palowiinan orjaksi. Waan jos siksi ei muuttuisikan ryyppimisen tapa, niin jopa ilmanki wiinaa maistellessaan ihminen toisinaan tulee siitä runsaammasti nautitsemaan, niin että juopuu. Waan juopuneenapa mies on mieltä wailla ja woipi helposti yhtyä senlaisiinki seikkohin, josta saapi ikuisen turmion nimellensä, arwollensa, elollensa ja kunniallensa, taikka joutuu raskainten rangastusten alaseksi. Paras on sentähden ottaa korwiin runoniekan opetus, joka sanoo:

"Jos nyt tahot tarkimmasti,
Osata oikein eleä,
Niin wiero wiina peräti,
Sekä karta karwojansa.

Ole wiinalle wihanen,
Heitä pois lihan hekuma,
Tee jo kelpaawa katumus,
Armon aikana alota!"

Parempi toki onki peräti wälttää kiusausta, kun suotta sen kanssa taistelemaan antauta. Muuten waan wiimmen ehkä myöhän taidat toisen kuulusan runoniekan kanssa hawata onnettomuutesi ja walittaa:

"Wasta minä wanhoillani
Diwalsin tämän asian,
Kuinka kunnia menepi,
Alenepi miehen arwo,
Kaikki rakkaus katoopi
Entisiltä ystäwiltä,
Miesi welkahan weäksen,
Joka ryyppeää rysyltä,
Wiinan wiljassa eläpi,
Monet päiwät pääksytysten,
Wiikkokauet wieretysten.
Maailman makia seura,
Tapa wanha tarttuwainen,
Jot' ei arwata alusta,
Saapi semmoiset wahingot.
Aiwan on asian kanta
Sillä lailla, lapsukaiset;
Minä sen toeksi tieän,
Jok' olen itekki ollut
Taipuwa tähän tapahan,
Saanut semmoiset wahingot:

Terweys on turmeltuna,
Kaikki rikkaus kaonna,
Arwoni alentununna;
Matti taskussa makaapi,
Tuskat turkkini powessa,
Ristit, waiwat rinnassani.
Wielä suututin sukuni,
Esiwaltani wihotin;
Näytin ihteni olewan
Irwihampaille iloksi,
Hywänsuowille suruksi."

Mitä wasta palowiinasta sanottiin, sopii muihinki wäkewihin juomihin, sen enempi, minkä wäkewämpiä. Warsinaista pysywäistä wirwoitusta niistä ei tule, sillä niistä ei lähde apua werelle, lihalle, luulle ja ytimelle. Hywä olut ainoastaan on eroitettawa. Töissä rasitetuille, semminki iällisemmille ihmisille on olut terweellinen juoma, jos sitä waan ei liiemmäksi, eikä ylen nuorena, eli happaimena tahi laimistuneena nautita. Nuorille, lihawille, helppotöisille, istuwille ihmisille ei ole olutkaan terweellinen. Norri eli punssi, joita kahwesta palowiinan eli rommin kanssa tehdään owat luonnostansa kuumentawaisia, poltawia juomia, eikä pidä niitä, ei terween, eikä kiwulaisen nautitseman. Rommi siltään ryypättynä on kowin waarallinen, niin kurkulle, kuin rinnalle ja watsalle. Se on wielä palowiinaaki wahingollisempi. Ei parempi ole

tothikaan, jota kuumasta wedestä, rommista ja sokurista laitetaan.

Ilmasta terweyttä suhten.

Joka hengittämällä kulkee ilma keuhkohin, ja on weren muuttamiseksi eli uudistamiseksi wälttämättömästi tarpeellinen. Tämä uudistus tapahtuu seuraawalla tawalla: Yhä ja lakkaamatta liikkuu weri ruumiissa. Tämä liikunto toimitetaan kahdenlaisilta suonilta. Toiset, laskimot (laskusuonet, werisuonet, venae) nimeltänsä, juontawat kaikesta ruumiista weren keuhkohin. Keuhkoissa tawataan weri äskihengitetyltä ilmalta; joku osa ilmasta yhtyy wereen ja mikä ei yhdy, hengitetään jällen. Ilmasta wereen yhtynyt aine tekee sen punasemmaksi ja raittiimmaksi, jonkalaisna se sitte waltimoita (waltasuonia, henkisuonia, sydänsuonia; arteriae) myöten jällen jakaupi yli kaiken ruumiin, jättäin itsekullenki paikalle mitä sen rawinnoksi tarwitaan. Mitä tällä kerralla ruumiin tarpeeksi ei kelwannut, imetään uudelleen laskimojen pienimmiltä, silmin keksimättömiltä, tuhathaaruisilta päiltä ja kootaan kun ennenki keuhkoissa uudistettawaksi. Tämä uudistus tapahtuu 25 kertaa minutittain eli 100 kertaa neljässä minutissa ja tiimassa 1500 kertaa.

Koska mainittu weren alituinen uudistus on juuri wälttämättömästi kaikille eläwille maan päällä tarpeellinen ja se ei taida ilmatta

tapahtua, niin on helppo ymmärtää kuinka suuri ja ehdoton tarwe ilma onki kaikille maalla eläwille. Ilma on meille yhtä tarpeellinen kun wesi kaloille; ikäskun kalat näiwettywät ja kuolewat, jos wesi ei ole selwä ja raitis, samati meki kehnossa ilmassa menehdymmä. Siitä seuraa että meidän aina tulee ahkeroida, saada puhdasta, raitista ja kelwollista ilmaa asuaksemme ja hengittääksemme. Senlaisna saadaan ilma olemaan, jos asunpaikaksi walitaan kuiwa, ylänen paikka, huoneet rakennetaan wähintäin kyynärän korkioilla kiwijaloilla ja muuten laeltaki korkioiksi ja aukastawilla akkunoilla. Asunhuonet on la'astawa joka päiwä; ilma owien ja akkunain aukasemalla uudistettawa; lattian taikka permannon, pöydän, penkien ja muiden paikkain pesemінen aamulla, huoneen lämmitysajalla, toimitettawa; eikä ennen sawunreikiä suljettawa, kun kaikkein pesosten kuiwettua. Yhdessä huoneessa ei pidä ylen monta henkeä maata, eikä makuuhuoneessa kapaloriepuja eli muita märkiä kuiwattaman, ei happanewia, käywiä, wäkewän hajullisia aineita eikä ruokia pidettämän, wielä wähemmin porsaita, hanhia, kanoja ja muita senlaisia eläwiä, sallittaman yhdessä ihmisten kanssa asua. Sitäi pahempi on talwekſi peräti nawettoihin taikka eläinten lämpimän waiheille asumaan muuttauta. Häkä, häyry ja sawu hiilokſista, lampuista, päreistä

ja mistä palawasta aineesta hywänsä pitää kerkiämiseen akkunoista ja owista laskettaman.

Kauan suljettu ilma pilautuu hengittämiselle ja terweydelle waaralliseksi. Kaikki paikat niinkuin kirkot, keräjähuoneet, ruununpuodit ja muut huoneet ja paikat, joissa ilma on tullut kauemmin seisomaan, pitäisi päiwällä ennen kun niitä wiljellään puhdistettaa ja raittiilla ilmalla uudistettaa. Umpinaissa ollehin hautohin, kellarihin ja muihin maanalasiin kuoppiin kokoupi toisinaan rutosti kuolettawa, erilaatunen ilma taikka kaasu. Sentähden pitää semmoisia kauan käymättömiä paikkoja wisusti ennen niihin mentyä tutkittaman. Jos palawa kynttilä, hiljalleen maata lähemmä laskettua, yhä palaa, niin ei ole pelkäämistä, waan sammuisiko kynnttilä, niin ei ole sisään menemistä, ennenkun paikka on puhtaalla wedellä, kalkkiwedellä, palawilla oljilla, ruutilla eli muilla senlaisilla aineilla puhdistettu.

Uswasessa, sumusessa, wetisessä, saastaisessa ilmassa pitää waroin liikuttaman, liatenki aamu- ja iltakylmillä. Tautiaikoina on hywä, ennen aamusilla ulos mentyä, juoda lämmitettyä maitoa, kaljaa eli olutta. Sillon pitää myös kaikki paikat hywin siiwoina ja puhtaina pidettämän, taikka etikalla walettaman ja tuoreella kuusenhawulla usein hawutettaman. Muutamat kastelewat puhtaita pellawaisia riepuja etikalla ja ripustawat niitä kulku-

tautien aikana seinille ja orsille, joka onki hywä ja hyödyllinen tapa. Waan etikan waleleminen kuumetuille kiwille on yhtä mitätön kun katajahawun, kukkien, sokurin, pihan, terwan ja lakanki polttaminen, jotka pikemmin pahentawat, kun parantawat ilman.

Samati kun weteenki, taitaa ilmaan moninaisia saastasia aineita sekauta, waikkei niitä ilmassa niin silmä selitä. Sairasten huoneessa on ilma sillä tawalla pian sairasten ruumiin höyrystä ja muista aineista täytywä, ja tulee sangen waarallisesi terwetten hengittää. Sentähden on peräti tarpeellinen asia, saada ilma senlaisissa huoneissa raittiimmaksi ja puhtaammaksi, joka tapahtuu niiden usiammin lämmittämällä, akkunain eli henkiluukuin ja owien aukasemisella, liiatenki ennenkun terweet sairaita lähestywät.

Waatteista.

Waatteista pidämmä parahana mikä muuten on hyödyttäwäisin, ei niin, mikä ainoasti on silmän kaunis. Niiden tulee warjella ruumis kylmältä, suojella ruumiin tawallista hietintää (transpiratio) jonka tukahtumisesta monta wikaa, sulku- ja loka-tauteja, luuwaloja, kuiwatauteja, sisällisiä polttoja, keuhkowikoja, wesitauteja, ruusu wikoja, ryyhtynäisiä ja monta muuta waiwaa saawat alkunsa. Ei ylen paksut ja lämpimät, eikä ylen hienot,

kewiät ja ohuet waatteet ole erittäin kiitettäwät, waan jotka wuosiaikain ja sääwaihetten, tottumisen ja töiden suhten ei millonkan waiwaa eikä rasita ruumista. Ei talwella ainoasti waan kylmempinä kesäaikoinaki on tarpeellinen pukea lämpimämmästi ja kesähelttees-säki waroa, ettei semminki hikisellä, kuumalla eli palawalla ruumiilla aworinnoin ja alastomin eli wähäturwatuin mahoin paljaalle maalle nukuta. Aina lapsuudesta wiluun tottua on kyllä hyödyllinen, waan usiastiki waarallinen enää wanhemmalla iällä sihen totuttaatse. Ylen ahtaat waatteet estäwät weren liikunnon ruumiissa; liian wäljät eiwät lämmitä tarpeeksi. Ei pidä kesäwaatteisiin kewäillä, eikä syksyllä talwiwaatteisiin ylen aikasin eikä yhtäkkiä ruweta. Semminki iällisten ihmisten tulee tämä asia panna muistoon.

Pää, huoneessa asuen, ei kaipaa peitettä jos ei peräti kalju, hiukseton. Siitä että tuwissa lakki päässä elellään, saadaan monasti päärupia, silmä- ja korwa-wikoja, nuoha- ja röhkä-tautia, muita pääkipuja ja kohtauksia.

Paksut, lämpimät kaulahuiwit syyttäwät kurkku- ja rinta-waiwoja; hywä ja hyödyllinen on siis jo lapsesta totuttaa kaulan wilua kärsimään.

Mahan turwaamisessa ja lämpimänä pitämisessä ollaan rahwaassa kowin huoletonna, koska sitä toisinaan ei peitetä kun paljaalla

paialla matalain housuin ja lyhyen takin rajalla. Maha, warsinki hikisenä, on arka wilulle ja sen palelemisesta saadaan moniaki tauteja, erittäin kohoja, watsawäänteitä, rewäsimiä, punatauteja, ja muita ulkosia.

Samati ollaan jalkainki turwaamisessa. Kylmemmällä ajalla ei pitäisi awojaloin eikä märillä jaloilla millonkan astua. Matkoilla ja muissa tiloissa, joissa jalat helposti kastuwat, pitäisi aina olla kuiwia, pestyjä sukkia waralla. Sangen waarallinen on lämpimin jaloin kylmillä kiwillä ja märillä lattioilla käwellä, kuni liiatenki lapsilla ja piioilla on tapana ja josta heille tulewatki alituiset yskänsä.

Puhtaat ja kuiwat waatteet suojelewat parahiten ruumiin lämmintä ja owat terweydelle otollisimmat. Likasten, hiestä taikka muuten märkäin waatetten siaan pitää wiiwyttelemättä kuiwia, puhtaita muutettaman, ei kylmiä, eikä kylmässä huoneessa tahi tuulessa, awointen owien ja akkunain waihella, kuni, pahasti kyllä, palkollisilla pyhäamuilla on tapana pukea. Hyödyllinen on myös erittäin yöpaidat pitää. Päälle wiikon ei pidä yhdellä paidalla käydä ilman pesemättä, jos kohta se wiikon pidettyä ei wielä olisikan monen silmissä tarpeeksi likanen ja pesemistä kaipaawa.

Eikä pidä ruumiinkaan korjuussa ja puhtaana pitämisessä huolettomat oltaman. Kas-

wot, kaula ja kädet kaipaisi joka ilta pesemistä, jalat ja muu ruumis wähintäki kerta wiikossa. Siisteys ja puhtaus kaunistaa kaikki, kiitetään kaikilta ja pitäisiki kaikkein, niin köyhän, kuin rikkaan, niin terween, kuin sairaan siitä huolta pitämän. Puhtaus suojelee ja pitää ihmiset terweenä, sepä on kulkutaudeissaki paras warjeluskeino. Pestä ruumistansa tarwetta myöten millon kylmässä, millon lämpimässä wedessä on usiammissa taudeissa sangen terweellinen. Saunan löyly ei ole sowelias kaikille sairaille, jonka tähden semmoisten pitäis muuten lämpimässä wedessä istua. Uiminen kesäsaikoina on hywin terweellinen tapa ja pitäis ihmisen jo lapsesta alkain sihen itsensä totuttaa, wähintäki kerta päiwässä uimaan, ei kuitenkaan työstä eli muusta waiwaamisesta lämpimällä ruumiilla järween menemän, eikä siellä ylen kauan kerrallansa oleman. Tawallisimmat ruumiin pesot owat:

1:ksi Kylmät pesot, joissa wesi on kylmälle tuntuwa, ihoa kylmempi (8:sannen ja 20:nennen lämpimämerkin wälillä Selsion termometroa). Niitä wiljellään usiammallaki tawalla. Kuka juoksuttaa wettä ihollensa, kuka menee koko ruumiillansa weteen. Kylmissä pesoissa on kaikitse warottawa asia, että ruumista esinnä werkalleen jähdytellään, päätä ja kaulaa kastellaan ennen muita paikkoja ja että peson jälkeen waatteet heti puetaan kai

lähdetään liikkeelle. Kylmät pesot wahwistawat ja wirwottawat terween ihmisen ruumiin ja moninaisissa kiwuissa, niinkun liudinwaiwoissa, woimattomuudessa, risa- eli rauhaiskiwuissa saattawat ne paljo hywää matkaan. Risa- eli rauhaiskiwuissa ja riisitaudissa on sitäin parempi panna suoloja sekaan, lusikallinen eli kaksi, jos enempiki, joka kannulta wettä. Kaikkinaisissa ryhdyntäwioissa, ruussussa, luuwalossa, werisyljyssä, haittawerewyydessä ja mahapohjan waiwoissa owat kylmät pesot kartettawat.

2:ksi Lämpimät pesot, joissa wesi on lämpimälle tuntuwa, ihoa lämpimämpi, haalia, lensiä, ei kuumanrasittawa (30 ja 36 lämpimämerkin wälillä). Wesi laitetaan soweliaasen ammeesen, jossa istutaan noin neljäs osa, jos puoliki tiimaa. Sisään mentyä peitetään amme lakanoilla, jotta muu ruumis, paitsi pää, tulewat peitten ala. Pesosta tultua kääritään ruumis willasella hurstilla eli muulla waatteella ja mennään niin samaan huoneeseen laitetulle wuoteelle peitteen ala maata. Jos joku tahtois kauemmin aikaa jälistä nukkua, niin muutettakoon kuiwat waatteet sitä ennen, koska ne entiset hikisestä ruumiista owat kostuneet. Sairasten ja kiwulaisten ei pidä moneen tiimaan, kylmempinä aikoina ei päiwäkauteen, peson jälkeen wuoteesta liikkua, sillä liiatenki ulkoilmassa olisi ruumiin tawallinen hietintä pian tukehtuwa.

Maassamme tawalliset saunakylwyt tekewät pian saman asian, kun wastamainitut lämpimät pesot, waan hiestyttäwät kowemmin ja waatiwat wielä tarkempaa waromista kylmästä jälkeen. Ei saunakylwyt myös ole soweliaat pääkipuisille. Waan työmiehillä rasitettuina, märkinä, wilusina on sauna iltasilla hywin terweellinen ja estää monta tautia tulemasta. Muurahais- ja lehtisaunohin sopii mitä amme- ja saunakylwyistä wasta on mainittu. Owat waan wielä enemmin hiestyttäwiä, luuwalosille ja muille jäsentautisille usein sangen hyödylliset.

Kaikki kylwyt pehmittäwät ihon, wirkuttawat weren, auttawat hietintää ja wahwistawat. Jos wilustumisen jälkeen ensimmäisnä päiwänä otetaan oksetinta ja sitte 3 eli 4 tiiman päästä mennään lämpimään kylpyyn, niin sillä katkaistaan wilustumisesta useinki alkunsa saawat kowat, pitkälliset taudit. Ruoan jälkeen ei ole hywä saunaan, eikä muuhun pesoon, ei lämpimään eikä kylmään mennä, waan niistä tultua sopii kyllä atrioita päälle. Kylmissä pesoissa ei pidä wiiwyttämän siksi, että ruumis alkaisi wäristä, eikä lämpimissä siksi, että uupuisi eli raukeaisi.

Liikkeestä jä lewosta.

Ihminen on luotu liikkumaan ja kaswoinsa hiellä elatustansa hankkimaan. Ja onki

tämä hänelle onneksi. Liikuntoa seuraa lepo, tytywäinen mieli, rauhallinen uni, terweys ja pitkä elämä. Kohtuullinen työnteko wahwistaa ruumiin, wirkuttaa weren ja muut ruumiin nesteet, estää monet taudit tulemasta ja parantaa tulleetki. "Uutteruus ja kohtuus, sano entinen mainio wiisas, owat kaksi parasta lääkäriä, joka wain niitä seuraa, harwoin kolmatta kaipaa." Waikka kyllä herraswäki muuten paremmin terweyttänsä puoltaa, niin näemmä kuitenki talonpoikasen rahwaan aina eläwän terweempänä, woimallisempana ja raittiimpana, johon ainoana syynä on näiden töisewyys ja kohtuus nautinnossa. Köyhyyttä ja wajawaisuutta on moni kehunu rikkautta paremmaksi ja pianpa onki syy kehua. Alituiseen istuntaan wiraltansa waaditut tekewät hywin, jos he edes tiimankaan päiwässä owat liikkeellä. Kowin raskasta, ylimäärästä työntekoa emme kuitenkan kiitä terweelliseksi. Semminki heikot, kiwulaiset ylen nuoret ja kowin wanhat pitäisi siitä armahtettaman. Werisylkyset, keuhkotautiset, sydäntykyttäjältä ja suolirewenneiltä waiwatut, rujot, rammat ja muut senlaiset warokoot itsiänsä kowista nostamisista; kehnorintaset erittäin sulattawien mitalien höyrystä, kalkin ja kiwien tomusta. Töitä ja toimia seuraawa lewollinen uni tekee ihmisen tulewihin töihin soweliaaksi. Jota raskaampi työ, sitä suurempi unen tarwe.

Raittiille, terweelle ihmiselle on kylläki 6:den eli 7:män tiiman unesta; nuoret kaswawat lapset, heikot ja kiwulaiset nukkukoot kauemmin. Unen kaipuussa owat liikunto, toimi, tytywäinen mieli ja hywä omatunto paremmat kaikkia muita unettawaisia aineita. Ylellinen walwonta on kowin waarallinen työttömällenki, wielä waarallisempi töissä rasitetuille. Liika syöminen ja juominen iltasilla tekee unen lewottomaksi, samoin lämpimät ja pehmiät eli kylmät ja kostiat wuoteet. Painaja joka muutamia rasittaa, ikääskun rinnalle polkisi, ei ole muu kun äkkiä tulewa kohtaus, yhtä tautia kun suonen wetäjä. Siltä waiwatut tekewät hywin jos he heittäwät iltasyönnin, juowat sen siaan korttelin kylmää wettä, nukkuwat korkialle päänalukselle, ei seljälle, waan kyljellensä ja kowemmissa tiloissa toimittawat erityisen walwojan, joka painajan tultua olisi walmis herättämään.

Wimmoista (mielenliikunnoista).

Mielen liikunnot koskewat ruumiiseenki, sillä niin owat henki ja ruumis wälillänsä yhdistetyt, ettei kumpikan mitään yksinänsä kärsi. Lepo, toiwo, tytywäisyys ja kohtuullinen ilo pitäwät ihmisen terweenä ja wielä toisinaan parantawat sairaanki. Waan wahingollinen on ylellinen ilo ja riemu, jos liiallinen suru, murhe ja alamielisyyski. Koska äkilliseltä mie-

lenliikunnolta joku kowasti kohdataan, pitää waatteet ja nauhat hänen päältänsä heti hellitettämän, raitista ilmaa owen ja akkunain aukomalla huoneesen laskettaman, kylmää wettä juoda annettaman ja kowemmissa tapauksissa suoniki aukastaman ja lawemankia pantaman. Wielä tarkemmin tulee sairaan äkillisiä mielenliikuntoja waroa ja, min woipi, kaikki surut ja murheet mielestänsä heittää. Hän elköön itseänsä murheilla waiwako, waan luottakoon ja toiwokoon kaikki Jumalan sallimisesta hänelle hywäksi olewan, jos kohta hän ei aina sitä käsittäisikän. Kaikillenki sairaille, waan erittäin lapsensynnyttäjille, heikoille, kiwulaisille ja herkkäluontosille on senlainen mielen lewotus warsin tarpeellinen.

Ilosta ja huwituksista.

Kauniit ilot, leikit ja huwitukset owat rasitusten jälestä wirwottawaisia. Kohtuullisesti nautittuna ne kartuttawat sekä ruumiin että mielen hywää, panewat weren ja muut nesteet paremmin liikkeelle. Töistä päästyä sopii siis itsekunki ilahutella itseänsä ja toimittaa muillenki, erittäin lapsille ja nuorelle kansalle syyttömiä huwituksia. Itsekullaki iällä owat huwituksensa. Hyppyt, tanssit, moninaiset kisat ja leikit, kiekan ja pallon nakkelot, lymyset, hiipat j. n. e. owat kyllä syyttömiä ja somia huwituksia nuorukaisille, jos waan katsotaan,

ettei mitään tapaturmasta wahinkoa sattuisi ja ettei niitä ylimäärin pitkitetä tahi ettei mitään tarpeellista työtä niiltä wiiwytetä. Joka yhä huwituksia etsii, niillen tulee ikäwäksi huwituksetki eikä heistä ole wiimmen minkän ilon nautitsiata.

Jos wanhatki woisiwat nuorukaisten ilohin yhtyä, niin olisi se kyllä kaunis. Tawallisesti he kuitenki wiipywät tarinoillansa oluen ja tupakan waiheilla. Eikä ole tämäkän heille kielty, jos waan olutta ei muuteta palowiinaksi ja kauniita tarinoita noitumisiksi. Kowin laihoille ja werewille wiemistys wioissa ja niillen, jotka paljo sylkewät tupakoiessansa ei ole tupakka terweellinen. Wäkewä nuuska rikkoo helposti nenän ja purutupakka on watsalle wahingollinen.

---

2. Luku.

Yhteisiä neuoja sairasten korjuusta ja holhomisesta.

Sairaan hoitajasta.

Sairasten hoitajan pitää olla raittiin, wahwan ja siiwollisen, selwän, walpaan, kärsiwällisen, wähäpuheliaan, rehellisen ja taitawan ihmisen. Wähintäi tulisi jokasen sairaan holhojan näissä tawoissa harjotellate ja päälliseksi ymmärtää miten lawemankia ja iilima-

toja pannaan, werta kupataan ja haawoja korjataan. Joka kylällä pitäisi senlainen ihminen olla, kaupungeissa usiampia.

Kulkutaudeissa owat iälliset waimot sairasten hoitajiksi muita otollisemmat, sillä harwoin tauti heihin tarttuu. Paras warjelus tarttuwaisissa taudeissa sairasten luona kulkewilla on olla rohkia, ei alakulosna, usiasti pestä kaswot ja kätensä, wiruttaa suunsa wedellä ja etikalla, ei lainata suuhun kokounutta sylkeä, ei sisällensä wetää sairaan henkeä, ei kauan paastoa eikä walwoa, waan erihuoneessa nukkua tarpeensa ja aamusilla ennen sairaan luoksi eli ulkoilmaan mentyä juoda puhdasta wettä, taikka lämmitettyä sahtia, olutta eli maitoa. Wielä tulee hänen usiasti tuulettaa ja muuttaa waatteet, olleti'ki paita, wälimmiten käydä ulkosalla puhtaassa, raittiissa ilmassa ja samanlaista ilmaa sairaanki huoneeseen, owen, lakeisen ja akkunain aukasemalla wiriästi toimitella. Ei ainoasti kerta ja kahdesti päiwässä, waan joka tiima pitäisi raitista, wiliähkää, ulkoilmaa sairaan huoneeseen laskettaman, sillä se ei ainoasti ole sairaalle terweellinen, waan estää taudin muualle lewenemästä, koska sen tartuntaaineet ei koskaan pääse sihen woimaan yhdessä kohti paisumaan. Kaikki, josta nämät aineet woisiwat lisäytä, pitää sairaan luota korjattaman niin tarwetastiat, jotka tyhjennetään, ei

likelle asunhuoneita, waan etäämmä kuoppihin, jälestä tuhalla, sannalla eli kalkilla peitettäwihin. Itse astiat pestään puhtaalla wedellä ennen uudelleen huoneeseen wietyä. Huolimattomuus tässä asiassa on sangen wahingollinen, eikä auta yksin niitä uloswiemättä waatteilla peitellä, sillä niistä höyryäwä saastaisuus tungeksen läpi helposti. Etikkahöyryä kiitetään tarttumista wasten hywäksi. Kohtuus lienee siinäki paras. Jolla siksi on huoneita laittakoon sairaille erityiset, sitä parempi, jos ne owat awarat, walkiat, iloset, ei matalat. Niitä tulee pitää aina hywin puhtahina, waan ei erittäin lämpiminä.

Sairaan wuoteesta j. n. e.

Sairaan wuode laitettakoon ei muurin likelle, waan ulommaksi ja niin että sille taitaan joka puolelta lähestyä. Tehtäköön se kaksilla lakanoilla, pehmiällä ei ylen lämpimällä ja raskaalla, eikä kylmällä peitteellä. Lakanat wähänkän liastuneet muutetaan toisilla, puhtailla, kuiwilla ja edellä lämmitetyillä. Samati pitää muita waateneuoja, paitoja, sukkia, röiyjä, käsiliinoja aina puhtaina pitää. Wuodetta korjatessa muutetaan sairas sitä warten tehdylle toiselle. Polstaria, tyynyjä, peitteitä ja muita makuuwaatteita piestäköön joka kertaa ulkosalla ja lämmitettäköön ennen sairaan uudelleen niille ruwettua. Sairaan kupit,

tuopit, lasit, lusikat ja pikarit pitää usein pestämän, puhdasta wettä ja saipuata muiksiki tarpeiksi aina sairaan huoneessa löytymän.

Sairaan kaswot ja kädet pestään joka päiwä ja hiotessa annetaan hänelle puhdas, lämmin paita, ruumiin esinnä hiestä lämpimällä willasella waatteella kuiwaksi pyhittyä ja kewiästi hierrettyä. Paitaa muutettaissa sairasta ei pidä hiessä ollen istutettaman; muina aikoina hänelta ei ole kielty istua, min woipi. Wiriällä liikuttamisella ja toisinaan istumalla estetään makuuhaawat tulemasta, jotka alkawat ristiluun ensin punottumisella ja jälestä wiswoittumisella. Ennen märille eli wiswoille menemistä paranewat nämät wiat usein, jos sairasta wälimmiten liikutellaan ja käännellään, ristiluuta eli tulehtunutta paikkaa etikalla ja wiinalla haudellaan. Taikka pidetään lyjywedessä kastetuita riepuja paikalla eli tuoksutetaan sille hienoa lyjyjauhoa. Jos kuitenki haawa ilmautuisi korjaellaan sitä lyjywoiteella, liinan nukalla eli untuwalle lewitettynä ja päälle sidottuna.

Lääkkeistä.

Toimitetuita lääkkeitä pitää lääkärin määrämistä, waan ei sairaan mielen mukaan nautittamaan. Moni luulee pikemmin paranewansa jos ottaa enemmän lääkkeitä sisälle, kun määrättiinkän, waan tämä luulo on kowin tuhma

ja waarallinen. Usiampia lääkkeitä löytyy, jotka sillä tawalla weisiwät hengen ja toiset eiwät waikuta runsaammissa annoissa yhellä tawalla kun pienemmissä. Kaikenlaiset lääkkeet warjellaan tomusta, kylmästä ja lämpimästä, tarkkaan katsoen, ettei niitä toista toisen siasta wahingosta nautita. Lasit ja putellat pidetään hywin suullittuna. Lääkejauhot (pulwerit) warjellaan tomulta ja märkyydeltä, kaikki wetelät aineet, keittämät, seottamat, liottamat j. n. e. jäätymästä, happanemasta ja homehtumasta, jonkalaisiksi pilautuneina niitä enää ei pidä nautita. Lääkemarjat (pillerit) juoksewat helposti yhteen, woiteet ja laastarit sulawat muuten eli eltaantuwat, jos niitä lämpimässä pidellään.

Ruoasta ja juomasta.

Ruokaa ei pidä sairaalle tyrkytettämän, semminki ei polttotaudeissa. Ymmärtämätön hywätahtosuus on liialla ruoalla monen sairaan kuolettanut. Paratessa eli terwehtyessä himotsee sairas enemmän ruokaa, kun hänelle wielä sopii antaa. Hänelle pitää paratessaanki wähemmin ruokaa annettaman, ku terweenä ja sitä wähemmin, mitä hän wielä on woimattomampi. Wetelät ryyniwellit, kuorittu maito, laiha raswaton lihaliemi owat tässä tilassa terweelliset ja wasta myöhemmin nautitkoon hän wahwempia ruokia niinkun weh-

näleipää, liewäkeittosia munia, tuoretta lihaa ja kalaa. Wieläki owat kaikki raswaset, woisekaset ja jauhoset ruoat epäterweellisiä ja samati ryytikaswut ja juuriaineet, kaikki suolaset, kuiwatut ja palwatut aineet, joita wasta watsan entisellensä tultua mahdetaan nautita. Mitä sairas eli paranewa syöpi, syökön wähä kerrallansa, iltasella parempi, jos ei wähäkän.

Sairaan juoma pidetään puhtaissa, usein pestäwissä astioissa, eikä nautita kylmempänä eli lämpimämpänä, kun siitä joka taudissa erittäin määrätään. Jos sairas ei itsestänsä kysyisi juomista, pitää häntä siitä muistutettaman ja juoma laitettaman maukkaaksi. Ilman puhdas wesi on paras juoma sairaallenki, jota kuitenki soweliaasti maustetaan marja- eli omenamehulla, hunajalla, sokurilla eli siirapilla, jos liiatenki sairasta paljo janottaa ja tepsiwämpätä juomaa tarwitaan, waikkei sillon pidä antaakan, kun wäha (jumprun werta) kerrallansa. Leipäwesi, poltetusta leiwästä wedessä liotettuna, on kaikenlaisissa taudeissa otollinen juoma. Sarlataudissa (Scarlatina), tuhkurissa ja kinotaudissa seotetaan lämmitettyä maitoa juomaan ruumiin hietinnän auttamiseksi, nerwipoltoissa isoa wiinaa, sappi- ja watsapoltoissa marjamehua, werijuoksuissa etikkata eli wihtriöljywettä, kuiwataudeissa, yskässä, keuhkotaudissa sokuria eli manteliſiirappia.

Lewosta.

Kaikki huolettawaiset asiat pitää sairaalta salattaman ja katsottaman, ettei hän mistään säikähdä. Rutot, äkilliset mielenliikunnot owat terweellenki, saati sairaalle, waaralliset. Häntä ei saa taudistansa huoletuttaa, waan pikemmin uskottaa hänen jällen pian terweeksi tulewan. Parahat sairasta lewottowaiset aineet owat huolellinen korjuu, kanssakärsiwäisyys, lohduttawaiset puheet, lääkärin ja papin katsomassa käymiset. Heikon sairaan luoksi ei kuitenkaan pidä wieraita laskea ja houraawaisten kanssa täytyy toisinaan elää kowemmasti, etteiwät wahingoitsisi itsiänsä ja muita.

---

3. Luku.

Raskaista ja lapsensynnyttäjistä.

Synnyttäjistä yhteisesti.

Ei pidä synnyttäjän ilman syytä wanhasta totutusta elämästään poiketa. Kuitenki tulee hänen karttaa wäkewähöysteisiä (ryytisekasia) ruokia ja liikuttawia juomia. Semmoisia himoja, joita muutamat raskaana ollessaan saawat erinomaisia aineita nauttiaksensa, tulee järjen woimalla wastaan sotia, jos liiatenki samat aineet olisiwat luonnottomia ja wahingollisia. Paha on raskaalla edel-

täpäin kowaa ja liiallista huolta synnyttämisestänsä kantaa; hywä, jos woisi olla tasamielinen ja iloinen. Eikä pitäisi kenenkään toisen häntä surulliseksi saattaa, kiwottaa eli säikähyttää, ei soimata ja herjailla naimatonta raskasta, eikä muuten kowasti oletella. Liike on raskaille hywä, ei kuitenkaan rasittawainen liikunto. Rasittawaiset, äkilliset liikkeet owat aina waaralliset. Ilman lääkärin erityistä määräämistä ei pidä raskaan wäkewämpiä lääkkeitä nauttiman, eikä suonta awauttaman. Ahtaat, likistäwät waatteet owat ainaki ja erittäin kantamisen ajalla wahingolliset.

Raskaitten erinäisistä waiwoista.

Enin osa raskaitten waiwoista ei tarwitse muuta lääkettä, kun kärsiwällisyyttä. Toisia löytyy, jotka kaipaawat muutaki apua. Tawallisimmia owat:

1:ksi Kuoitus, niwo ja okse. Hawaitaan enimmiten alkupuolella raskautta ja owat aamuisilla waiwaloisemmat. Raskaitten pitää sillon käwellä eli muuten liikkua aamuisilla; nauttia lihalientä magnesialla seotettuna myös aamusaikana; sitoa palowiinalla eli rommilla kostutettuja riepuja tahi likopaperia (harmaata paperia) watsalle.

2:ksi Närä. Se saapi liiasta syömisestä ja watsan rietoista tawallisen alkunsa.

3:ksi Turpo, kowa watsa, ummetti waiwaawat raskaita loppupuolella aikaansa. Autetaan kewiöimmillä, huwemmilla ruoilla ja lawemangilla haaliasta (lensiästä) wedestä. Huoltuaineita ei pidä tässä tilassa nauttia, jos ei taiten ja wähäsen raparperijauhoja eli raparperia ja magnesiaa sekasin eli engelskasuoloja.

4:ksi Pääsärky, pääkiwistys ja käsiwarsien kuollo (käsien murehuttaminen, surettaminen) eli tunnottomuus, turtuus käsiwarsissa. Waiwaawat werewiä ihmisiä, autetaan wähemmin syömällä, wilummalla ololla ja kowemmissa tiloissa werenlaskulla.

5:ksi Jalkain pöhö eli ajetus. Ei ole peljättäwä eikä waarallinen asia wähä eellä synnyttämisen aikaa. Siltä waiwatut raskaat seisokoot ja käyköät wähemmin, elköötkä muuten rasittako jalkojansa, waan pitäköät niitä tasakorkialla istuntasianki kanssa.

6:ksi Wesitukehdus, wesiumme, tippatauti. Huojennetaan sillä, että waimo wesitarwetta tehdessä lyykistäksen edespäin. Jos siitä ei apua tule, kysyttäköön kätilömeltä (lastenwaimolta) eli lääkäriltä neuoa. Usein auttaa seki, wiehätellä kiehuwan weden höyryä luonnon paikoille ja samoja paikkoja woidella lämpimällä puuöljyllä, ihralla eli suolattomalla woilla.

7:ksi Werijuoksu. Waati liikkumatonta oloa, wilumpata, raitista asuntoa ja werenlaskua haittawerewiltä. Jos sitä ei estetä, saattaa waimo murteuta, kesken luoda eli ennen aikaansa synnyttää, jonka tähden on tarpeen kätilömeltä eli lääkäriltä neuoa kysyä.

8:ksi Nänniwiat. Lyhyet, sisään kurteuneet nännit autetaan joka päiwä imemällä 6 eli 8 synnyttämisen edellisestä wiikosta alkain. Paksunahkaset nännit pestään päiwä päiwältä haalialla wedellä ja saipualla ja päällisnahan irtauttua ja poisnykittyä pyyhitään palowiinaa alaselle hienommalle nahalle. Rohtumissa ja nännihaawoissa imettäjille auttaa sama keino. Eikä ole sekään sopimaton, lyhyitä nänniä usein syljellä kastella ja hypeellä ulommaksi wenytellä. Imettäjä pitäköön wäliajoilla rintansa peitteessä, waan ei likistyksessä, toimitelkoon myös semmoisia askareita, joissa käsiwarret tulewat liikuteltawiksi.

Pienempiä wajawaisuksia, niinkuin hammastautia, ahdashenkisyyttä, siwuhellyyttä, peräjuoksua, suoniwetoa ynnä muita semmoisia tulee kärsiwällisyydellä kantaa.

Saamisen ajasta.

Saamisen ajaksi pitää waimolle hankkia siisti ja raitis huone, jossa kaikesta ruihusta ja tömystä erotettuna saapi rauhassa synnyttää.

Niin äitin kuin saalaan tarpeeksi pidetään wuode ja liinat walmiina. Lapsen wuokko eli kätkyt (kehto, waku) ei pidä siotettaman tulisian eli owen likelle. Muista tarpeista, niinkuin kohtu- ja napasiteistä, sänkywaatteista ja astioista kysyttäköön kätilöntä.

Kätilöin noudettakoon heti syntykipuin ilmautessa, parempi aikasin, kun myöhemmin, sillä wiiwykki saattaisi tulla niin äitin, kuin lapsenki hengelle waarallisekſi. Ei pitäisi kenenkään laimilyödä koulussa käynyttä ja hywäksi tutkittua kätilöntä synnyttämiseen kutsua. Koulun käymättömiä ei tulisi uskoa, jos olkaat waikka kuinka monessa synnyttämisessä ennen apuna olleet. Olkoon näille sallittu ainoasta tukea, lohdutella ja wirwotella synnyttäjiä, toimitella tarpeen mukaan liewittäwiä lawemankeja ja muita senlaisia, waan elköot sakon ja wastuun haastolla millään tawalla käyttäkö käsiänsä synnyttämisen kiirehtämiseksi, elköötkä jouduttako synnyttämistä juomillansa eli muilla ajawilla lääketaineilla, niinkuin aloella, saframilla, kahwella, wiinalla, oluella, pippurilla ja muilla senlaisilla, joilla waan wahingoittaisiwat synnyttäjän terweyttä, jos kohta ei henki lähtisikään.

Synnyttämisen hetkellä olkoon waimo miten mahdollista kärsiwällinen ja muistawa senki, ettei hän kaikillaki omilla huolillansa woi mitänä ilman Jumalan awutta, johonka

hänen tulee turwata. Wahwalla katosta roikkuwalla köydellä sopii hänen kohottaa itsensä istualle, jos niin toisinaan helpompi olisi. Huoneen pitää olla, ei lämpimän, waan raittiin, wilunwoittawan. Joutawia katsojia siinä ei pidä suattaman. Kiinan lääkärit neuowat synnyttäjiä nukkumaan, minkä woiwat, ja walweella ollessaan nauramaan. Eikä ole'kaan paha se neuo.

Jos synnyttäjätä alkaa puistella eli wawahdella, niin pitää hetimmiten lääkäri noudettaa. Häntä odottaissa warottakoon, ettei waimo wahingoitsisite eli loukkaisite ja pistettäköön puinen puikko eli lusikka eli palanen paksua nahkaa hammasten wäliin, sillä estääksi, kielen rikki pureumasta. Wahwalta, werewältä waimolta, lasketaan käsiwarresta werta, kortteli eli kaksi. Kaikillenki sopii panna liewittäwää lawemankia ja pohkioille sinappitaikinaa. Kaikkea rytyä, ääntä ja pauhua pitää wältettämän.

Hurmikot eli werikuohut syntyhetkellä waatiwat pikaista lääkärin eli ymmärtäwän kätilömen apua. Niiden kaipuussa katsottakoon, että synnyttäjä makaa liikahtamatta, pitkänään seljällänsä, wilunwoittawassa wuoteessa, raittiissa huoneessa. Annettakoon hänelle myös jotai happamensekaista juotawata.

Waarinotettawista saamisen jälkeen.

Heti synnytettyä pitä waimon luoda reidet yhteen ja laskea kumpiki kätensä watsalle lepäämään. Kun itse ei sitä woine, niin autettakoon muilta. Sitte kun jälkimenot (jälkijuoksu, perkeet) owat yli menneet pitää waimo warustettaman kohtuuskintiällä watsasiteellä ja nostettaman toiseen sänkyyn, jossa saapi hiljaisuudessa lewätä. Watsasidettä katsotaan, ettei löyhäytyisi ja lakanoita muutetan usein kuiwilla, lämpimillä. Rinnat pidetään lämminnä ja imetetään 6 eli 8 tiiman päästä, jos kohta maitoa ei wielä olisikaan. Sisään painuneita nänniä imetellään nännilasilla, sawipiipulla eli suulla. Jos siitä ei olisi apua ja lapsen olis mahdoton imeä, nautitaan huoltuaineita, esimerk. engelskan suoloja joka kolmannella päiwällä, siksi että watsa pehmeytyy. Rinnoilla pidetään paksulta pantuja mintturuohoja ja ruokaa nautitaan niukemmältä. Se on paha, sopimaton tapa, ei itse imettää lastansa. Luonto on määrännyt äitin lapsensa imettäjäksi; joka luontoa wastoin tässäki asiassa rikkoo, saattaa sekä itsellensä että lapselle tulewaisia wajawaisuksia.

Ensimmäisinä kolmena, neljänä wuorokautena eli kunnes werisekaisia juoksuja wielä kestää, tulee waimon maata lakanain wälissä, mutta ei erittäin lämpimässä. Senjälkeen,

jos mitään erinomaista ei wäliin tulisi, maatkoon puettuna, waan elköön nousko wuoteelta ennenkun 8 eli 9 wuorokaudella. Watsasidettaj pitää kantaa neljä eli wiisi wiikkoa ja sillon wasta sopii waimon tawallisiin kowempiinki töihin ryhtyä, sihen asti toimitelkoon helpompia askareita. Se on hywä neuo waimolle, maata wuoteella siksi, että jalkeella oleminen ei enää waiwuta. Heikkosilmäisiä warten pitää waloa wähetä.

Rawinto ensimmäisinä kolmena päiwänä olkoon laihempi esimerk. wesi- ja ryyniliemi, sahti leiwän kanssa, puuro, weres woi ja leipä. Werkalleen saapi ruweta wäkewämpiinki ruokiin, löysäkeitto munihin, tuoreesen kalaan ja lihaan, jonka ohessa maidon herumiseksi ja rinnasta lähtemiseksi tihiään juodaan munamaitoa, olujuuston heraa ja muita semmoisia. Siitä saapi wähitellen totuttaa watsan tawallisille, jokapäiwäisille ruoille. Kaikenlainen wiina, olut ja kahwi owat sopimattomia tässä tilassa, eikä pidä niitä ilman lääkärin määräämistä nauttia. Paidan muutteessa ja wuodetta tehtäissä taitaa waimo pian wilustua ja saada taudin samati mielenliikunnoista. Sentähden pitää waroin näissä tiloissa meneteltämän.

Erinäisistä kohtauksista saamisen jälkeen.

Edellisiä neuoja seuraten wälttää lapsi-

waimo monta tautia. Kuitenki taitaa erinäisiä kohtauksia ilmautua joko luonnon syistä, syntywaiwoista eli muusta. Semmoisia owat:

1:ksi Hurmikko, werijuoksu. Heti eli wähä jälkeen synnyttämistä ilmautuwa. Kohtaa usein sillon, koska waimo on kowin heikko eli ylimäärin waiwaaksen eli kohtukänsä on osiksi sisään jäänyt, osiksi irtautunut eli wäkinäisesti ulos otettu. Hurmikko on waarallinen kohtaus, jos se kauemmin kestää. Lääkäriä eli kätilöntä odottaessa saapi sen tukkeheksi seuraawia keinoja käyttää: huone, wuode ja juoma tehdään kylmemmiksi; sairasta makuutetaan seljällänsä, hartiot muuta ruumista alempana; etikan kanssa seotettuun kylmään weteen kasteltuja riepukäärynjä pidetään ja uudistetaan usein syntypaikalla waan ylempänä mahalla lämpimiä öljyllä ja etikalla kasteltuja hauteita; tahi painetaan häpyluuta käsillä eli pannaan pieni, leiwiskän painawa, kylmällä wedellä kasteltawa santapussi mahanalustalle. Kowemmissa tiloissa annetaan sairaalle teelusikallinen kanelijauhoja wedellä eli wähällä wiinalla seotettuna joka kolmannella tiimalla ja putkeen työnnetään etikalla kastettu yhteen kiedottu pitkä rieputukko taikka ruiskutetaan sinne siltään kylmää wettä ja etikkaa. Kohtukänsä kokonansa eli osittainki irtaunut wedetään ulos.

2:ksi Pyörtyminen. Waatii wirwottawaisia aineita, jonkalaisia owat: raitis ilma; saksan wiina, sillänsä eli wedellä seotettu; wäkewä etikka ja muiden ainetten puutteessa hajuwesi eli palowiina, ei kuitenkaan paljaaltaan, waan neljänneksi osaksi weden seassa, usiasti ja wähä kullaki kerralla sisään otettawa.

3:ksi Jälkituskat. Ne jotka heti synnyttämistä seuraawat, owat tarpeelliset perketten ja werimaksain erottamiseksi. Myöhemmin ilmautuwaisia, waikiampia kipuja pitää syitänsä ja luontoansa myöten autta. Usein tulewat ne watsaan jääneistä liiallisista ruokakokouksista, jotka arwataan pahasta suussa olewasta ma'usta, häwinneestä eli wähetystä ruokalystistä, liittasesta kielestä, waikiasta, hitaasta tarwetteosta. Sillon pitää pantaman liewittäwää lawemankia taikka sisälle annettaman huoltuaineita esimerk. engelskan suoloja ja mahaa woideltaman ulkopuolitse iyralla, öljyllä eli woilla. Mutta jos kiwut tulewat jälkimenoin wäkinäisestä ulosotosta eli waimon omasta heikkoudesta, niin pitää liewittäwiä lawemankeja ja lämpimiä hauteita pidettämän siksikun ennätetään lääkäri saada.

4:ksi Ajetus, puhallus, helleys, werestys syntypaikoissa tulee waikiasta pitkällisestä synnyttämisestä ja paljosta koskemasta. Helpompia tapauksia autetaan lyiyweteen kastelluilla, päällä pidettäwillä riepu-

kääreillä. Waan koska kowemmissa tiloissa paikat alkawat mustalle näyttää ja wuotaa pahahajuista wiswaa, kastellaan riepukääreitä punaseen wiinaan taikka wesi- ja palowiinasekoon taikka saunakukka- ja raidankuoriliemeen taikka alunaweteen. Sywemmät haawat täytetään johonkuhun näihin nesteisiin kastellulla liinan untuwalla eli hienoilla saunakukkajauhoilla. Mätäpaikkain poisliuduttua pyhitään liewittäwää woidetta eli lyiywitawoidetta liinaselle lapulle ja pidetään päällä. Jos wäliseinä on särkeynyt, pitää haawa wedellä wisusti puhdistettaman ja waimon makaaman ysdessä kohti ja reidet yhdessä, siksettä paikka paranee, jota ilman sopii samalla tawalla, kun muitaki mätähaawoja korjata. Rupeaisiko sisältä luonnonpaikoista pahahajuista märkää wuotamaan, niin ruiskuteltakoon sinne kylmänhaalistunutta wettä eli, jos siitäkään ei apua tulisi, tammen- eli raidankuorista eli saunakukista keitettyä wettä, tawallisella lawemankipiipulla eli rakolla, jos warsinaista ruiskua ei olisi.

5:ksi Peräkuhlot eli pistimet, wuotämaton perätauti. Painellaan waroin pehmeillä liinalapuilla, jos saataisiin sillä takasin. Kylmään weteen eli lyiyweteen kastetuita tukkoja sidotaan päälle ja kowemmissa tuskissa imetetään werimadoilla ympäristöä. Watsa pidetään pehmiänä, ei kuitenkaan wä-

kewämmillä huoltuaineilla. Waimo warokſen kaikesta änkäämiſestä tarwettanſa tehdessä.

6:kſi Hidas weſi, waikia wedenlähtö. Jos weſireikä oliſi wikaunut, niin haetaan lääkäriä. Muuten pidetään lämpimiä ſaunakukkahauteita paikalla ja woidellaan lämpimällä öljyllä ja kamfertillä. Jos ei auttaiſi, kuljetettakoon kätilömeltä pilli weſirakkoon.

7:kſi Kohdun mulje eli laskeunta. Tutaan ſiitä, että luonnon paikoista ulos tungeksen mustanpunainen, werenſekainen lihatönkäle. Waatii pikaista lääkärin eli taitawan, oppineen kätilömen apua.

8:kſi Maitokuume. Tulee tawalliſesti kolmannella wuorokaudella eikä ole waarallinen. Kowempana ollessa annettakoon raitistawia, löyſääwiä aineita ja imetettäköön uutterasti rintoja.

9:kſi Synnytinkuume. On aina waarallinen kohtaus. Jälkimenot pyſähtywät, maito tukehtuu, watſa paiſuu ja helleytyy, ruumis heikontuu. Tawalliſet ſyyt owat huoleton, ſiiwoton, ymmärtämätön korjuu, warahinen liike, ruumiin wiluſtuminen, watſan täyttäminen ſopimattomilla aineilla edl. Lääkäri pitää kerkiämiſeen kutſuttaa ja ſairas pidettää hywässä, puhtaassa korjuuſſa ja raittiiſſa ilmassa. Annettakoon myös hapahkoja juomia eſimerk. marjaweſiä, ja löyſääwiä eli pehmittäwiä aineita.

10:ksi Rinnanaje, rintain puhallus, nisäin ajos eli tulehdus, maitosulku. Sitä seuraa kipu, tuska ja kuumuus. Tulee tawallisimmasti ruumiin wilustumisesta, mieliwimmoista, siiwottomasta korjuusta j. n. e. Alkaa esinnä wilun wäreillä, joita seuraa kuumuus, ajetus, punotus, tuska ja wihleet rinnassa. Ellei ajetta saada jakaumaan, niin pian kaswaa kowaksi. Jakaumista eli pehmiämistä pyydetään esinnä sisäänotettawalla oksettimella ja jälestäpäin raitistawilla huoltuaineilla, jonka ohessa rintoja ulkopuolin haudellaan lämpimillä kääreillä täytettynä hienotuilla hulluruoholehdeillä. Taikka pidetään rinnoilla kylmiä kääreitä wäkewästä salmiakkalipiästä. Taikka hierotaan ajettunutta paikkaa puuöljyllä ja palowiinalla. Taikka pidetään palowiinaan kasteltuja riepuja ajettuneen rinnan puolisessa kainalossa ja itseä aje'paikkaa haudotaan lämpimällä puurolla, tehty hienotusta korpusta eli pellawasiemenjauhoista lyiywedessä keittämällä. Jos iho rinnassa on kowin hellä eli arka, niin pannaan hieno liinalappu kääretten alle ihoa wasten, woideltuna puuöljyllä, hulluruohoöljyllä eli muulla ei pilauneella raswalla.

Maitosuluksi erittäin sanotaan rinnalle päällisin puolin ilmautuwa, epätasanen, kuhlunen ajos, ilman kuumuutta, tuskaa ja punotusta, kuitenki jollai tuntuwalla painolla

rasittawa. Se katoo useinki wiriällä imettämällä. Ellei katoisi, niin pidetään rinnalla lämmintä saipuasta ruis- eli ohrajauhoin ja weden kanssa tehtyä puuroa. Taikka tehdään woidetta hienotuista saunakukista suolattoman woin kanssa. Taikka sulataan luoti puhdasta potaskaa korttelissa wettä ja pidetään siinä kasteltuja lämmitettyjä riepuja rinnalla. Oksettimia saapi nautita tämänki wian alussa, waan ainoastaan iltasilla ja niin wähitellen, että waan kuoittaa, ei julki okseta. Maito tawallisesti ehtyy tällä ajalla, waan ilmautuu sitte jällen. Niin tässä, kun wastamainituissa edellisissäki rintawioissa on hywä, rintoja usein saipualla ja haalialla wedellä pestä. Jos haawoja jälkeen ilmautuisi, niin pannaan niille hieno liinalappu woideltuna nuorella kermalla (maidon kuorella eli päällisellä, taaleella, retalla) eli suolattomalla woilla ja uudistetaan kahdesti päiwässä. Näissä wioissa ei pidä antaa rinnan roikkua, waan kannatettakoon niskan taaksi sidotulla huiwilla.

Maidon muista syistä wähetessä pitää runsaasti juotaman heruttawia juomia, munaolutta, olut-, ryyni- ja lihawelliä, jonka ohessa rintaa wiriästi imetetään ja pyhitään kuiwalla, lämmitetyllä willawaatteella.

11:ksi Nisärohtumat, nännikihelmät. Niitä ei ilmau'kaan ja paranewat jälle pian, jos imettäjä ei anna rintaa lapselle, kun mää-

rätyillä ajoilla neljä kertaa päiwässä, ei useimmin, ja joka kerralla jälkeen haalialla wedellä ja palowiinalla pesee nänninsä. Sitte pyhitään kermaa liinaselle lapulle ja pannaan rohtumille katteeksi. Taikka otetaan walaan raswaa ja walkiata wahaa (waksia), luoti kumpaistaki ja kolme teelusikallista palowiinaa, jotka yhteen sulataan woiteeksi ja sitte wiljellään samalla tawalla, kun wasta kermasta mainitsimma. Taikka yhteen sulataan pawunjywän kokoinen walkiata eli wiheriätä wihtrilliä ja kaksi lusikallista wettä, jolla rohtumia usiampi kerta päiwässä woidellaan ja woideltua peitetään waatetten hieromista wasten jollai lakilla, sarwesta, luusta, puusta, tuohesta, kowasta nahasta, sinikasta eli nauriista tehdyllä. Imettämästä päästyä haudotaan nisää joka kerta jälkeen kylmään lyiyweteen kastellulla neliker-tasella lapulla. Waan sitte pitää tarkoin muistaa, että nisä jälle puhtaaksi pestään, ennenkun uudelleen imettämään ruwetaan. Erittäinki olisi lapselle lyiywesi myrkyllinen, jos wähäkään nisästä suuhun tulisi. Apteekistä saatawa kalkkiwesi ja puuöljy, puoliksi kumpaaki, yhteen seotettuna on myös wälimmiten ollut hywä woide nisärohtumille.

---

4. Luku.

Lasten hoidosta kolmanteen wuoteen asti.

Äskensyntyneestä.

Äskensyntynyt lapsi otetaan lämpimään liinawaatteesen ja pidetään silmin pois päiwänwalosta. Jos ei liiku eli muuten eläwänsä ilmota ja ymmärtäwäistä kätilöintä (lasten muoria,) ei ole saapuwilla, niin tulee sitä seuraawalla tawalla henkiin pyytää.

Waalistunut ja heikko ollen lapsi, ei pidä napasuonta heti poikkileikata, waan lämminnä pitää. Perápuolta lyödään kerta kewiällä kädellä; suu perkataan jälästä eli liitasta; lapsi pannaan äitin wiereen lämpimiin waatteisiin kääriittynä; nenän alla pidetään etikkaa; käsiä, jalanalustia ja selkärankaa harjataan pehmiällä harjalla. Jos napasuoni alkaa tykkiä, leikataan ja sidotaan se 3 taikka 4 tuumaa nawasta. Jos lapsen kaswot owat punaset, huulet sinertäwät ja pää ajetuksissa, pitää nawasta ennen sitomista wähä werta tipahutella. Waan olisiko wahingosta napasuoni tullut katkastuksi eli epähuomiosta ennen aikaansa leikatuksi, niin pannaan lapsi heti kaulasta saakka lämpimänhaaliaan weteen, siinä harjaamalla että muulla keinolla henkiin pyydettäwä, jonka ohessa wälistä rintaa käsi-

*) = Mehiläinen 1836. 7:10 — 7:12
7:13 — 7:14
8:10 — 8:12
7:12 — 7:13

läppiällä hierotaan, wälistä ylös lämpimästä wedestä nostettuna pirskotetaan kylmällä. Sulan päätä kastetaan saksanwiinaan ja saatetaan lapsen kitaan, eikä pidä ennen, jos tiiman päästä, heittää näitä kokeita lasta henkiin saada.

Lapsi eläwänä syntynyt eli tapakuolleista henkiin saatu pidetään esinnä wähä aika puhtaassa, raittiissa ilmassa, senjälkeen yli koko ruumiin haalianlämpimään saipuaweteen kastetuilla saksansienillä kewiästi pyyhittäwä. Samassa katsotaan, jos lapsessa löytyisi mitän wikaa eli loukkausta, joita kuitenkan ei pidä äitin huoliksi ilmottaa, waan lääkärin eli ymmärtäwäisen kätilöimen kanssa niistä keskustella. Wälistä on pää wino, pitkänomanen, jota ei kuitenkan pidä painelemalla ja likistämällä oikasta, koska luonto sen pian itsestänsä tekee. Likistämisistä ja painelemisista waan lapsi taitaisi saada pahempia wikoja ja pian kuolta'ki, josta oikeutta myöten tultaisi rangastuksen alasiksi eli kuitenki tunnon waiwohin. Waarallinen on myös imiellä, painella ja puristella tyttölasten rintoja, jota sentähden ei pidä tehtä. Tawallisella mahdilla jo heti synnyttyä tyttölapsille lemmen nostaa ja pojillenki muita tulewia onnia loihtia, on tuhma taika ja sitäi pahempi, jos lapsen kanssa sen ohessa jollai erinomaisella, rohkiammalla tawalla menetellään.

Pestynä pirostellaan lapsen poimuille wähä nihtiä ihoamista, werestymistä eli sierottumista wasten, napasuoni kiinnitetään uudelleen talitulla lapulla ja siteellä, lapsi puetaan eli kapaloitaan ja pannaan lämpimään wuoteesen äitinsä wiereen, waarinottamalla kuitenki, ettei yötäki siinä makuuteta, koska waan taitaisi tukahtua. Nihdin siasta sierottumisille kelpaa hienot wehnä- (nisu-) eli potakkajauhot, eikä sierottumisia ja werestymisiä niin ilmau'kan lapsen aina puhtaana pidettäissä.

Lapsen waatteista, asunnosta ja pesoista.

Lapsen waatetten pitää olla wuodenaikain mukaan lämpimäin, pehmiäin, awarain, eikä neuloilla, waan nauhoilla kiinnitettäwäin. Puettaissa warotaan lapsen pieniä jäseniä loukkaumasta ja jos lapsi kapaloitaan, jota kuitenkaan ei pidä kauemmin kun ensiwiikkoina tehdä, niin tapahtukoon kapaloiminen wuoron oikialta puolelta wasemelle, wuoron wasemelta oikialle ja hellitettäköön aina kapalowyö lapsen imiessä eli syödessä. Käsiwarret ja rinta pitää wapaaksi jätettää ja lapsi muutamia kertoja päiwässä saada aiwan irtasna maata. Pää pidetään puuwillakankaasta eli liinawaatteesta tehdyllä lakilla lapsen huoneessa ollen, ulkoilmassa willasella. Lakkeja kuni muitaki waatteita pitää olla usiampia, sillä lapset hi-

koilewat runsaasti ja paaduttawat wäleen yhdet; waan aina tulee katsoa, että niin lakit kun muu muutettawa puku on kuiwa ja lämmin. Wanhemmaksi tullen laitetaan lapselle kolttu, joka waan ei estä jäsenten wapaa liikuntoa; jalkoja warustellaan pehmeillä, wäljillä kengillä eli pieksuilla nahasta. Kun pää alkaa hiuksiltaki peittyä, niin lakkia ei enempi tarwita, jos ei ulkona käyttäissä, jossa kylmän waroksi lämmin lakki pidetään, waan päiwänpaisteessa ja lämpimässä ilmassa kewyt olkinen eli muu aineinen lakki. Hiuksia ei leikata lyhemmäksi, kun kaksi tuumaa hiusmarrosta, kaula pidetään paljasna, paitsi kylmällä, sumusella säällä.

Lapsihuoneen tulee olla awaran, kuiwan ja kohtuullisesti lämpimän. Wastasyntyneelle on lämmin kyllä tarpeellinen, waan sitte lapsen paremmin ilmaa kärsimään totuttua, wähetään lämmintä, siksi ettei juuri palele'kan. Kaikkea ruihua, ryskettä ja hälinää wältetään, mikä mahdollinen, ettei lapsi unissa taikka ilmanki säikähtäisi. Joka päiwä laastaan ja tuuletetaan huone, joksi ajaksi lapsi muutetaan toiseen. Joka päiwä pitää myös lapsi kannettaa wähä aika olemaan, talwella raittiimmassa huoneessa, kesällä ulkoilmassa, ei kuitenkan hiostuneena eli muuten lämpimämpänä. Tällä tawalla harjautuu lapsi ulkoseenki ilmaan ja

on sitte ikänsä raitis, wirkiä ja kasautunut kowempiaki säiden muutoksia kärsimään.

Puhtaus, pesot ja kylwyt owat juuri wältämättömiä tarpeita lapsella. Ne parahite estäwät rohtumisia ja muita waiwoja lapselta. Lapsi puetaan joka päiwä puhtaasen, lämpimään paitaan ja muitaki waatteita muutetaan aina kuten hiestywät, kostuwat eli hierouwat. Haalistuneessa wirta-, joki- eli sade'wedessä pestään lapsi niin usein kun hierelekseen, waan ei hiostuneena. Soweliain pesoaika on aamusilla. Pestessä pyyhitään ruumista saksansienillä ja katsotaan, ettei napaside petä. Aikaa woittain totutetaan lasta kylmemmille pesoille, waikk' ei ole'kan ylenkauan kertaansa wedessä pitämistä. Kylmä wesi, oikein käytetty, wahwistaa ruumiin. Ainaki pitäisi lasta kolmen wuoden wanhaksi niin kaksi kertaa wiikossa pestä ja siitä kerran. Kiwulaisille lapsille pitää wesi alusta lämpimämmäksi tehdä. Pesosta otettua lapsi kuiwataan joutumiseen, ruumista hiwutetaan kuiwalla liinalla lämpimäksi, lapsi puetaan ja pannaan maata, jos ei jo ole sitänä wanhempi.

Rawinnosta.

Kahdeksan eli kymmenen tiiman paikoilla syntyajan jälkiin pitää lapsi äitin rinnalle pantaa, olkaan jos ei maitoa. Toisinaan maito ei ilmau kun kolmannella päiwällä, eikä kaikitse wielä sillonkan. Kuitenki pitää lapsi rin-

nalle pantaa, sillä sen tyhjäki imentä jouduttaa maidontuloa ja wenyttää nännit ulommaksi ja lapsella itsellä on imentä luonnollinen, mielentehty työ, jos mitän ei saa'kan. Maidon wielä puuttuessa annetaan lapsen rawinnoksi wälimmiten teelusikallinen äskenlypsettyä maitoa seotettuna kolmella teelusikalla wettä eli enemmälläki, maidon wäkewän ollessa, ja wähällä sokurilla. Taikka rawitaan lapsi wetisellä kauraliemellä maidon siasta. Syntyjäljen hitaammin lähtiessä lisätään wähäsen sokuria, jota äitiä imewä lapsi ei kuitenkan kaipaa, sillä äitin maito kyllä watsanki tarpeeksi purkaa. Pahoin ja älyttömästi tehty on, lapselle heti synnyttyä wahwempia ruokia antaa, niinkwelliä, raawan maitoa ja muita semmoisia, jotka sekä paikalla että wastaseksi saattawat kipuja. Wasta myöhemmin, watsan paremmin wahwistuttua, saa lapsi niitäki nautita.

Ensimmäisinä päiwinä sopii imettä lasta aikaa ja tarwetta myöten, mutta noin kolmen wiikon wanhasta alkain ei usiammin, kun joka neljännellä tiimalla päiwäsaikana, öillä ei ollenkan. Sillä että lapsi heti totutetaan määrätyille ruokahetkille wältetään paljo wastasia huolia ja waiwoja kaswattamisessa. Myös lapsella itsellä on se niin terweellisempi. Ja ei waankan pidä lasta joka itkulta imettää tahi ruokkia; pankaa se tarkon mieleenne wanhemmat! Se ei aina itke näl-

jästä, waan muistaki syistä ja tarpeista, jotka pitää tutkittaa ja autetta. Jos esimerk. lapsi itkisi watsankiwusta, johonka jo useinki ylenpaltinen rawinto on syynä, ja sitä itkua sitte taas uudella imettämällä eli muulla ruokkimalla tyystytettäisi, niin sillä lapsen waiwa waan suurennettaisi. Eikä myös pidä äitin heti syötyänsä lasta imettää; hywä jos wasta kahden eli kolmen tiiman päästä syömisen jälkeen, eikä millonkan wihasella, suuttuneella taikka muulla tawalla liikutetulla mielellä rintaa lapselle tarjota, sillä senlaisista mielenliikunnoista maito tekeytyy myrkyksi; pankaapa seki äitit muistoonne.

Pieni, wastasyntynyt lapsi elää terweempänä wähemmästä rawinnosta, kun paljosta, joka sille waan tuottaa okse'wikoja, watsawihleitä, sampaita ja muita. Kaikki nämät pahat wältetään usiasti ja paraite sillä, että lapselle waan joka neljännen tiiman päästä annetaan rawintoa. Ylenrawittua lasta usiasti rupea oksettamaan, joka sillon onki hyödyllinen, eikä estettäwä, josta lapsi waan saisi pahempia ja waarallisempia kohtauksia. Nukkuneena lasta ei pidä kauemmin rinnalla pitää.

Kuudennella, seitsemännellä eli kahdeksannella kuulla syntymästään on lapsi rinnalta wierotettawa, wähitellen, ei yhtäkkiä, joka woisi lasta terweytensä puolesta wahingoittaa.

Luonnollisin ja paras asia on, äitin itse lapsensa imettää; ellei taida, toimitettakoon lapselle wieras imettäjä, nuori, terwe, siwiäluontonen ja itse samoina aikoina, kun lapsen äitiki, synnyttänyt waimo. Senlaista ei löytyessä tulee lapsi seuraawalla tawalla elätettäwäksi. Ensimmäisinä päiwinä seotetaan yksi osa wastapoikineen lehmän maitoa ja neljä eli wiisi osaa wettä ynnä wähä sokuria lapsen elätteeksi. Toisella wiikolla otetaan jo wähemmin wettä maidon suhten ja sitte ainaki wähemmin, jotta muutaman wiikon päästä tulee puoliksi kumpaaki seotettawaksi. Neljän eli kuuden wiikon wanhasta ruwetaan seuraawalla tawalla tehtyä welliä lapselle wälimmiten antamaan. Kahdesta osasta nisusista ja yhdestä osasta rukiisista jauhoista leiwotaan leipää, jota kuiwataan ilman eli tuulen käywässä paikassa. Tätä happametonta leipää hienonnetaan sitte jauhoiksi ja seotetaan wedellä puuroksi, jota sopii kylmässä paikassa usiampiaki päiwiä walmisna pitää. Waan joka kerralla lasta syöttäissä otetaan siitä, minkä näkee tarwitsewan, ja seotetaan äskenlypsetyllä maidolla weteläksi, hienoksi, kokkareista puhtaaksi welliksi. Enemmän, kun kerralla tarwitsee, ei pidä welliksi seottaa, sillä se waan happaneisi ja pilaisi lapsen watsan. Samasta syystä tulee katsoa, ettei maito ole hapanta; joka waan taitaa, lypsäköön uutta

joka kerraksi. Ei haittaa jos wähä sokuriaki welliin seotetaan, ei kuitenkan liiemmäksi. Sillä tawalla saadusta wellistä annetaan lapselle alussa joka neljännellä tiimalla kymmenkunta teelusikallista itsekullaki kerralla, waan sitte lapsen paremmin wahwistuen enetään wellin antia, jonka ohessa toisinaan annetaan jo ennennimitettyä wesi- ja maitosekoa, kolmanneksi osaksi maitoa weden suhten, ei wieläna wahwempata. Kymmenen wiikon wanhasta ruwetaan lasta wähitellen ja wälistä ruokkimaan maidolla eli laihalla, raswattomalla lihawellillä, ei kuitenkan suolasella eli ryytisekasella. Taikka lihaliemen siasta annetaan wellilientä munaruskialla seotettuna. Tämä munaseotus on warsinki hyödyllinen, jos lapsi waiwataan happamelta, watsawäänteiltä, sampailta taikka muuten on heikko ja kiwulainen. Hammasten saadessa annetaan lapselle leiwän kannikkaa imeäkseen ja aikalomasta muitaki ruokia, esimerk. olu'juustoa, wahwempata lihawelliä, seottamatonta rieskamaitoa. Waan aina tulee muistaa, että lapsenki ruoassa kohtuus on paras; ei millonkan sitä pidä pakottaa syömään.

Edellä nimitetystä wellileiwästä nimitämmä wielä, että kun nisusia jauhoja ei olle, sopii sitä samalla tawalla ohrasista ja rukiisista jauhoista sekasin tehdä. Taitais waan näyttää monellenki joutawaksi ja tur-

haksi koko waiwa leiwänteosta, kun leipää sitte jällen pitää jauhoiksi hienota ja welliksi tehdä; niin ei kuitenkan ole asian kohta. Leipomaton ja nousuttamaton wilja, jos kohta hienoksiki jauhettu ja welliksi tehty, saattaa lapselle watsawäänteitä, happamen, sampaita, kinan, matoja, riisin, näiwettäjän ja muita pahojaki wikoja. Jos lieneeki monta lasta menestynyt ja kaswanut tawallisellaki jauhowellillä, niin sitä siitä ei kuitenkan pidä soweliaaksi päättää. Miksi ei woisi wahwempiluontonen lapsi toisinaan senlaistaki rawintoa kestää? Waan jos kestääki yksi, kaksi eli kymmenenki, niin lankeawat sitä waston sataluwut sopimattomasta rawinnosta ennen aikaansa maan poween, sillä kaikella ei ole'kan yhtä wahwa ja kestäwä luonto.

Sitte kun hampaamisen jälkeen muutai kewiämpää ruokaa lapselle annetaan, tulee waan waroa, ettei sitä purettamalla (puruilla) ruokita, joka tapa sekä ilman on ilkiä että lapsen terweydellenki sopimaton. Eikä pidä minkänä ruoan olla ylen kylmän eli lämpimän; kumpiki pilaisi lapsen watsan.

Sarwesta eli muusta tapanännistä imettäminen on peräti sopimaton ja hyljättäwä tapa. Siitä lapsi usein saapi happamen, suurupia ja muita jo ennen nimitettyjä wikoja. Paras on waan maito- ja welliseotuksia pienosillenki lapsille lusikasta antaa, jos äitiänsä eiwät ime.

Liikunnosta ja lewosta.

Lapsi saakoon aina mieltänsä myöten liikuksella, kun waan silmällä pidetään, ettei mitän wahinkoa tapahdu. Kahdeksan kuukauden wanhasta annettakoon waippa alla lattialla istuksella ja konttaella, parahite woipi ja kykenee. Waan sopimaton on, häntä ennen aikaansa käymään taiwutella, josta waan jalat wääristywät. Mitättömiä ja wahingollisiaki kaluja talossa owat siis kaikki reikätuolit, taluwyöt ja muut sitä lajia. Kauniilla säällä annettakoon lapsen ulkoilmassa oleksella ja itse kykenemättä kannettakoon sinne. Sopimaton on kuitenki ylen kauan kerrallansa häntä siellä pitää.

Mitä nuorempi lapsi, sitä suurempi unen tarwe. Lapsen unta ei milläna pidä häirittää, waan ei nukkumaanka ylimäärin pakottaa kowalla kiikuttamalla (soudulla, heiaamisella, kätkyttämisellä) taikka unettawaisilla rohdoilla eli seljoilla ja muilla lääkkeillä, jonkalaisia owat walmusiirappi, sensetulsi, (essentia dulcis), wäkewänhajuset kukat, palowiina, ollut ja muut senlaiset. Yhtä waarallinen on pään kynsimisellä ja kutkuttamalla lasta unettaa. Kaikista niistä tulee lapselle wastasia kiwulaisuksia, esimerk. halwuu, puistutuswikoja, kaaduttaja ja muita. Sensetulsi ja opiowiinat, unettawaisina lääkkeinä lapselle tyr-

kytettynä, jo owat lukemattomia ennen aikaansa multaan wieneet.

Terwe, rawittu, kuiwa ja lämmin lapsi kyllä ilman kaikkia niitäki tarpeensa nukkuu, jos semminki ei ahtailla, pinkoilla kapaloilla waiwata. Mutta jos olisi tawallisella nukkuajallaan lewoton, pitää se riisuttaa ja tarkon katseltaa, olisiko mitän pistäwätä eli muuten waiwaawata, neuloja, tikkuja, pieniä eläwiä ja muita senlaisia unen esteenä. Samalla tarkuudella waarinpidetään, ettei umpi, wihleet, nälkä, märkä, wilu, lämmin, hierelmät ja muut senlaiset rasita lasta. Lääkkeitä waankan ei pidä joka itkulla antaa, sillä niillä lapsen terweys usein peräti turmeltaisi, ettei enää olisikan lääkkeistä apua. Ynnä mitä jo nimitettiin, taitaa lapsen lewottomuus helposti tulla itse ruoastaki, sen sopimattomuudesta eli ylenpaltisuudesta, joka myös on mielessä pidettäwä ja autettawa. Rawinneena lapsi nukutetaan ei seljällään, waan kyljellään, lewottomana toiselle kyljelle käännettäwä. Eriwuode lapsella, semminki yötisaikana, on jo senki wuoksi parempi, ettei tukahtuisi eli likistyisi. Ylen lämpimät peitteet owat terweydelle wahingolliset, pää ja kaswot eiwät tarwitse eikä pidä ollenkan peitettää. Paras on totuttaa lapsi kiikuttamatta nukkumaan. Kowa liikutus kätkyessä eli käsissäki on sopimaton ja wastarawinneelle waarallinen. Wuodetta ei

pidä laittaa walkian, owen eli akkunan ohille, jossa uho olisi wahingollinen terweydelle ja päiwän taikka tulen walo tekisiwät sitä alti katselewan lapsen kierosilmäksi. Jos soweliaammalle paikalle wuoteen siaa ei saataisi, niin pantakoon edes jotai estettä waloa eli uhoa wasten.

Wioista ja taudeista.

Lapsi ymmärtäwäisellä hoidolla tawallisesti kaswaa ja pysyy terweenä. Muutamat erinäiset taudit taitawat kuitenki kohdata häntä ja waatia erityistä huolenpitoa. Senlaisia tautia ja wikoja owat:

1:ksi Sierottuminen (ihoaminen, werestäminen, poimuaminen) tulee useemmiten huolimattomasta korjuusta ja autetaan wiriällä pesolla kylmässä wedessä, hienoin nisu- eli potakkajauhoin eli nihdin päälle pirostelemisella.

2:ksi Napawiat eli haawat witkaan paranewaiset antawat alun werestämiselle, ajetukselle eli liikalihalle. Werestämistä wasten pidetään nawalla rieputilkoja kasteltuna weteen, johon on sulattu wähä walkiaa wihtrilliä (puolansuolaa) eli alunaa; ajettumista wasten liewittäwää woidetta; liikalihalle ripistellään poltettua alunaa ja sen jälkeen äskennimitettyä woidetta.

3:ksi Nikka, oksettaja, watsan wääntäjä, kowa ja pehmiä watsa, pöhö tulewat tawallisesti sopimattomasta eli yleliseestä rawinnosta ja autetaan sillä, että lapselle annetaan soweliasta ruokaa ja niukemmältä, eikä useammin kun joka 4:nellä tiimalla. Ellei siitä yksin tule apua, niin annetaan weitsen kärjellinen magnesiaa teelusikallisessa wettä illoin aamuin ja watsan turpuudessa koetetaan lawemankia.

4:ksi Sammas eli sampaat (trusku', suuwalkia) tutaan walkioista pilkuista ja rehneistä suussa, watsan pureista ja wetelästä wiheriännäkösestä jäljestä; tulee yksistä syistä kun edellisetki 3:ksi mainitut wiat niink. happamista welleistä, sarwella, natulla eli tilalla syöttämisestä taikka sopimattomista purkawista aineista. Jos nämät syyt estetään waikuttamasta, paranee useen tautiki, eli annetaan magnesiaa, kun äsken nimitetyissä wiois sa ja suun sisusta woidellaan puuraksiwedellä (Borax).

5:ksi Lewottomuus, unettomuus ei ole tauti itsessään, waan seuraa jota kuta waikuttawaista syytä joka on etsittäwä ja autettawa.

6:ksi Silmäkipiät tulewat usein kowasta päiwän eli walkian walosta. Silmät punastuwat, ajettuwat, kuumiwat ja märkiwät. Parantamista wasten pitää walo huoneesta wähettää, huonet pidettää raittiina, kylmän-

woittawana, märjät eli räämeet silmistä pestään haalialla wedellä, jonka jälkeen äiti kielellänsä nuolasee luomia siksi että aukenewat ja saattaa nisästänsä illoin aamuin wähän maitoa nenäpuolimaiseen silmäkulmaan.

7:ksi Hammaskiwut. Ensimmäiset hampaat ilmauwat useen lapsen kuolastamisella, kuumuudella, lewottomuudella, pehmeellä, unettomuudella, wawahtelemilla ja muulla semmoisella. Näissä kiwuissa on luonto oma auttajansa, kun waan lapsi muuten pidetään korjuussa, huone raittiina ja puhtaana ja lapselle juotetaan sokurilla seotettua maitoheraa. Hywä on myös aikasin taiwuttaa ienystä kihnuttamista wasten joko sormella niitä siwuellen eli sillä että lapsen annetaan purekselle jotai ei aiwan kowaa ainetta niink. leiwän kannikkaa, lihakamaraa eli muuta senlaista. Mutta jos ikenet owat kowin punastuneet, kuumat ja ajettuneet, pitää tulewan hampaan kohti ienliha jotai sywältä ristin leikattaman. Wawahtelemissa eli puistelmissa owat haalianlämpimät ammekylwyt ja lawemangit tarpeellisia.

8:ksi Puistelia, kouristaja, wawahtelemat saawat monestai syystä alkunsa niink. hammaskiwuista, maidosta, säikähtämisistä, äitin eli imettäjän äkillisistä wimmoista eli mielenliikutuksista, sopimattomista ruoista ja muistai. Jos apua ei ole haa-

lianlämpimistä ammetkylwyistä, lamwemangeista ja erinäisten syiden estämisestä wastaki waikuttamasta, niin pitää lääkäriä neuoteltaa.

9:ksi. Maitokerni. Runsaammasti rawittuin imewäisten lasten rohtuu toisinaan kaswot keltakuorisilla pienillä pisamoilla. Ne katoawat tawallisesti lapsen rinnalta wierotettua. Sitä ennen tulee lasta ja sen kaswoja usein pestä haalialla, puhtaalla, jokitaikka sadetwedellä, taikka kauraliemellä kaswoja ja rohtumaa. Kowemmissa tiloissa woidellaan pisamia suolaamattomalla woilla ja liotetaan sitte lämpimällä wedellä, jotta heltiwät, jonka jälkeen lapsi kerran päiwässä pestään haalianlämpimässä wedessä, johon on edellä sulattu luoti apoteikistä saatawaa rikkimaksaa (Hepar Sulphuris) ja 4 luotia suolaa. Olutjästi on myös hywä woide maitokerniä wasten. Ruwet woidellaan sillä 3 kertaa päiwässä ja lapsi pestään äskenmainitulla tawalla. Jästin kaipuussa otettakoon pehmiätä saipuaa eli suopaa. Lempikukista (Viola tricolor) keitettyä lientä kiitetään myös hywäksi sillä rupia woidella ja maidon seassa sisäänki antaa.

10:ksi. Eltta eli wilustaja kohtaa tawallisesti lapsia, jotka asuwat ahtaissa, hikosissa, alhaisille paikoille raketuissa huoneissa, taikka joita pidetään huonossa, siiwottomassa

korjuussa. Näiden syiden, jos mahdollinen, häwitettyä ja lääkärin kaipuussa, annetaan wäliajalla lapselle oksetinta ja purkuaineita, jonka jälkeen, sitte kuin kieli on puhtaampi, 9 wuorokautta perätysten watsaa ja sen alapuolta woidellaan elttasalwalla, jota tehdään terwasta ja laakerinöljystä, puoli jumprua kumpastai ja 5 kynsilaukaa, kaikki hywästi yhteen seotettuna, illoin aamuin, talwisaikana walkian edessä, jonka ohessa purkaawia aineita joka toinen päiwä annetaan. Joka woitelemisen jälkeen sidotaan willanen wyö kolmin kerroin watsan ympäri ja paitaa ei muuteta koko ajalla. Toisenlaista elttawoidetta saadaan, jos 4 luotia altteasalwaa, 2 l. lyökiä, 1 l. sappea ja $\frac{1}{3}$ l. kanwärttiä yhteen seotetaan. Sitä wiljellään samalla tawalla, kun edellistäki ja kiitetään hywäksi. Muutamat lapset näyttäwät liiatenki hampaamisen ajalla lihawiksi ja liikawerewiksi. Niille tulee ennen elttalääketten wiljelemistä panna 3, 4 eli 5 iilimatoa niskaan hiusrajan paikoille, joka estää kowemmat taudit lasta kohtaamasta.

Jos tällä lapsi ei paranisi, annetaan oksettimen ja purkuainetten perästä raparperiwiina seotettuna muutamilla tipoilla walkoista Hohmannin wiinaa wäliajoilla kerran eli kahdesti päiwässä ja sitä paitsi lihalientä taikka munan ruskiaa ja walkiaa, seotettuna kanelilla ja sokurilla, kahdesti päiwässä.

Watsan pöhöttymisessä, joka toisinaan eltan jälkeen ilmautuu, on mainittu elttawoide awullinen.

11:ksi. Riisi, Englantin tauti, kuiwatauti. Sen tuntomerkit owat kalwiat kaswot, laihtuminen lapsen runsaastiki syödessä, löysä, pehmiä watsa, woimattomuus, hermottomuus, jäsenpaikkain ajettuminen, iso pää, koukku selkä, teräwä rinta. Tawallisesti owat huono, puuttuwainen korjuu, saastanen ilma, ruokottomuus ja kehno, sopimatoin rawinto tämän taudin syynä. Tähän wikaan kysytään useammiten akkain neuoja, jotka woiteillansa ja rohdoillansa eiwät hyödytä wähäkään, waan enemmin wahingoitsewat. Wasta wihdoin taudin oikein juurruttua ja woimaan päästyä etsitään lääkäriltä apua, koska jo pian kaikki awut owat tyhjät ja woimattomat. Wiheliäisyys, kyhyrä, kässä- eli kupulaselkäsyys, kykenemättömyys ja näiwehtyminen seuraawat, josta lopulta moniwuotisten kipuin ja kärsimisten jälkeen kuolema tulee wälttämättömästi. Sen tähden pitäisi heti kohta taudin alussa lääkäriltä neuoa etsiä ja sitä wielä odottaessa laittaa lapselle parempaa ruokaa, lihalientä maidolla seotettuna taikka munaruskoa weden ja maidon kanssa joka 4:nellä tiimalla, waan harwoin ja wähä, taikka ei ollenkan, jauho- ja leipäruokaa, jotka riisitaudissa owat sopimattomia. Samoin pes-

tään lasta usein kylmässä suolawedessä, ruumista hierotaan kuiwalla willasella waatteella, lapsi pidetään hywin puhtaana ja käytetään ulkoilmassa. Jos imettäjä on kiwulainen, pitää toinen terwe ja raitis imettäjä laitettaman, eli ruokitaan lasta ilman rintamaidotta.

12:ksi. Kuppa, ransuusi, pahatauti tulee lapselle joko wanhemmalta perittynä, taikka imettäjältä, purettajalta eli muulla saastumalla. Sentähden pitää waroa, ettei pahatautisia waimopuolia päästetä lasta imettämään eli purettamaan. Tauti sillä tawalla lapseen tullen rikkoo esinnä suun; huuliin ja suuhun sisälle ilmautuu pieniä näöltään wähäpätöisiä rakkoja, jotka kuitenki rutosti syöpiwät sekä leweämmiksi että sywiksi haawoiksi waalewalla eli kellahtawalla pohjalla ja punasilla, hellillä wierillä. Wähitellen tulee uusia haawoja ensin lähimmäisiin paikkohin ja myöhemmin kaukasempiinki erinomattain peräwierille ja häpytienohin. Jos lapsi synnyttäessä äitistä saastuu, saa se pian senlaisia haawoja muuallenki ruumiiseen, kipiät, rokohtuneet, wuotawat luomet jne. Kumpasessaki tapauksessa, joko synnyttäessä eli sittemmin saastunut, tulee lapsi lewottomaksi, unettomaksi, kiwulaiseksi ja näiwettywäiseksi.

Tämä tauti, jonka pahat seuruut owat äärettömät ja joka kerran taloon tullunna saattaa lukemattomat waiwat, huolet ja häpiät ynnä

alinomasen pahan luulon, pitää niin aikasin kun mahdollinen ymmärtäwälle lääkärille ilmotettaa ja ainoasti hänelta, ei muilta tietäjiltä, parannettaa. Jos wainen luultawasti lapsi eli sen imettäjä on saastutettu, pitää wiiwyttelemättä lääkärin katselo paikalle toimitettaa.

13:ksi. Suumärkö, suuwieras tutaan pahoinhaisewista märättäwistä haawoista suupielissä, huulten ja poskien sisäpuolella eli ikenissä ja toisinaan leukaluissaki. Tämä tauti joka ennenpitkää saattaa palkitsemattomat wahingot, tulee wälistä ilman sanottawia oireita, wälistä on lapsi edellä lewoton, kuumalta ja wetelältä waiwattu, wälistä kieli ja suu liittaset, watsa kowa. Lääkäriä odottaessa, jonka haltuun tämä tauti wiipymättä pitää annettaa, saapi lapselle antaa pehmittäwäisiä aineita niink. raparperiwiinaa, wähemmin mutta parempaa rawintoa, tehdä ilma huoneessa raittiiksi ja pitää lapsi ja haawapaikat hywin puhtaana. Ilman sitä pidetään haawoilla muurutia, juurikkaa (sinikkaa) eli potakkaa hienoksi kaawittuna ja 2:desti eli 3:masti päiwässä uudistettuna.

14:ksi. Ulkonaiset wiat ja wirhet lapsi-iällä owat monenlaiset ja monta niistä waatii lääkärin hoitoa niink. rainot (luunmurrot, taittumiset), nyrjähtymiset, hiweltymiset, wäärät jalat, suljetut luonnolliset reikäpaikat, luomat (syntymerkit), rewenneet ja

muut wirhet. Nawanpuhkeamia taitaan toki lääkärinki awutta auttaa jos lyiypalanen taotaan kuperaksi ja, kuperan puolen napaa wasten pantua, sidotaan kiini napasiteellä, jonka putoamista kahdella wiilekkeellä estetään. Taikka laitetaan lankakerä napaa painamaan ja pysytetään sekä sideplaastarilla että napasiteellä. Side pitää likaseksi tultua uudistettaa eikä ennen heitettää, kun puhkeama on parannut.

Luomia eli syntymerkkiä saadaan toisinaan sillä katoamaan, että niitä haudotaan wäkewällä etikalla taikka että rakkoja pannaan niiden ympäristölle.

Ensimmäisenä wuonna tulee lapseen warjelusrokkoa pantaa, ison rokon kulkiessa, millon hywänsä, waan muuten ei ennen kun lapsi on päässyt 3:men tahi 4:jän kuukauden wanhaksi.

---

5. Luku.

Lasten hoidosta kolmannen ja wiidennentoista wuoden wälillä.

Mainitsimma, kuinka lapsi hammasten saatua on totutettawa wahwempiaki ruokia nauttimaan, eikä yksin rintamaidolla ja wellillä elätettäwä. Waan wieläki owat leipä ja maito sopiwimmia ruokia lapselle, niin koko lapsi-

x) = Mäkiläinen 1836, 8:13 – 8:14
1837, 7:4 – 7:9

iän halki. Suolaisia, raswaisia, rytiſekaiſia ſawutettuja ja kowenneita ruokia annettakoon aiwan wähä lapſille, eikä kun juuri wälistä ynnä wetelämpäin laitosten, niin aina wiidenteentoista wuoteensa asti. Maahedelmät kiwulaiſille lapſille eiwät ole ſoweliaat rawinnokſi; waan terweitäki warten owat ne hywin keitettäwät. Ilman lapſi totutettakoon määrätyillä ajoilla syömään, kolme eli neljä kerta päiwässä, elköönkä waan häntä pakotettako, koska hän kyllä ilmanki terweenä ollen luontonſa ja tarpeenſa mukaan nautitſee. Jos taas jostai kiwulaiſuuden ſyystä toiſinaan ei söiſi, kun tawalliſesti, niin syömään waatimalla häntä ei ſuinkan terweekſi tehdä, waan aina kipiämmäkſi. Se on luonnon oma lääkitys ſairailla, ettei ruoka maista; pahoin ja ymmärtämättömästi tekee, joka ſiinäki ei luontoa ſeuraa. Juotawakſi annetaan lapſelle wettä paljaltaan eli wähän maidon ſeassa. Ainoastaan kiwulaiſille, heikkohenkiſille ſaiſi toiſinaan hywin käynyttä, ei wanhaa, hapanta, ſahtia antaa. Muut kaikki wäkewät juomat olkoot heiltä peräti kieltyt, niink. wiina, olu, kahwi ja muut ſenlaiſet. Palowiinan turmioista tekiſi mielemme erittäin lauſua, jos emme pelkäiſi jo minne'ki koko edelliſestä aineesta joutuwamme. Woi niitä wanhempia, jotka kewiämieliſyydestä eli tuhmasta hywätahtoſuudesta taikka jostai muusta ſyystä, luullen

muka palowiinan hywäksi, lewottawaksi, lämmittäwäksi, wirwottawaksi aineeksi, antawat lapsillensa sitä myrkkyä — ja jopa myrkkyäki pahempata ainetta. Sillä myrkky kuolettaa ja lopettaa waiwat paikalla, mutta palowiinasta lapsi, sihen wähitellen totutettu, saapi ikuisen turmelewaisimman tawan ja taipumuksen, ynnä ikusen kiwulaisuuden, typerämielisyyden, heikkouden ja kaikenlaisia ikuisia turmioita.

Lapsi wanhempanaki pitää saada asua puhtaissa, kewiöissä, wäljissä, talwisaikana lämpimissä, käsiwarsille ja sääriille ulottuwaisissa waatteissa. Käsiä ja kaswoja — hywä jos jalkojaki — pitää joka aamu pestä kylmällä wedellä ja koko ruumis wähintäi kerran wiikossa kylwetettää eli muuten pestää. Kesäsaikana totutettakoon wanhempia lapsia joka päiwä uimaan ja nuorempia pestäköön muuten järwi- eli jokirannalla. Lasta ei pidä talwellakan estää ja kieltää ulkona liikkumasta, waan ennemmin kehottaa kaikenlaisiin ruumiinkäytöksiin ja liikuntohin ulkoilmassa, joka tekee hänen wahwaksi, raittiiksi, nopiaksi ja wikkeläksi. Kolmannen ja seitsemännen wuoden wälillä annettakoon hänen nukkua puoli aikansa eli kaksitoista tiimaa wuorokausittain, waan seitsemännestä wuodesta alkain ja wiidenteentoista asti lyhettäköön nukkuaikaa puolella tiimalla wuorokaudessa joka wuodelta,

niin että wiidentoista wuotisena tulee waan kahdeksan tiiman paikoilla nukkumaan.

Koko tällä iällä on lapsi kaikkihin teräwä, rupiawa ja taipuwa, jonka tähden on kowin tarpeellinen asia, heidän wanhemmiltansa saada hywiä esimerkkejä siweydestä, siisteydestä, uutteruudesta, töistä, toimista ja järjestyksestä; raittiista, juomattomasta elämästä, Jumalanpelwosta, rakkaudesta lähimmäisiä kohtaan, auttelewaisuudesta ja, sanalla sanoen, kaikista hywistä awuista. Woi jos kuitenki jokainen, jolla jotai lasten kanssa on toimittamista, ja erinomattain wanhemmat, muistaisiwat minkä pahuuden tuhmilla, mielettömillä, kelwottomilla puheillansa ja muilla pahoilla esimerkeillänsä lasten keskellä owat matkaan saattawat. Ja woi sitä, jonka kautta pahennus tulee!

Wasta seitsemännellä eli kahdeksannella wuodella pitää lasta lukemaan opettaa, eikä sillonkan kowuudella ja rankasemilla, waan wiettelemällä ja palkinnoilla, jos ilman luku lapsella ei olisi halullinen. Pelwottelemiset, uhkaukset ja rangastukset, samati kun muutki oudot mielenwaikutukset, owat wahingolliset sekä mielen että ruumiin puolesta. Eikä pidä lukuaikaa yhdellä kerralla ylen pitkittää, waan useinki wälimmiten laskea lapsi totuttuihin wiattomiin huwituksiinsa ja mielentehtyihin syyttömiin askareihin. Nuorempana walitkoon lapsi itse huwituksensa waan wanhemmaksi

tullen määrätkööt wanhemmat hänelle luontoansa ja taipumista myöten sopiwaisia askareita, joilla harjautuisi töihin, ei kuitenkan raskaampia, kun mitä hywästi jaksaa.

Kesällä sallittakoon lapsen seurata wanhempia ulkotöille, jotta paremmin maantöihinki tottuisi ja ilmanki tulisi soweliaasti liikkeellä olemaan. Pientä lasta warottakoon waan mihinkään raskaampaan työhön puuttumasta ja kaikkiaki teräaseilta, eläwiltä, wedestä, tulesta, kowasta päiwänhelteestä ja kylmästä wahingoita saamasta. Erinomattain kiellettäköön nuorempia, heikkoja ja kiwulaisia lapsia mitänä yli woimainsa nostelemasta, kauan yhdessä työssä wiipymästä, pitkiä matkoja käymästä, änkään juoksemasta taikka muulla tawalla kowin waiwaumasta, jostaan waan tyrät, muut puhkeamat ja repeämät ynnä montaki wikoa ja kiwulaisuutta taitaisiwat alkunsa saada. Parahite sopii lapsen aikansa wiettää kukkatarhain eli ryytimaiden korjuussa, kewiämmissä weistellyksissä ja muissa helpommissa käsitöissä.

Wioista ja taudeista tällä iällä.

Pienten lasten wioista ja taudeista on jo ennen kerrottu, waan löytyypä monta muutaki wikaa ja tautia lapsiiällä, nimittäin:

1:ksi Rokkotauti, rupuli, iso rokko. Tämä waikia tauti panorokon kautta nyky-

jään joksiki hälwennyt, kohtaa kuitenki muutamia ja alottaa päänkiwulla, wäreillä, kuumalla, nukuttamisella, wetistäwillä silmillä, kuoittamisella, oksulla ja wawahtelemilla eli hyppähtämillä. Kolmannella päiwällä ilmautuu pieniä pilkkuja esinnä kaswohin, sitte käsiin ja muuhun ruumiiseen, jotka wähitellen nousewat ja täytywät walkialla wiswalla. Kuudennella wuorokaudella ajettuwat näpyt usein uuden kowemman kuumeen ohessa, 11:nellä alkawat ne jällen kuiwaa.

Jos lääkäri olisi saatawissa, pitää hän kohta noudatettaa, ellei saada, pidettäköön lapsi ensimmäisinä 3:mena wuorokautena, mainittuin pilkkuin wielä ilmaumatta, kylmänwoittawassa huoneessa ja käytettäköön eli kanneltakoon wälistä ulkoilmassa, ei kuitenkan kowin kylmässä taikka kostiassa. Hänen ainoa ruokansa tällä waiheella olkoon wetelät jollai happamella niink. esimerkiksi marjawedellä seotetut ryyniliemet ja juomansa raitis, kylmähkä wesi. Jos kieli on likanen, annetaan pehmittäwiä aineita ja lawemankia pannaan kuuman ja hourailemisen aikana joka päiwä estämiseksi watsan kowettumista. Rokkopilkkuin ilmauttua pidetään wieläki sairas 3 päiwää kylmänwoittawassa, ehk' ei juuri niin kylmässä huoneessa kun ensimmäisinä päiwinä. Wasta 7:tenä eli 8:tena wuorokautena rokkoin ajettuessa tehdän huone lämpimämmäksi, kui-

tenki raitista ilmaa usein sisälle laskien; samate pitää juomat tehtää haalioiksi ja runsaammin nautittaa. Paras juoma on haaliahka wesi, seotettuna maidolla taikka hiukalla sokurilla. Suurempia rokkoja taitaan neulalla eli saksilla puhkasta. Puhdas ja siiwo menetys on nyt kowin tarpeellinen; silmät ja kaswot pitää haaliahkalla wedellä pestää; paita ja lakanat joka päiwä muutettaa. 11:nellä ja 12:nellä wuorokaudella, pitää kuiwuwia rokkoja usein liotella kauraliemellä ja hellittyänsä pois pestä. 14:nellä eli 15:nellä wuorokaudella menköö sairas haaliaan weteen pestää ja nautitkoo tarwetta myöten wähän liharuokaaki, joka tähän asti koko taudin aikana on ollut sopimaton ja kiellettäwä; wähitellen totutettakoo ulkoilmaaki kärsimään. 3:men ja 4:jänki wiikon aikoin taudin alusta lueten sairaan ei pidä asua yhdessä huoneessa terwetten kanssa ja ennen kun häntä niiden sekaan wiimmenkän lasketaan pitää kaikki hänen waatteensa wisusti tuuleteltaa ja pestää.

Ainoasti oikein toimitetulla panorokolla woidaan iso rokko estää. Waiherokot sikiäwät toisinaan isosta rokosta ja kohtaawat rokonpantujaki, mutta owat kewiämpilaatuset eiwätkä kuolettawaiset, jos kohta yhtä tarttuwaisetki ja samoin hoidettawaiset kun isorokko. Rokonpano pitää siis armollisten Asetusten jälkeen toimitettaa kaikkiin lapsiin, johon myös

Esiwallan huolenpidosta hywä tilaisuus aina on tarjona koska määräämistä myöten rokonpaniain kerran wuodessa pitää kulekfella halki joka pitäjän Suomen maassa.

2:ksi. Wesi-, poltto-, petos ja walherokot owat peräti toista ja helpompaa laatua, ilmautuwat päiwän oiretten ja kuumewaihetten perästä tawallisesti esinnä hartioihin, rintaan ja watsalle ja sitte muihinki osiin punasilla pilkuilla, jotka wuorokaudessa kohoawat selwiksi rokoiksi, ajettuwat ja kuiwuwat rypelälle, toisinaan mustasella kuorella. 2:den wuorokauden sisässä owat nämät läpikäyneet yhdet waiheet, kun iso rokko 12:nen sisässä. Harwoin niille mitään lääkkeitä tarwitaan, kun waan lapsi sisällä pidetään ja rokkoin kuiwattua pestään eli kylwetetään. Näitä wasten ei auta panorakko.

3:ksi. Tuhkuri, tuhkarokko on myös tarttuwa ja alkaa melkein samalla tawalla, kun iso rokko, waan rinta ja silmät tulewat alussa enemmin waiwatuksi. 4:nellä eli 5:nellä wuorokaudella nähdään ihossa kirpunpureman näkösiä rähkoja, jotka aikansa oltua kuiwuwat jauhomaisekši kehnäksi ja katoowat. Tauti on tawallisesti niin kewiä, ettei tarwitse kun hywää korjuuta, pimiänwoittawaa huonetta, haaliaa juotawaa öitä wasten ja wilusta warjelemista, liiatenki paranemisen aikana ja perästä. Yskän rasittaessa annetaan munanrus-

kiasta sokurin eli hunajan kanssa tehtyä liewittäwää mehua haalianlämpösen wierteen eli mallaskeiton seassa. Wielä waikiampi yskä waatii suonenaukoa wanhemmilta lapsilta ja nuoremmille iilimatoja rinnalle, jonka ohessa rinta pidetään rakkolaastarilla awoinna.

4:ksi. Tulirahko, sarlakuume, waikka alkaissansa helpompi tulee useen sitä seuraawasta kurkkupoltosta kowinki waarallisekſi. Rahkot owat tulipunaset. Liiatenki jos kuumuus ja kurkkupoltto owat kowemmat, pitää kurkulle ja leuan alle pantaa iilimatoja, jotka tässä taudissa, kun tuhkurissaki tekewät suuren hyödytyksen ja harwoin ilman kaipuuta ja wahinkoa taitaan heitettää semminki kewäillä tulirahkon kulkuaikona. Muuten oletellaan sairas kun tuhkurissai. Kowin woimattomia sairaita ja pahan löyhän kurkkukipua ja kuumetta seuratessa, pidellään kun polttokuumeessa ja annetaan, jos mahdollinen lääkärin haltuun. Taudista paratessaan owat lapset kowin hellät wilustumaan, paljoa aremmat kun tuhkurissa, ja siitä seuraa pahoja, waarallisia pöhö- ja ajetus-tauteja. Tarpeellinen on siis waroa heitä 3:na ja 4:näki wiikkona taudin jälkeen ulkona käymästä.

5:ksi. Hinku, nääntöyskä olottaa rinta ja yskäkuumeen tawalla, kiihtyy sitte niin että joka erityistä yskänkohtausta seuraa hengen ahdistus ja omituinen hinkuääni, punasinertäwillä

kaswoilla ja rinnan kuristajalla. Ryintäkohtausten tullessa ottaa lapsi mielellänsä kiinni mistä hywänsä peljäten laukeawansa, ylimennessä ryintäin oksettaa lasta moniaasti. Tämä tauti kestää 4 taikka 6 wiikkoa taikka kauemminki ja on waikia sitä ennen parannettaa. Jos mahdollinen pyytään parannusta eli kuitenki helpotusta sillä, että kohta taudin alusta selkärankaa hieroillaan 2:desta osasta ihrasta ja 1:destä osasta laukasta eli sipulimehusta tehdyllä woiteella useammat kerrat päiwässä ja että lapsi waatetaan lämpimämmästi jota wastoin häntä ei kauniilla säillä pidä ulkoilmasta kiellettää. Lapselle annetaan juoda nisuteetä hunajan eli maidon seassa eli lämmintä sahtia wähällä tuoreella woilla ja lääketten siasta muutama teelusikallinen woilaukaa (woisuolawettä) joka aamu. Loppupuolella tautia on inkewäri-, salwia-, satalehti- eli kangasjäkälätee seotettuna Malakawiinalla, terweellinen nautittaa. Watsa taudin aikana pidetään lawemangilla eli purkaawilla aineilla pehmiänä; jalkahauteet liewittäwät kohtauksia. Ehkä lapsilla tawallisesti on hywä syöntihahalu, pitää kuitenki ruokaa säästäen annettaa, eikä kun kewiämpiä.

6:ksi. Kurkun kuristaja on pikatappawa tauti ja waatii lääkärin apua. Esinnä alkaa se kun muuki röhkätauti, mutta pian kuullaan eriäänensä jokasella sisäänhengittä-

mällä, joka muuten käypi kyllä waikiasti. Jos lääkäriä hetimmiten ei saataisi pannaan 6 eli usiampia jos 10:nenki iilimatoa kurkulle ja werestämisen jälkeen, reikäin eännä tukittua, rakkolaastari samalle paikalle. Lawemankia ja haalioita juotawia ei pidä unohdettaa.

7:ksi. Hengen ahdistaja kohtaa toisinaan, ehkä harwoinki, huonokorjuisia lapsia. Tulee yhtäkkiä ja tawallisesti yöllä. Lapsi heräpi säikähtyneenä ja hengittää kowin waikiasti röhisemällä, waikeroipi puolinääntyneenä, kaswot punasinertäwinä. Tawallisesti ylimenee tuska ryinnällä, aiwastamisella eli oksulla, mutta tulee jällen seuraawana yönä. Jos lääkäriä ei saataisi, koetetaan seuraawaista apua: käet olkapäästä saakka pannaan lämpimään weteen, sisälle annetaan anekfi- eli inkewäriteetä hunajan kanssa, liewittäwiä lawemankeja laitetaan seotettuna haisu-pihwalla, tupakalla eli tupakkaöljyllä ja rinnalle pannaan lewiä pikilaastarilappu ripistettynä mustain pippurain jauhoilla. Muutamat kiittäwät hywäksi kohtauksissa wiedä lapsi ulkoilmaan ja ikänsä mukaan antaa hänelle 3:mesti eli 6:destiki päiwässä wähä haisupihkaa sisään. Taudin lopussa owat ensiksi haaliat ja sitte kylmät kylpypesot ynnä parempi hoito lapselle tarpeelliset.

8:ksi. Wesiaiwo on kahtaki laatua, toinen pikasempi, toinen hitaisempi. Ensimmäi-

nen kohtaa toisinaan lihawampia lapsia 2:sen ja 3:nen wuoden wälillä ja tutaan siitä että lapsella on pää kuumaa, iho kuiwa, liiemmältä unta, jonka ohessa hän wälistä syyhyttelee nenäänsä, kiristelee hampaita ja toisinaan heräpi ja parkasee kuni säikähtänyt; lasta janottaa, kuoituttaa, watsa on epätasanen usiammin hidas ja tarpeenteko wedenjuoksu. Wiimmesillään tulee lapsi pian tunnottomaksi, ruumista puistellehtaa, sitte kuolee. Sitä ennen pitää lääkäri noudettaa, ellei mahdollinen, pannaan kuitenki usiampia iilimatoja lapsen ohimoille, pää weitsellä ajetaan eli saksilla keritään paljaaksi ja haudellaan kylmällä wedellä. Lapselle pannaan lawemankia ja annetaan juoda haaliahkaa wettä seotettuna wähällä sokurilla ja happamella marjawedellä. Apu ja parannus seuraa enimmiten sitä myöten, miten kohta taudin alussa iilimatoja saatiin ohimoille tarpeeksi.

Jälkimmäistä wesiaiwon laatua osottaa kaswoin kalweus, liikuntoin hiitaisuus, ja ruumiin laihtuminen. Werkalleen tulewa ja alkunsa saawa joko muista taudeista eli ylen lämpimistä pääpeitteistä eli luonnon erinäisistä syistä antaa tämä tauti aikaa lääkäriä kysyä.

9:ksi. Sarwentotauti kohtaa toisinaan 3:menki wuoden nuorempia lapsia. Lapsi käypi waperasti, hiiwistellen, jalat kankiana ja kipua

polwissa walitellen. Kiwun puolimmainen jalka näyttää alusta pitemmältä, waan tulee sitte yhtä äkkiä toista lyhemmäksi ja warwaspuoli alussa ulospäin kääntynyt, wäännäksen nyt sisällepäin. Kantapää ulottu tuskin maahan ja jalka alkaa kuiwettua. Syy tähän tautiin on erikiwulaisuus sarwentojäsenessä, joka paisuttaa ja ajetettua sarwentopaikan. Ymmärtämättömät luulewat reiden eli polwen olewan sioltaan ja kokewat wetämisillä ja wääntämisillä saada wikaa paratuksi, josta se waan pahenee, eikä parane. Jos lääkäriä ei saataisi, pannaan kohta taudin alussa molemmin puolin kupeille, ronkkaluun wiereen, usiampia iilimatoja ja kahden, kolmen päiwän päästä samalla tawalla toisesti ja kolmannestiki. Taikka kupataan paikka ja pidetään sitte rakkolaastarilla kauan aikaa awoinna. Erittäin tarpeellinen on lapsen maata kowalla wuoteella, matalalla päänalasella (taikka peräti ilman) ja niin liikkumatonna kun mahdollinen. Senlainen moniwiikkonen makuu kohta taudin alusta waarinotettuna on toisinaan ilman mitäänä muuta lääkettä tuonut awun ja ilman sitä tauti ei parane millonkan.

10:ksi Ryyhdyntä, tartunta, syyhy ja muut senlaiset ihotaudit tulewat enimmiten ruokottomuudesta ja siiwottomuudesta, toisinaan tarttumalla, parataan puhtaudella ja haalioilla ammekylwyillä.

11:ksi. Risakko, risatauti. Tältä taudilta waiwatuilla lapsilla on kaswot kalwiat, pöhewännökset, hywä syöntihalu, iso watsa ja ylähuuli paksumpi, risat eli rauhaset kaulassa ja muuallaki ruumiissa, erinomattain kainaloissa ja kupeissa, ajettuneet ja toisinaan märkääki wuotawaiset. Märjille tulleet, joka wasta tapahtuu myöhemmin, paranewat haawat, usein syksyllä umpeen ja aukiawat kewään joutuessa uudelleen. Jäsenpaikat ajettuwat ja woimat raukeawat wähitellen.

Peritty luonto, sopimaton rawinto, siiwoton ruokko ja hoito, nuohkiat huoneet, liikkumattomuus j. n. e. owat useimmiten tämän taudin syynä ja pitäisi, miten mahdollinen, ojettaa ja wältettää. Sitte kylwetetään lasta useen (kerran päiwässä) kylmässä suolawedessä, jonka jälkeen ruumista hierotaan kuiwalla, willasella waatteella, rawitaan enemmin liharuoilla, kun jauho- ja juuriaineilla. Muuksi lääkkeeksi annetaan humalateetä kylmänä 3 kertaa päiwässä ruokalusikallinen eli wähemmin kullaki kerralla taikka poltetaan laihempata raawan lihaa tawallisessa kahwi polttajassa mustaksi ja jauhetaan, josta sitte monet wiikot perätysten illoin aamuin annetaan teelusikallillen eli wähemmin kerrassaan weden eli maidon seassa lapselle; taikka poltetaan samalla tawalla tammen terhoja, keitetään kahweksi ja nautitaan. Lihan poltto menestyy

paremmin sen esinnä palasiksi hakattua. Haawapaikoilla pidetään meriwedessä taikka muussa suolawedessä taikka suokanerwa- (pursu-) teessä taikka pelkkäpuhtaassa wedessä kastettuja kääreitä, miten näyttää sopiwammalta ja wanhempia haawoja saadaan paremmin paranemaan jos niitä sitoessa pidetään niin lähellä walkiatulta, kun suatsee ja kärsii jonka ohessa walkiata puhalletaan paremmin palamaan. Ajettuneita rauhasia sulautetaan suolawedellä eli lämpimällä hautelemalla ja hieromalla.

12:ksi. Madot, eläwät. Katso kuudennesta Luwusta, mitä niistä mainitaan.

---

6. Luku.

Yhteisiä muistuteltawia täysikäisten tawallisimmista taudeista ja wioista.

Puhdasta, kohtuullista, toimellista, lewollista ja kaikella tawalla oikiata kristillistä elämätä kaimaa terweys wielä kulkutautienki ja ruton aikoina. Toisin eläen joutuu ihminen waraimmin eli myöhemmin moninaisten kohtausten, wammain, tautein, kipuin ja waiwain alaseksi.

Tyhmästi luullaan monasti tautien ja muiden kohtausten tulewan joista kuista tawattomista syistä, pahoista hengistä, wedestä,

maasta ja ilmasta ja joihin niin kutsuttuihin poikenluomiin, nosto- eli panentatautehin, rikkeisiin henkaamisiin, tulemuksiin kawalat loihtiat, welhot ja tietäjät owat walmiit kaikenlaista apua hankkimaan, joista sairas usein tulee entistäänki pahemmaksi. Rahwas on ymmärtämätön ja hedas, nopia uskomaan, jonka uskoiliaisuuden semmoiset petturit, taikurit, poppa- ja myrrysmiehet, noidat, kukkaromiehet käyttäwät hyödyksensä. Juopot, häwinnehet lurjukset, maankulkiat kuoharit ja muut senlaiset owat erinomattain wiekkaat rahwasta pettämään. Ilman pienintäkään tietoa tautien erityisistä syistä ja luonnosta, lääketten laadusta ja waikuttamista, antauwat tohtareiksi, saarnaawat mahdistansa, kiittäwät ja ylistäwät kaikenlaisia sekasotkujansa, walehdellen niiden moninaisista ihmeellisistä waikutuksista sairaita parantamaan, waan wiisaasti salaten ja waiketen, kuinka monilukusia ihmisiä niiden kautta on hautaan pantu eli muuten elinkaudeksi terweytensä menettänyt.

Wähän kysywät nämät petturit siitä, jos jälkeenpäin hawattaisiwat walehteliaksi, sillon owat he jo minkä matkan päässä, ja jos waikka olisiwat tawattawinaki, niin on heillä kyllä kymmeniä syitä ja wastuksia walmiina, minkätähden heidän mahtinsa ja konstinsa ei luonnistanut. Yhtä wähän huoliwat he sairaan

hengestäki, kun waan woipi maksaa heidät ja lääkkeensä, jotka tawallisesti owat joita kuita wanhoja, kelpaamattomattomia, usein myrkyllisiäki sotkuja. Heitä tulee jokaisen wisusti waroa, eikä typeryydestä, ymmärtämättömyydestä, toimettomuudesta, kulutusten pelwosta eli mistä muusta syystä antaa henkeänsä heidän käsiin, josta wielä seki tulisi tunnon waiwaksi, tietää omin tahdoin itsellensä eli toiselle kuoleman jouduttaneen. Jo siitäki mahdat arwata ja tuntea sotkutohtarin, kun aina pitää salassa konstiansa. Oikia lukenut lääkäri on joka aika walmis nimittämään lääkkeensä ja syyt, minkätähden pitää yhden, määrätyn lääkkeen toista soweliampana. Hän menettelekseen julkisesti kaikissa tiloissa.

Ei myös pidä tautia luuleman Jumalalta wälttämättömästi määrätyksi, niinkuin usein sillä mielellä kuullaan sanottawan: Se on Jumalan sallima, se on hänelle luotu eli määrätty. Usiammissa tapauksissa owat omat erhetyksemme syy meitä kohtaawiin tautehin, wieläpä sillonki, koska sitä emme millään todeksi uskoisi. Toisia tauteja tulee luonnon tawallisista waikutuksista, joita emme woi wälttää. Jumalan sallimia kyllä kaikki owat, waan elköön kukaan sillä Jumalan nimeä häwäskö, että sanoisi niitä hänen määräämiseksensä, tahtomiseksensa. Jumala sallii ihmiselle pahanki tapahtuwan, kun useinki ih-

minen itse sitä ei wältä ja wastaan sodi niillä woimilla, joita sitä warten saanut on. Mene'päs pienosella weneellä isoon myrskyyn, hyppää'päs tuleen, ole'pas syömättä, eikö salline hukkuwan ja kuolewan sinua Jumala, waan ei hän sitä kuitenkaan tainnut tahtoa eli wälttämättömästi määrätä, koska antoiki sinulle wapaan ehdon ilman olla.

Kaikki tauti on luonnollinen kohtaus, luonnollisista syistä ja luonnollisilla, sopiwilla aineilla poistettawa. Nämät lääkkeiksi kutsuttawat, tautien poistamiseksi määrätyt aineet waikuttawat aina jonkun terweellisen muutoksen ruumiissa, kun niitä oikein käytetään, jota wastoin kaikkein yliluonnollisten ainetten waikutus on tyhjässä luulossamme perustettu ja tawallisetki lääkkeet wäärinkäytettynä muuttuwat myrkyiksi.

Ainoasti uutteran luwun, tarkan tutkinnon ja hartaan opin kautta taitaan täydellisempi tieto ihmisen ruumiin sekä terweestä että sairaasta olosta saada ja samate lääketten luonnosta ja waikuttamista. Tämän tiedon käsittänyt on oikia lääkäri ja waan hänellä, ei mieron sotkureilta, loihtioilta, salwureilta, tietäjiltä, ja muilta konnilta pitäisi järjellisen ihmisen taudeissa apua ja neuoa kysyä.

Mitä waraimmin lääkäriä tautehin etsitään, sitä helpommasti ja wähemmillä kuluilla

on parannus saatawa. Tautiki kerran juurtumaan päässyt on waikiampi parantaa. Lääkärin wiipyessä taikka ei ollenkaan saadessa kysyttäköön neuoa oppineilta eli muilta ymmärtäwäisiltä taitawilta ihmisiltä, erittäinki papeilta ja walloilta (herraswäeltä). Jos sihenki ei olisi tilaisuutta, niin ennen nautittakoon ei mitänä, kuin taitamattomilta annetuita epätietoisia, tuntemattomia rohtoja.

Kun lääkäriltä neuoa kysytään ja hän ei itse saa sairaan tilaa ja kohtaa tutkia, niin pitää hänelle siitä kirjallisesti eli sanalla tarkka tieto annettamaan, jossa on waariotettawa:

1:ksi. Onko sairas miehen eli waimon puolta, sen ikä, wirka ja tawalliset toimitukset, ruumiin laatu, entinen terweys, elämän, rawinnon ja muiden nautintoin kohta, wanhempainsa terweyden laita.

2:ksi. Minä päiwänä sairas alko oiria (tuntea taudin lähestywän) ja millon piti wuoteuta.

3:ksi. Olisiko mitään tiettyä eli arwattawaa syytä tautihin, niinkuin esimerk. pitkittäwä wilustuminen eli lämmin (kuumuus), werijuoksut, saastat (tarttumiset) loukkauksia, mielen waikutuksia ja muita semmoisia.

4:ksi. Taudin nykyinen laatu, onko se kuumeentapanen ja millä ajalla päiwästä kuume alottaa, kiintyy ja heittää; waltasuonten tykintä, kuinka wäkewä ja kerkeä, montako ty-

kintää minutassa; ruumiin wäreet, wilu, lämmin, hiestys, raukeus, uni eli unettomuus; päakipu, houru, wiltiö; näkö, kuulo, haju, maku ja tunto; henkimä, yskä, aiwastelu, haukotelma; kielen laita eli kohta, kuoitelma, kyöläilmä, okse, nikka; watsan kohta, jos kowa eli pehmiä, onko jälki millään tawalla erikummanen; weden lähtö ja laatu; ihon ja erittäinki kaswoin muoto; ihottuma; ehdottomat liikahdukset, wetämiset, puistelmat, heitelmät, nakelmat; helleys, pakotus, puremat, jäytämät, kolottama, pistelmä; entiset eli nykyiset wiat, loukkaelmat, haawat, kaswut, käsnät, rauhaiset, kowettumat, rampaukset; estetyt eli seisattuneet kulut eli lähdöt esimerk. jalkain ja ruumiin hiki, weren juoksut ja muita semmoisia. Tiettäwästi kaikilla sairailla ei ole mitään erittäin näistä jokaisesta mainittawaa, waan mikä kohta ikänänsä erotaksen tawallisesta, se pitää merkittää ja lääkärille ilmoitettaa ja wieläpä seki, missä järjestyksessä erinäiset sairauden kohtaukset hawataan.

5:ksi. Mitä aineita tautia wasten jo on käytetyksi tullut ja kuinka ne owat waikuttaneet.

Aina pitää wisusti ja tarkon seurattaman lääkärin neuoa ja määräämistä, katsomatta minkälaiset ja makuiset lääkkeet owat. Tawallisesti toiwoo sairas saadaksensa lääkewiinoja, mutta semmoisia ei ole kaikkiin tautehin soweliaita, jonka tähden lääkkeitä muus-

saki muodossa, jauhona, marjoina jne pitää samalla uskalluksella nautittaman. Eikä pidä niitä mitättömiksi luultaman, jos päiwässä, kahdessa eli wielä wiikonki sisässä eiwät auttaisi. Toisinaan kestää kauan kyllä, saada wanhoja, juurtuneita wikoja paratuksi ja wasta pitkällisellä lääketten nautinnolla ja muulla sopiwalla korjuulla luonnistaa se wiimenkään. Wielä tehollisemmat, kun lääkkeet, owat useinki hywä korjuu ja hoitu, jonkatähden ei pidä pienintäkään poiketa siitä, mitä niistä lääkäri kussaki tapauksessa on määräämä eli tässä kirjassa edellä on neuoksi annettu.

Köyhimmilläki maalla asuwilla on aina tilaisuus läänin lääkäriä wioistaan neuotella ja muutamissa taudeissa, niinkuin yhteisissä kulkutaudeissa ja tapaturmasissa loukkauksissa, joissa henki tulisi waaraan, saawat he ruunun maksolla lääkkeitä ja muissaki taudeissa ja wioissa paikottain pitäjän maksolla. Ilmanki on hywä, saada lääkäriltä neuoja, kuinka sairasta tulee korjata ja mitä kotona saatawia aineita hänelle sopii antaa.

---

7. Luku.

Tawallisimmista kotilääkkeistä.

Aineet, joita ilmanki lääkärin määärämättä tawallisesti wiljellään, owat: oksetin,

hiestäwiä ja huoltawia aineita, suonenisku, kuppuu, iilimadot, hieronta, korlu, lawemanki, rakkolaastari, tekohaawa (fontanelli), sinappipuuro ja wedenjuonti. Niistä on muistutettawa ja waariotettawa:

1:ksi. Oksettimesta taikka oksettawista aineista. Kohta taudin alussa nautittuna auttaa oksetin monissa taudeissa ja kohtauksissa, esimerk. liudin-, poltto-, sulku-, sappi-, kina- ja wilukuumeessa, mahan haittatäytyydessä ja rawoissa, kuratissa, ulkosessa, punataudissa, kurkkuahdistajassa, myrkytteissä ja muissa. Waarallinen ja kiellettäwä on oksetin kaikenlaatuisissa wihotaudeissa, rintakiwuissa, keuhkowioissa, werisylkeessä, amputaudissa, haittawerewyydessä, kohtumulkeessa, kuwetpuhkeimissa, ylen wanhoilla, ja raskailla waimoilla, liiatenki alkupuolella.

Oksettimeksi käytetään hienoksi jauhettua oksejuurta, jota täysikaswuissa warten sopii hiukalla oksesuoloilla seottaa, tullen sillä tehoawammaksi. Sitä otetaan ruokalusikallisessa wettä ja juodaan wähä haaliata wettä päälle. Oksejauhoin puutteessa toimitetaan oksettamista runsaalla lensiän weden juonnalla joko paljaaltaan eli woilla, öljyllä tahi jollai muulla raswalla tahi saunakukkateellä seotettuna. Taikka otetaan lusikan täysi woi- eli suolalaukaa (suolawettä) joka neljännystiiman päästä,

siksikun tepsii. Suolalaukaaa sopii tehdä neljästä lusikallisesta suoloja korttelissa kiehuwaa wettä. Taikka kutkutetaan (kutitetaan) kitaa suolaweteen kastetulla sulalla, jota muutenki tulee reistata, kun konsa pikaista apua tarwitaan, niinkuin esimerk. myrkytteissä, weteen hukkumissa, tukehtuneissa, kuristumisessa. Jos millä tawalla tahansa oksettamista toimitetaan, niin ei pidä sihen tytymän, että kerran, kahdesti tulee ylen antamaan, waan aina pitää pitkittää oksetusta sillä tawalla, että joka ylenantamisen päälle juodaan kortteli lämmitettyä wettä. Ylen kauan kestäwä oksetus asetetaan muutamilla tipoilla isoa- eli palowiinaa otettuna kylmässä wedessä.

Oksettaissa pitää löysätä kaikkia nauhoja, ahtaita waatteita ja muita pinkottimia, ainoasta watsan alle saapi wahwistukseksi sitoa wyön, pyyheliinan eli muun siteen.

2:ksi. Huoltuaineista, purkawista, pehmittäwistä, löysääwistä, watsanajawista aineista. Owat watsanturpuussa hyödyllisiä ja taitaan yhteisesti nautittaa kaikissa kuumetaudeissa, waan erinomattain puuskaisissa kina- ja sappi-kuumeissa, joissa maha ja suolet tarwitsewat puhdistusta sinne kokoutuwista riettaisista, wahingollisista aineista. Wähäkuntoisille, lapsille, raskaille waimoille, kuukautisten ajoilla, alasinpuolin waiwatuille, perätautisille owat huoltuaineet

waaralliset, jos niitä usiampaa kertaa perätysten ja runsaammassa mitassa nautitaan.

Huoltuaineita otetaan aamusella ja kuumetaudeissa hoiwempana aikana, esinnä wähemmin, sitte runsaammin, minkä näyttää tarwitsewan. Sisään otettua juodaan lämmintä hedelmä- eli ryynilientä päälle koko waikutuksen aikana. Tawallisin huoltuaine on engelskan suola, joka ei kuitenkaan kaikkiin tarpeisiin kelpaa. Kun engelskan suolaa ei ole, otetaan tawallista ruokasuolaa lusikallinen. Epätietoisna ollessa huoltuaineen sowelisuudesta on parempi lawemangilla, kun millään sisäänotettawalla, tarwetta toimitella.

3:ksi. Hiestäwistä aineista. Senlaisia owat kaikki aineet, jotka suojelewat ja kartuttawat ruumiin hikoamista esimerk. omin woimin liikkuminen, käynti, äänen lukeminen eli laulaminen, lämpimät waatteet ja huone, jalkain hautominen lämpimässä wedessä eli lämpimillä tiilikiwillä kostioihin riepuhin käärittynä, ruumiin hautominen lämpimään weteen kastetuilla wyhdeillä eli muulla willasella, lämpimät amme- eli saunapesot, muurahaiskylwyt, lehtisaunat, tuohikääreet jalkaa wastaan, höyryn saattaminen kiehuwasta wedestä peitteen ala wuoteesen, ruumiin hierominen kuiwalla willasella eli sukiminen harjalla, lämpimät teet seljakukista, isopista, mintuista ja muista senlaisista, lämmin sahti eli olujuus-

ton hera lämpimänä, kamfertti kuiwaltaan eli wiinassa, ynnä muita.

Ei mikään liiallinen, ruumista ylen paljon rasittawa hiostuminen ole terweellinen. Siinä on kyllä, kun saadaan hienlähtö kohtuullisesti enetyksi ja ruumis alkaa waipua. Kuitenki sopii ja on hyödyllinen pitkittää hiostumista wuorokauden eli kahden ajaksi sillä tawalla, että joita kuita edellä mainituita aineita usiampi kerta perätysten wiljellään ja joka kerralla jälkeen ruumis heti puetaan kuiwiin, lämpimiin waatteisin.

Hiestäwät aineet owat hyödyllisiä ja tarpeellisia kaikissa taudeissa ja kohtauksissa, joilla on alkunsa ruumiin wilustumasta, hietten (hikireikäin) tukehtumasta ja hietinnän lakaumisesta, puuttumasta; köhässä, yskässä, kuiwataudeissa, luuwalossa, jäsenkolattajassa, ryyhdynnässä, ihottumissa, tarttuwissa kuumeissa ja monessa muussa. Kuumetautien alussa on sangen sowelias ja terweellinen hiestystä oksettimellaki auttaa.

Wahingollisia owat hiestysaineet sillon, koska watsassa on wielä ulos ajamattomia kerätyneitä liikoja ja samate haittawerewille, puuskasissa, wihottawissa taudeissa, suuremmassa woimapuutteessa.

4:ksi. Werenlaskusta, suonenlyönnistä, suoneniskusta. Ilman suurempata pakkoa on wereulasku waarallinen, monelta

terweyden turmelewa, iän lyhentäwä ja hengen wiewä. Wäärin tehty on, luulta usiampain tautien tulewan weren haitoista tahi pahasta, pilauneesta werestä, jota sentähden typerä rahwas toisinaan usiammastaki paikasta yhtaikaa laskeuttaa. Tämä on wahingollinen erehdys ja siitäki wahingolliseksi nähtäwä, kun juoksee yksi weri koko ruumiissa, jonkatähden, jos olisiki niin kutsuttua pahaa werta, sitä ei saada pois erotetuksi ilman paremmanki weren myötä seuraamista. Muutamat laskeuttawat joka uudella kuulla werta ilman pienintäkään muuta syytä, kun omaa wanhaa taikaansa, että olisi weri ja ruumis siitä raitistuwa. Se on aiwan tyhmästi ja typerästi tehty.

Paikallansa ja hyödyttäwä on suonenlyönti kowissa, pitkittäwissä pistoksissa, pääkiwistäjässä, waikioissa rinta- ja watsapoltoissa, werisuluissa, muissa werikohtauksissa, halwuussa, weriyskässä, tukehtuneissa tawallisissa werijuoksuissa nenästä, waimoilta jne, wihotaudeissa, kowemmissa loukkauksissa ja satattamissa, erittäinki jos tekewät tunnottomiksi, polttohaawoissa, kurteuneissa suolipuhkeimissa ja muissa, jota waston se ainaki on kowin nuorille ja wanhoille, heikkoluontosille ihmisille, pitkittäwissä kuumeissa ja muissa taudeissa waarallinen ja wahingollinen.

Talwis- ja kewätaikana sopii runsaammin werta ottaa, wähemmin kesällä ja syksyllä. Päälle korttelin ei pidä millonkaan kerrallansa ottaa, ellei lääkäri niin erittäin määräisi. Uudistettakoon kuitenki werenotto kowemmissa wihotaudeissa, liiatenki jos ensimmäisen werilaskoksen hyyde olisi sitkiänkokonen, walkialla, harmaalla eli kellahtawalla kuorella ja jos tuska ei siksikään olisi yhdestä otosta hellittänyt. Otettakoon kuitenki toisilla kerroilla wähempi werta.

Tyhmät, yksinkertaiset ihmiset luulewat itsekullaki kiwulla olewan erityisen suonen aukastawan, millon otsasta, kullon kaulasta, kielen alta, peukalhangasta jne, jolla luulolla ei ole pienintäkään perustusta. Sillä weri yhdestä paikasta laskettu wähentää sen toisistaki, jonka tähden ei ollenkaan tarwitse waarallisimmia paikkoja hakea taikka semmoisia, joissa olisi waikiampi suonta löytää ja aukasta. Sepiwin paikka on käsiwarsi, jossa waan katsotaan, ettei alla olewia liudinta, juonta eli waltasuonta loukattaisi. Waltasuonen haawotus on kowin waarallinen tapaus. Sen tuntee ja hawaitsee siitä, että weri sillon juoksee hyppien eli tykyttämällä, ei yhtätasaan. Paikalla pitää käsiwarsi yläpuolelta haawaa lujasti sidottaa ja lääkäriä noudettaa. Jos liudin eli juoni sattuisi loukkaumaan, josta paikka pian ajettuu, pakottaa, kuumottaa ja

punottaa, niin pitää uudelleen suonta lyödä taikka iilimatoja ympäristölle panna ja jälkeenpäin hautoa paikka kylmillä etikkaweteen kastetuilla kääreillä. Samalla ajalla nautitaan pehmittäwiä aineita ja hapahkoita, weteliä juomia. Raitis ilma ja liikkumaton olo owat myös tarpeelliset.

Erinäisissä waiwoissa, esimerk. pitkittäwissä pääkiwuissa, waimollisten ja muiden alapuolisten juoksuin tukkeuksissa eli kaikissa tapauksissa, joissa werta tahdottaisi alaspäin wetäymään, sopii kyllä jalkaanki suonta iskeä, jos niin joku toiwoisi. Jos suonta ei löyttäisi, ei kädestä eikä jalasta, niin awettakoon muualta ruumiista niin likeltä kipiätä paikkaa, kun mahdollinen.

5:ksi. Iilimadoista, werimadoista. Owat tarpeelliset sillon, koska werta pyydetään jolta kulta pienemmältä alalta eli piiriltä wähetyksi, ei yltä koko ruumiin, taikka jos sairasta warotaan liiaksi heikentywän suonenlyönnistä. Monessa taudissa, esimerk. kurkunkuristajassa, wesiaiwossa, silmäkiwuissa, kaulataudeissa, nielinwioissa, perätaudeissa, ulkonaisissa loukkauksissa owatki werimadot paljo etusammat eli hyödyllisemmät suonenlyöntiä ja samate sillon, koska lapsilta pitäisi werta ottaa. Jos rakkolaastaria, sinappipuuroa eli muita kihottawia aineita iilien jälkeen paikalle pannaan, niin pitää näiden

puremasiat sitä ennen pienillä tali- eli sidelaastarilapuilla katettaman.

6:ksi. Kuppuusta, kuppaamisesta, sarwista. On pian yksissä tapauksissa sopiwa, kun iilimadotki, jotka, kun waan saada taitaan, ainaki owat paljo hyödyllisemmät ja tehosammat.

7:ksi. Lawemangista. Niitä on eritarpeissa erilaisia: pehmittäwiä, kihottawia, huowittawia, lewottawia jne. Usiammissa taudeissa on lawemanki kowin tarpeellinen, jonkatähden pitäisiki jokasessa kelpotalossa olla luu eli ruisku, jolla niitä pannaan. Pehmittäwään lawemankiin otetaan kortteli lensiää wettä, lusikallinen ruokasuolaa ja kaksi lusikallista puuöljyä eli sulattua woita. Lapsia warten ei tarwitse ottaa, jos puoli kortteli wettä ja neljäs osa lusikallista suoloja. Kelpaa myös pellawasiemenliemi eli paljas lensiä wesi woin kanssa tähän tarpeesen. Kihottawia lawemankeja tehdään korttelista lensiätä wettä, kahdesta lusikallisesta etikkaa, jonka (nimittäin etikan) siasta myös taitaan ottaa lusikallinen pesettiä (soopaa) taikka wispilöittyä saippua. Liewittäwiksi lawemangeiksi käytetään lensiätä maitoa taikka ryynilientä kauroista eli otrista, öljyllä seotettuna eli ilman; huowittawiin ja lewottawiin pannaan keittäissä sekaan wähäsen walmunpäitä taikka

tupakan eli hulluruohon lehtiä eli humaloita; wirwottawia laitetaan kylmänhaaliasta wedestä maitoheralla eli etikalla seotettuna taikka otetaan tawallista piimäwettä siltään.

Ruiskusta pantu lawemanki on tehosampi, kun jota rakolla toimitetaan. Ei mitään lawemankia pidä kowin lämpimänä panna. Sairaan tulee sillon kun lawemankia pannaan, maata oikialla kyljellä; ruiskun eli luun nenä woidellaan lämpimällä öljyllä tahi muulla raswalla ja pistetään selkäpiitä myöten sisään. Jos yhdellä panolla lawemanki ei ottaisi sisällä pysyäksensä, niin pantakoon uudelleen. Usein on seki syynä ulos tulemiseen, että pantiin ylen lämpimänä.

Lawemangin kaipuussa pistetään peräsuoleen pieni saipun eli talikynttilän palanen eli muu, tätä tarwetta warten seoin keitetyllä hunajalla ja suolalla woideltu, puolentoista tuuman pituinen tukko. Semmoisia laitoksia sanotaan peräkuulaksi ja on niistä usein hawattu olewan hywä apu, erittäinki lapsille watsanturpuudessa. Waan muistettawa on niin näistä, kun lawemangeista, että ei niistä pidä tapaa tehdä jokapäiwäisellä wiljelemällä ilman suurempata tarwetta ja pakkoa. Niin muuttuwat wäärinkäyttämällä parahatki aineet pahoiksi.

8:ksi. Rakkolastarista, pansluukasta. On kowin kihottawa, ihon rakolle

nostawa aine. Panaan millon lewittämään, paikastansa muuttamaan eli ulos wetämään paatuneita aineita ja taudin wihoja, millon kunnottomia paikkoja muuten wirkistämään. Kun kuitenki koskewat ei ainoastaan kipiöihin, waan terweisiinki paikkohin, niin sentähden niitä ei sowi kaikissa pienemmissäki wioissa käyttää.

Ala eli paikka, johon rakkolaastaria pannaan, pestään esinnä haalialla wedellä eli etikalla, sitte hiwistellään wähän kamferttiä laastarilapulle, joka sidelaastaririhmoilla painetaan kiinni ja pidetään puoli wuorokautta eli kauemmin paikallansa, siksikun iho wetäypi rakolle. Sitte leikataan sama rakko irti ja haawalla pidetään puserrettuja kaalin eli laastarirnohon lehtiä, taikka tuohen kettua, taikka liewittäwää woidetta, joita kerran eli kahdesti wuorokaudessa muutetaan. Jos haawa ennen aikaansa paranisi, niin uudistettakoon rakkolaastari.

Pikasemman awun tarpeessa ja muutenki rakkolaastarin puutteessa sopii painella ihoa kiehuwassa wedessä kuumetulla wasaranpohjalla, kahdesti eli kolmesti, siksikun paikka punistuu ja kohoaa rakolle. Senjälkeen korjataan ja aukipidetään haawaa samalla tawalla, kun wasta sanomasta päästiin.

9:ksi Sinappipuurosta. Kihottaa ihoa ilman rakolle nostamatta ja käytetään toisi-

naan rakkolaastarinki siasta. Sinappipuuroon otetaan kolme lusikallista sinappijauhoja, yksi ruisjauhoja ja etikkata tarwetta myöten. Panewat muutamat pippuran-juurtaki hienoksi kaawittuna lusikallisen sekaan; taikka tekewät sinappipuuron hienotusta pippuran-juuresta, retikasta, kynsilauasta ja etikasta; taikka hienotuista mustista pippurista ja inkewäristä palowiinan kanssa. Kuten tahansa laitettawa tehdään puuro sakiaksi, lewitetään puolen tuuman paksulta neljän eli kuudenki tuuman pituiselle ja kolmen eli neljän tuuman lewyiselle lapulle, joka sidotaan sille paikalle, jota tarwitsee kihottaa, esimerk. pohkioille, jalkain alustalle, watsalle, ja pidetään siinä sen aikaa, minkä kärsii ja sietää. Paikka sinappipuuron jälkeen ei tarwitse mitään erityistä korjuuta, jos se ei juuri olisi rakolle tullut, jossa tapauksessa sillä pidetään liewittäwää woidetta. Sairaan tunnottomana ollessa ja muutenki tulee wälimmiten katsoa, ettei puuro wetäisi ihoa rakolle; siinä on kyllä, kun waan hywin punistuu paikka. Sinappipuuron siasta kastawat muutamat paksua harmaata eli sinistä paperia palowiinalla eli rommilla ja pirostawat sille hienotuita mustia pippuria, jonka niin sitowat ihoa wasten päälle. Ei sekään ole kehno konsti, erittäinki watsakiwuissa hywäksi hawattu.

10:ksi. Wedenjuonnista, terweyslähteistä. Niistä pitäisi ainaki lääkärin kanssa edeltäpäin keskustella, sillä muutamissa tiloissa on wedenjuonti sangen hyödyllinen, toisissa wahingollinen. Ne joilla on kehno rinta, hengenahdistaja, werisylje, kowa watsa eli turpuus jne, tulewat waan pahemmaksi wedenjuonnista, waikka kyllä terweellinen sama wedenjuonti on muille kehnomahaisille, madoilta, rewäisimiltä, luuwalolta, wanhoilta juurtuneilta ryhtymiltä, sydän-, perna- ja kohtutaudeilta waiwaitulle.

Wedenjuontia ei pidä alottaa ennen keskikesän aikoja ja kolkoilla, kylmillä ajoilla wieläki myöhemmin. Sitä pitkitetään kerrallansa kuudeksi, wähintäki neljäksi wiikoksi, seuraawalla tawalla: kello wiideltä aamusella juodaan ensimmäinen, puolen korttelin wetäwä lasi ja joka kymmenen minutan eli korkeinta tiima neljännyksen perästä jälkeen seuraawat lasit, ensimmäisenä päiwänä 2 eli 3, toisena 4 eli 5, kolmantena 6 eli 7. Siitä alkain juodaan 8 lasia joka aamu, jos sen watsa sietää, muuten wähemmin. Juontia lopetetaan wähitellen, samate kun aljettiinki.

Jos watsa käwisi kowaksi, tarpeenteko hitaaksi, niin nautitaan lusikallinen eli kaksi engelskan suoloja wälimmiten, weteen seotettuna ja juotuna, waan watsan kohdallaan asuessa, tawallisen pehmiänä ollen ei tarwitse mitään

huoltuainetta ottaa. Muissa juontiaikana sattuwissa kohtauksissa kysyttäköön lääkäriä.

Juontiaikana ja wielä muutama wikkokaus jälestäpäinki pidetään ruumis kewiämmässä liikkeessä, ei koskaan niin, että hiestyisi. Hiostuneena ei ollenkaan saa juoda, ennenkun jähty. Kolmen tiiman päästä wiimeisen lasin juotua saapi wähän syödä, waan ei wahwempata ruokaa, eikä mahan täydeksi. Koko aikana pitää syötämän wähemmin, kun tawallinen, eikä nautittaman, kun ainoastaan hupia, liewiä, tuoreita ruokia. Kaikki huolet pitää mielestä pois heitettämän, warhain iltasilla wuoteelle mentämän, ei päiwällä maattaman, waan uneliaisuus kewiöillä liikkumisilla, toimilla ja askaroitsemilla, warjossa jalkailemalla, huwittawissa seuroissa, uimisilla jne poistettaman. Tottuneille olkoon pieni ruokaryyppy sallittawa, waan kaikki muut wäkewät juomat kiellettäköön kowasti, erittäinki tällä ajalla.

Elköön kukaan ilman suurempata pakkoa wettä lähteestä kotona juotawaksi kannattako, sillä se kadottaa woimansa, eikä waikuta sinnepäinkään terweellisesti, kun lähdepaikalla juotuna. Wedenjuonnin lopetettua juodaan joku aika jälkeen aamusilla lasillinen tawallista raitista lähdewettä, jonka ohessa ruokain ja juomain nautinnossa wielä edelläpäin ollaan kohtuulliset, jos muuten wedenjuonnista jotain pysywämpätä hywää toiwotaan.

8. Luku.

Kuumeista eli kuumista taudeista.

Kuumeet owat laatuansa pikaisia, usein waarallisia tauteja ja waatiwat sentähden kerkiätä apua. Tarpeellinen on jokaisella, tarkemmin tuta niiden laatu ja tietä, mitä niissä on sairaan parannemiseksi tehtäwä, koska lääkäriä ei saada.

Kuumetten tawalliset tuntomerkit owat: waihtelewa wilunwäre ja kuumuus, jano, päänkipu, lewottomuus, helleys ja kolotus ruumiissa, teräwä werenliikunto, kadonnut eli puuttuwa syöntihalu, epäjärjestys tawallisissa ruumiin toimituksissa ja sen erkanewissa aineissa.

Niissä on kowin tarpeellinen asia waarinottaa: 1:ksi, että sairas heti taudin alusta, mitä aikasemmin sitä parempi makaa paikallansa wuoteella; 2. käytetään lensiöissä ammekylwyissä taikka pestään kai hierotaan ihoa lensiällä wedellä etikan kanssa; 3. nautitsee janonsa ja tarpeen mukaan kylmänhaaliata wettä juomaksi; 4. saapi lawemankia joka päiwä; 5. pitää sinappipuuroja pohkioilla ja jalkapohjilla; 6. korjataan muutenki kaikella tawalla hywin ja huolellisesti ja kohdellaan armeliaisuudella, kärsiwälli-

syydellä, jonka ohessa laitetaan, että saapi lääkäriä ja pappia puhutella ynnä kaikkea muuta, jolla tulisi lewotetuksi ja lohdutetuksi.

Mitä tässä edellä sanoimma sopii yhteisesti kaikkiin kuumeisiin, joita muuten on usiampilaatuisia erityisillä tuntomerkeillänsä:

1:ksi Kuumeita lisätyllä eleellä taikka wihottawia (kiihkeitä) kuumetauteja. Kohtaawat tawallisesti nuoria, werewiä ihmisiä, saawat useimmiten wilustumisesta kylmempinä wuoden aikoina alkunsa. Ensimmäisiä ruumiissa käywiä wilunwäreitä seuraa wäkewä kuumuus, jano, päänkipu, kolotus koko ruumiissa eli sen erinäisissä osissa, watsa turwottuu, kieli näyttää walkialle eli punaselle, wesi ruskialle, suoni tykkii teräwään ja tuntuu kowalle. Tauti murtuu (taittuu) tawallisesti yhdeksännellä wuorokaudella werenjuoksun eli hiostamisen awulla. Awuksi käytetään neuoja, joita jo yhteisesti on kuumeisiin koskewasti annettu ja erittäin aukaistaan tässä taudissa suoni, annetaan pehmittäwiä aineita, weteliä hapahkoita juomia, jonka ohessa katsotaan, että sairaan huone on raitis, kylmähkä ja että wisusti kartetaan kaikenlaisia lämmittäwiä, kihottawia aineita.

Tätä tautia seuraa toisinaan jossai erinäisessä ruumiin osassa tuntuwa waikiampi kipu, jota wihoksi nimitämmä. Wihon yhteiset tuntomerkit owat kolotus, kuumuus,

ajetus ja puno sillä paikalla, jota wihottaa. Ulkonaisissa wihoissa nämät merkit ainaki hawataan, mutta sisällisissä, näkymättömissä ei niinkään. Niissä pitää useinki hellittämättömästä kolotuksesta wihon laatu arwata, jonka ohessa lääkäri taitaa sen suonen tykinnästä tuntea. Usiampiinki paikkohin taitaa wiho tässä kuumeessa koskea ja on niitä:

A. Ajuwiho. Tutaan edellämainituista kuumemerkeistä ja kowasta, wäkinäisestä hourusta. Hetimmiten pitää suoni aukasta ja ottaa werta runsaasti; ohimoille pannaan iiimatoja, ympäri pään kääritään jääkylmään weteen kasteltawia riepuja, jalkoja haudotaan lämpimässä wedessä, sinappipuuroja sidotaan pohkioille ja kowemmissa tapauksissa laitetaan sinappipuuroja taikka rakkolaastaria niskaanki ja käsiwarsiin, waloa wähetään huoneesta, hiwukset ajetaan sairaan päästä ja annetaan hänelle joka kahden tiiman päästä teelusikallinen yhteenseotettua hienottua salpetteriä, tarttarisuolaa (cremor tartari) ja sokuria.

B. Silmiwiho. Tutaan yhteisistä wihon tuntomerkeistä: ajeesta, punosta, kuumuudesta ja kolottamasta, jonka ohessa silmät eiwät kärsi, eli arastawat, kowempata waloa. Tässä kiwussa pitää silmät tarkon warjeltaman niin päiwän, kuin walkianki walolta, ei kuitenkaan eteensidotuilla huiweilla eli waatteilla, jotka waan enentäisiwät kuumuutta, mutta

walon wähentämisellä huoneesta. Usiampia iilimatoja pannaan silmän ympäristölle ja niskaan rakkolaastaria. Silmää haudellaan kääreillä, kasteltuna kylmään maitoon eli muutamilla tipahuksilla lyiyetikalla seotettuun kylmään weteen (10 tipahusta kortteliin). Jos konsa kylmiä kääreitä ei woisi kärsiä, niin ripustettakoon kuiwaa kamferttiä ohuen riewun sisässä silmän kohdalle. Toisinaan ilmautuu silmiwiho ulkoa silmään tulleista aineista eli loukkauksista, waan ei ole sillon sisällisellä kuumeella yhdistetty. Sillon pitää, jos mahdollinen, liika silmästä ulos ottaa, ei kuitenkaan rapunkiwijauhoilla, eikä luomien mulkkaamisella, waan walelemisilla ja pesemisillä wedessä eli kielellä nuolasemalla eli lääkäriltä. Muissa ulkonaisista loukkauksista alkunsa saaneissa silmiwihoissa pidetään kylmiä kääreitä, iilimatoja silmän ympärillä jne.

C. Korwawiho (korwakipu, korwasärky). Waatii iilimatoja korwan taaksi, rakkolaastaria niskaan, lämpimiä jalkahauteita, jonka ohessa korwaa haudellaan lämpimillä ryynipuurolla ja sisään tipahutellaan lämpöstä maitoa. Sisällisen kuumeen kanssa yhdistettynä annetaan kun ajuwihossaki salpetteristä, tarttarisuolasta ja sokurista tehtyä pulweria sairaalle.

D. Kurkkuwiho (kurkkutauti, kurkkupoltto). Tutaan tawallisista wihomerkeistä ki-

talaessa ja siellä löytywissä kertuissa eli rauhasissa. Ynnä edellä annettuin yhteisten neuvoin kuumeissa ja wihoissa pannaan tässä wiassa kaulalle usiampia (6—12) iilimatoja ja rakkolaastaria niskaan, kurkkua korlataan tapikkajuuren (muurutin) liemellä eli seljateellä, joihin pitää edellä wähän etikkata seottaa. Kaulan ajettuessa ja paisuessa pidetään sillä usiasti muutettawia lämpimiä puurohauteita, jotta saataisi takaumaan ja suussa pidellään lämmintä maitokeitosta wiikunain, rusinain eli hunajan kanssa laitettuna.

Jos mustia, pahalle haisewia pilkkuja ilmautuisi kurkkuun ja sairas tulisi aina woimattomaksi, niin on waara tarjona ja lääkäri hetimmiten kutsuttawa. — Ne jotka useimmin kurkkuwiholta waiwataan, tekewät hywin, jos joka päiwä aamun illoin pesewät kaulansa kylmällä wedellä, paljaltaan eli suolalla seotettuna.

E. Rintawiho (rinnan pistäjä, pistos, pistotauti). On aina kuumeensekanen, jonka tähden pitää tarkoin waariottaa kaikki, mitä kuumeesta on neuoksi annettu. Erittäin pannaan rinnalle usiampia iilimatoja ja jälkeen rakkolaastaria. Näiden ohessa nautitaan haalioita, liewittäwiä juomia, esimerk. mallaswierrettä, siirappia eli hunajata weden kanssa keitettynä taikka liewittäwää mehua, jotka kaikki helpottawat rykimistä. Suoni awetaan

usiampi kerta niin tässä, kuin muissaki kiihkiämmissä wioissa, salpetteriä nautitaan teelusikallinen joka toinen tiima. Kaikkia kihottawia aineita pitää tämän taudin ajalla karttaa, esimerk. kahwia, wiinaa, Hofmannin wiinaa, mistuura simppeliä, hienottua lasia ja muita semmoisia, joilla ymmärtämättömyys jo on moneltaki hengen wienyt.

Parantuneen tulee kauan aikaa jälkeen warjellate wilustumasta ja lääkäriltä neuoa kysyä, jos wielä jälkeenpäin yskä waiwaisi, joka waan muuten taitaisi siittää keuhkotaudin.

F. Sisuswiho, maksan, pernan (sapson), mahan, suolten wiho. Eroitetaan sillä wastamainitusta rintawihosta, että näissä kipu tuntuu watsan tienoissa, henkimä käypi kewiämmin ja suoni tykkii lamiammasti eli matalammasti. Tässä taudissa käytetään yksiä aineita kun rintawihossa.

2:ksi Kuumeita mainittawalla, usein äkisti, wähetyllä eleellä. Nerwitauti, lawantauti, polttotauti, sotatauti ede. Lähtee useimmiten rupeamalla yhdestä hengestä toiseen erittäinki, jos ilma on nuoskia, saastanen; elämä siiwoton ja nautintoaineet kehnot; taikka ylellinen suru ja huoli waiwaa mieltä, liiallinen walwonta rasittaa ruumista, kowa wilustuminen edellä käypi jne. Enimmiten alkaa tauti muutaman päiwän oireilla, niin-

kuin: nujoudella, alakuloisuudella, syöntihalun wähenemällä eli katoamalla, kaulan ja niskan jäykistymällä, helpommalla pääkiwulla, lewottomalla unella ja walkialiittasella kielellä. Siitä kiihtyy tauti seuraawilla tuntomerkeillä: ruumis wärisee toisinaan ja heikostuu, ruumiista erkanewilla aineilla on erityinen, paha hajunsa, sairas alkaa houraillä, käypi tunnottomaksi, pilkkuja ilmautuu ihoon ja wälistä makuuhaawoja, märkänemiä ja muita woimattomuuden merkkejä. Tauti on aina pitkittäwä, tawallisesti usiampia wiikkoja kestäwä, waarallinen ja helposti muihinki rupeawa. Ainoastaan ensialussa saadaan lääketten awulla tauti toisinaan ylimenemään, jota warten kerkiämiseen ennen wilunwäreitä ja muita kuumeen merkkejä annetaan oksetinta ja laitetaan lämmin amme'kylpy. Jos sillä tauti ei taittuisi, eikä lääkäriä saataisi, niin annetaan sairaalle hapahkoita, raitistuttawia juomia, laihoja, wetelia ryyni- eli hedelmäliemiä. Watsan turpuutta autetaan lawemangilla eli liewillä pehmittäwillä aineilla, ei repiwillä, raastawilla huoltuaineilla ja kaikki, mitä kuumeista yhteisesti on neuoksi annettu, otetaan tarkoin waarin. Suonenlyönti tässä taudissa on kowin sopimaton, eikä millonkaan ilman lääkärin käskemättä toimitettawa.

Tämä tauti on se, joka siiwottomasta korjuusta ja ruokosta, huolettomuudesta eli

ymmärtämättömyydestä, ahtaudesta ja siitä itsepäisyydestä, että käydään ilman pienintäkään pakkoa ja waatimusta sairaita katselemassa, maalla usein yltyy kowin kauhiaksi, rupeaa yhdestä toiseen, lewenee yli pitäjäkuntien ja surmaa kun rutto tuhansittain ihmisiä, joista ehkei kymmenes osakaan olisi kuollut, jos olisi noudettu niitä neuoja, joita niin erittäin tässä Luwussa, kun jo ennenki (katso: koko 2 Luku ja Ilmasta terweyden suhten 1:ssä Luwussa) on annettu ja joista wielä kertoen tässä muistutamma: ettei saitaan huonetta pidetä koskaan kauan umpinaisena, waan lämmitetään sitä usiammin wilun estämiseksi, waikka onki parempi wilunen, kun liian lämmin asunto tässä taudissa; että sairasta toisinaan käytetään lämpimissä ammepesoissa ja että heille koko taudin aikana annetaan juomaksi marjawesiä taikka muita hapahkoita liemiä, eikä wahwempia ruokia, kun weteliä kaura- eli muu ryyniliemiä. Koska tauti jo on paranemisessa, saapi posia tawallisesti wahwan ruokahimon ja moni on sillä syönyt itsellensä uutisen, wanhaa pahemman taudin. Watsa siinä tilassa on heikko, ei kärsi kowia ruokia, eikä paljoa kerrallansa, jonka tähden sitä tulee wähitellen ruokia kestämään totutella.

3:ksi. Kuumeita watsansisälmien kiwulaisesta muutoksesta (sappikuume, liittatauti, huowakuume). Ilmautuu tawalli-

sesti syksyllä Elokuussa, kuiwan, lämpimän ilman jälkeen, erinomattain merenrannoilla ja luotomaalla, laakain, kuiwanetten lahten tienoilla. Siitä sillä onki toiset nimensä: syyskuume, rantatauti. Lähimmän alkunsa saapi tauti ruumiin wilustumisesta, epätasasesta, järjettömästä elämästä, kehnoista, kelpaamattomista elatusaineista, kaswaa sitte wäleen ja lewenee kulkutaudin tapaiseksi. Alussa on tauti toispäiwäisen wilutaudin tapanen, liittasella, kellahkalla kielellä, pahalla, karwaalla maulla, kuoittamalla, oksettamalla, sydänalan painolla, kellahtawalla kaswolla. Sairaalle pitää kohta antaa oksetinta, huoltawia, pehmittäwiä aineita, jälkeenpäin hapahkoita marjawesistä eli etikasta laitetuita juomia, lopulla (sairaan jo toipuessa) malista (koiruohosta) eli raatteesta keitettyä teetä kupillinen kahdesti aamupuolella päiwää.

4:ksi Wilukuume, wilutauti, kylmätauti. Alkaa haukottamisilla, wenyttämillä, wäreillä, wilustamalla, kuumudella, kowalla pääkiwulla ja wiimein hikoamalla. Sitte seuraa wäliaika, jona sairas tuntee itsensä melkein terweeksi. Miten tämä wäliaika on lyhempi eli pitempi, siten saapi tauti nimityksensä jokapäiwäinen, toispäiwänen, kolmaspäiwänen wilutauti jne. Pahalla, sopimattomalla korjuulla muutaksen wilutauti toisinaan alituiseksi kuumeeksi, tulee waikiaksi

parantaa ja lopettaa useinki wesitaudilla eli watsan pöhöllä. Tässä taudissa waarinotetaan, että sairas wiluajalla makaa lämpimästi peitettynä ja on, jos suinki taitaa, peräti ilman juomatta, taikka maistelee jotain lämmintä pikkuruisen kerrallansa. Kuuman tultua wähetään peitettä ja juoma tehdään haaliammaksi. Hiotessa juodaan lämmittäwiä juomia, esimerk. lämmintä olujuuston heraa ja jälkeen hikoamista muutetaan kuiwa lämmin paita. Wäliajalla annetaan esinnä oksetinta ja sitte pehmittäwiä aineita eli ensimmäisen kerran wäkewämpätäki huoltawata ainetta. Jos wielä kieli asuisi liittasena, niin nautitaan seuraawilla wäliajoilla, joka kolmannella tiimalla teelusikallinen minttuteessä sulattua salmiakkaa, waan jota kielen puhtaaksi tultua ei enempi tarwitse ottaa. Toispäiwäisissä wilutaudeissa hywäksi käytetään sitte seuraawia neuoja: lämpimiä amme- eli saunakylpyjä 2 tiimaa ennen wiluaikaa kuudella eli kahdeksallaki wäliajalla perätysten. Kylwyn jälkeen pitkitetään hiostusta joka kerralla lämpimillä juomilla, niink. minttu- eli seljateellä, lämmitetyllä sahdilla, olujuuston heralla ja muilla semmoisilla. Lämpimiä hauteita pidetään watsalla siksi että wilustuminen eli sen tawallinen aika on ylimennyt. Taikka annetaan 60 eli 70 tipausta Hofmannin wiinaa ruokalusikallisessa wettä 2 tiimaa ennen tawal-

lista wiluaikaa ja juodaan Hofmannin wiinan päälle kaksi eli koime kuppia lämmintä, wäkewätä kahwia tahi lihalientä. Taikka nautitaan wäliajoilla, joka toisna tiimana teelusikallinen kuiwattua, hienottua seinäsammalta taikka senwerta, waan usiammin (joka tiima), hywin palanutta, jauhettua hiiltä (syttä); taikka otetaan samanwerta (teelusikall.) sinappijauhoja sahdin seassa; taikka ollaan kowassa, wäsyttäwässä työssä eli muussa liikunnossa wäliajoilla; taikka paastotaan 3 wuorokautta perätysten, ilman mitäna ruokaa maistamatta.

Pitkällisissä, woimattomissa wilutaudeissa annetaan illon aamun sairaalle kaksi keittämätöntä munaa, teelusikallinen kanelijauhoja ja wähä sokuria yhteen seotettuna kai joka kerralla jälkeen lasillinen hywää saksan wiinaa. Sitte kun sairaan kieli salmiakilla eli pehmittäwillä aineilla on saatu puhdistumaan, sopii, jos tauti muuten ei taukoisi ja Kiinajauhoja sattuu olemaan, antaa niitä wäliajoilla teelusikallinen joka kahden tiiman päästä, weteen, punaseen wiinaan eli sahtiin seotettuna, kuin myöski taudin lopulla wahwistawia aineita nautita. Jos tauti ei huolisi näistä keinoista, niin pitää lääkäriltä neuoa kysyä, eikä muita ymmärtämättömien ihmisten wiisuja seurata, joista waan paranemattomia sisällisiä wikoja wesitauteja ja muita senlaisia helposti saataisi.

5:ksi Yskäkuume, yskä, köhä, ryintä jne. Saapi tawallisesti alkunsa, kun jalat kauemmin aikaa tulewat seisomaan wilussa wedessä ja kohta jälkeen ei muuteta kuiwia jalkineita, taikka kun kostioilla waatteilla kauan ollaan, erittäinki wilusessa ulkoilmassa, taikka warista huoneesta liikutaan ulos kylmään kehnoissa rikeneissä, taikka awojaloin astuillaan lumisella, jäisellä pihalla, ja muista semmoisista. Tauti alottaa oudonlaisella kiherryksellä nenässä, kurkussa ja rinnassa, jota seuraa jälästäminen eli kuolastaminen. Sen muita tawallisimmia tuntomerkkejä owat: kuumuus, jano, pääkipu, nenän ja silmäin wetistyminen, muuttelewa kolotus ruumiissa, waikia henkimä, ryintä, äänen sortu eli lankeama ja nielinwaiwa. Enimmiten taittuu tauti ruumiin hikoamisella 7 eli 9 wuorokauden päästä. Alussa taudin hyödyttäwät haaliat ammepesot, lämpöset juomat, wetelät ryyniliemet eli teewedet seljakukista, isopista, mintuista jne hunajalla eli sokurilla seotettuna. Jos kuume rasittaisi kowemmin, niin saapi nuorilta, werewiltä ihmisiltä suonta iskeä, jota muussa tapauksessa ei tarwita tehdä. Lopulla tautia, kuumetajan ylimentyä, on paras neuo liikuskella ulkoilmassa ja toisinaan juoda kylmää eli kylmänhaaliata wettä. Pitkittäwässä hökäyskässä, köhässä on hunaja hywä aine; taikka teewesi munanruskialla ja sokurilla eli

hunajalla seotettu; taikka maito kynsilauan kanssa keitetty; taikka paistetut omenat lämpimän oluen eli sahdin seassa. Muutamat neuowat myös waria olutta eli sahtia wähäsen talin kanssa iltasilla juomaan, minkä saattaa, rintaa ja jalkojapohjia talilla walkian ääressä woitelemaan ja puhtaat, kuiwat sukat yöksi sekä jalkaan wetämään, että kaulan ympäri sitomaan. Lapsen yskässä kuumentawat ruosteettoman teräspalasen, pistäwät niin kuumana maitoon, usiampia kertoja, siksi että lämpiä, jota juottawat lapselle ja sanowat auttawan.

6:ksi Jhotekuumeita, rokkotauti, tuhkuri, tulirahko, ehtakuume. Owat lapsitautia, ehkä wälistä rupeawat iällisimpiinki. Wanhemmillenki ihmisille sopii sama menetys, kun lapsille näissä taudeissa; katso 5 Luku.

7:ksi Ruusukuume. Alottaa tawallisesti ankaralla wilustamalla, jota seuraa kuumuus, pitkällinen uni, polttawa, ruskiankellahka eli punertawa, toisinaan keltapisamallinen, kiiltäwä ajetus useimmiten jalois sa, wälistä kaswoissa, rinnassa eli muussa ruumiissa. Kewiämpänä laadustaan menee tauti usein itsestänsä yli, waan waikiampana ollen annetaan oksetinta ja huoltuaineita, jos kieli on liittanen, ja muutenki hapahkoita, lämpimiä, hiestyttäwiä juomia, marjawesiä, seljateetä ja muita senlaisia. Jos ruusu nousisi päähän ja sairasta

alkaisi kowemmin kuumettaa ankaralla päakiwulla, houriolla jne, niin awetaan heti suoni, liiatenki nuoremmilta, werewiltä ihmisiltä, jonka jälkeen huoltawia eli pehmittäwiä aineita annetaan. Ajettuneilla paikoilla pidetään usein muuteltawia, joka kerta palowiinaan kasteltuja, nelin kerroin lasketuita liinariepuja, jonka ohessa samat paikat laitetaan olemaan muita ylempänä niin liikahtamattomina, kuin mahdollinen. Kaikkia raswawoiteita, laastareita ja muita senlaisia pitää karttaa, sillä niistä ei ole hyötyä, waan pahemusta. Jos paikka ajetuksen jälkeen punistuisi, kihottuisi, wetistyisi, rupiaisi aukielemaan, niin kääritään sille puhtaita kuluneita liinariepuja, joita 3 eli 4 kertaa päiwässä uudistetaan ja joka kerralla pirotellaan wehnä- eli potakkajauhoilla. Taikka seotetaan 6 luotia liitua, 4 luotia malikukkia ja neljäs osa luotia kamferttiä yksiksi jauhoiksi ja sidotaan lewitetyillä hampuilla eli huiwilla paikan päälle. Warsinaisista ruusuhaawoista katso jälkeenpäin.

---

9. Luku.

Tawallisimmista pitkittäwistä wioista ja taudeista.

Pitkällisistä kiwuista, wammoista ja taudeista on muistettawa, että ne, jos usein pie-

niäki alusta, ylenkatseesta, huolettomasta korjuusta eli muusta syystä taitawat tulla waarallisiksi. Tarpeellinen on siis ajallansa niistäki lääkäriä kysyä, eikä luottaa niiden aina itsestänsä paranemiseen. Moni pieni aikoinansa mitättömäksi katsottu ja helposti parannettawa wika on senlaisella wäärällä luottamalla päässyt aikaa woittain paranemattomaksi. Tawallisimmia pitkittäwiä wikoja ja tauteja owat:

1:ksi. Luuwalo, luuwana, luutauti, luiden kolottaja, jäsentauti, juoksia tauti, kleini, kihti jne. Waiwaa useimmiten sääriä, reisiä, käsiwarsia ja käsiä, wälistä muitaki ulkonaisia eli sisällisiä paikkoja, joko kuumeentapasena eli ilman. Kipiässä paikassa tutaan liiatenki yöseutuina, pakottawa, polttawa, raastawa, wiiltäwä kolotus, jota toisinaan seuraa jäsenten ajettuminen, suuri helleys, waikeus ja rasitus astuissa eli muussa liikkeessä. Kipu muuttelehtaa aikatawasta heittäen entisen siansa, puuttuen toiseen. Alkunsa saapi tauti useinki wilustumisesta, uhosta, kylmästä, nuoskiasta ilmasta ja ruumiin erityisestä taudinalasuudesta. Wälistä taittuu tauti kahden, kolmen eli neljän wiikon päästä, waan kestää usein paljo enemmänki aikaa, tehden jäsenpaikat kankioiksi ja saattamattomiksi. Kuumeensekasna ollen tämän taudin awetaan werewämmiltä ihmisiltä

suoni, laihemmille pannaan iilimatoja kolottawan paikan tienoille, jonka ohessa katsotaan, että watsa asuu pehmiänä ja sairaalle laitetaan weteliä, hiestyttäwiä juomia, lämpimiä teewesiä seljakukista, saunakukista, piennarkukista (peltohumalista), koiwunlehdistä, ojukkalehdistä eli muista senlaisista wähäsen hunajalla seotettuna. Ilman näitä käydään lämpimissä amme- eli saunakylwyissä, kipiöitä paikkoja haudotaan lämpimillä tiilikiwillä, woidellaan lämpimällä notkialla terwalla eli kääritään äkiähän suolaweteen kasteltawiin riepuhin.

Pitkällisissä jäsentaudeissa, joita kuume ei seuraa, juodaan keitoksia raatteista, malista, koisosta, katajasta, katajajuurista eli marjoista, mänmyn kerkistä (kaswannoista), inkewäristä eli muista senlaisista hunajalla eli maidolla mausteltuna. Hiostuttawammiksi sopii niitä laittaa sillä, että joka sisäänottomääräan seotetaan wähän terpettiä (6 eli 10 tip.) Muutamille taas on ollut hywä apu terwawedestä, lasillinen aamuisilla juotuna, tahi wihtrillioljywedestä otettuna illoin aamuin 15 tipausta weden seassa.

Paitsi näitä hywäksi kiitetään sauna- ja ammekylpyjä, joihin jälkimmäisiin sopii saippua, potaskarikkiä (hepar sulphuris) eli muurahaispesää sekaan panna. Samate kiitetään wuodetta nuorista koiwunlehdistä (puhkea-

mista), kipiän paikan willawaatteella hiwuttamista eli harjalla sukimista, nahkahihnoilla eli polttiaisilla (wiholaisheinillä, nokkoisilla) suomimista eli pieksämistä ja jälkeen hieromista wäkewällä sekowiinalla, jota tehdään yhdestä luodista kamfertistä, kahdesta luodista saipusta eli turkin pippurista korttelia wasten wiinaa otettuna ja yhteen sulattuna eli liotettuna. Wäliajoiksi kääritään kipiä paikka willasella waatteella eli waksipalttinalla, pesemättömällä lampaanwillalla, koiran, suden eli jäniksen karwoilla, kartatulla pumpulilla ja muilla senlaisilla; taikka pannaan sille kamfertillä piroteltua pikilaastaria eli pussiloita täytettynä lämmitetyllä suolalla, porolla, hiedalla eli kaurajauhoilla; taikka puuroa walamattomasta kalkista, kauranjauhoista, ihrasta ja notkiasta terwasta yhteen seotettuna. Jälkeen jääwää paikan lamuutta eli woimattomuutta parannetaan muurahaispesällä wariin weteen kastettuna ja paksulta päälle pantuna. Jhon punostuttua otetaan haude pois ja paikka kääritään lämpimihin willaisihin waatteisiin.

Koska kipu toisinaan ryhtyy ainoasti yhteen jäseneen ja waiwaa sitä, niin usein luullaan sen tulleen sioiltaan ja antautaan puoskaroitsien käsiin, jotka wetämisillä, wääntämällä ja kiskomilla siitä pian saawat paranemattoman wirhen. Ei sentähden pidä semmoisen neuoja seurata, waan lääkäriä tiedustella, jos muuten apua ei saisi.

2:ksi Rewäisin, sydäntauti, irrallinen, erin sisältä, sydänalan waiwa. Näillä nimityksillä osotetaan usiampia pitkällisiä pureita, wäänteitä ja muita kipuja sydänalassa eli watsassa, tutut erinimillänsäki: kino, ähky, turpuus, närä, hiuka, niuka, wesiahma, wesikohtaus, oksetus jne. Tawallisimmia syitä näihin tautehin ja wikohin owat: sopimaton elatus, muiden ennen pidettyin tautien mahleet jälkeenjääwä waikutus, pitkällinen wilu, ylen raskas työnteko, epäjärjestys elämässä, liikasyöminen ja erinomattain liiallinen palowiinan ja muiden wäkewäin juomain nautinto. Moni ymmärtämätön luulee, millon rintaluun waipuneen, millon sydämen eli pernan irralleen päässneen, millon kaikki sisällyksensä mulkkauneen ja toimittaa jonkun niitä muka paikallensa kohentamaan painelemalla, likistelemällä, kohottamalla ja nostamalla. Senlaisesta puoskaroimasta harwoin apua saadaan, usein owat ne waan pahennukseksi.

Pitkällisistä rewäisimistä kysyttäköön ainaki lääkäriä. Mitä sairas itse woipi parannukseksensa hankkia, se on pian sanottu: syököön wähemmin ja kewiöitä, hupia ruokia, iltasilla ei ollenkaan, juokoon karwaita, wahwistuttawia teewesiä malista, raatteista ja muista senlaisista, joihin usein on hyödyllinen, hipenen potaskaa eli wähäsen tuhkalipi-

ätä seottaa. Näiden ohessa tulee katsoa, ettei watsa pääsisi kowaksi ja jos alkaisi tulla, sillon pehmittäwiä aineita nautita. Kaikkia kihottawaisia aineita, turkinpippuria, palowiinaa ja semmoisia pitää karttaa, jos ei kukaan juuri tahtoisi ulkopuolin niillä sydänalaa hieroaz sisään niitä elköön otettako.

Kowa ähky ja watsanwäänne waatii kuiwia lämpimiä hauteita, riepuja, kaura- eli suolapusseja lämmitettynä watsalle, lämpimiä jalkahauteita wedessä eli muuten, käsien pitämistä lämpimässä wedessä, lämpimiä ammekylpyjä ja liewittäwiä lawemankeja tupakkalehdien kanssa laitettuna.

3:ksi Ummetti, umpitauti, suolitukkio, turpuus, kowa watsa. Jos watsa on tuskilla, sairasta oksetuttaa ja ruumis on kuumeensekanen, niin pidetään lämpimiä hauteita watsalla, laitetaan lawemankeja ja lämpimiä kylpyjä kai werewämmiltä lyödään suonta. Helpommissaki tapauksissa on lawemanki etusampi, kun huoltawien ainetten nautinto. Aamusilla sopii juoda kahwia hunajan eli siirapin kanssa, taikka kirnupiimää, taikka jästillä seotettua maitoa. Muuten on hywä nautita nauriin eli kaalinsekaisia ruokia.

4:ksi. Watsuri, hiwennys, watsatauti, kuratti, ripakka, ruikku. Näillä kohtauksilla luonto usein puhdistaa ruumiin ja wapauttaa kowemmista taudeista. Ei niitä

sentähden pidä tukkiwilla aineilla kesken seisahuttaa, waan ainoasti liewittää wetelillä, näljäisillä ryynilliemillä ja lämpimillä watsan peitteillä eli hauteilla taikka sidotaan palowiinaan kastettua, pippurijauhoilla piroteltua paksua paperia watsalle. Jos kieli on liittainen, niin otetaan esinnä oksetinta, sitte huoltuainetta ja lopulla samanlaisia wahwistuttawia teeweśiä, kun rewäisintaudissaki. Jos oksettaminen itsestänsä kaimaa watsuria, kuni lapsille toisinaan tapahtuu, niin on tauti waarallinen ja lääkärille ilmoitettawa.

5:ksi. Punatauti, ulkotauti. Saapi epätasasesta elämästä eli muusta huolettomuudesta lämpiminä kesinä ensimmäisen alkunsa ja lewenee siitä ruweten yhdestä hengestä toiseen. Se tutaan pian siitä, että sairaalle tulee alituinen tarwe ulkona käydä, joilla käymisillä ei kuitenkaan suuresti mitänä lähde ruumiista, jos ei joku wähä liittaista, werisekaista jälkeä, seki waikialla änkäämällä, wäänteellä, repimisellä ja puremisella. Tauti on millon kuumeensekainen, millon wapa kuumeesta. Sairaalle pitää wälttämättömästi heti taudin alussa antaa oksetinta *) ja sitte laittaa lämmin kylpy ammeessa eli saunassa taikka wähintäki lämmintä jalkawettä. Niiden

*) Ainoasti silloin, koska tauti waiwaa nuoria, werewiä ihmisiä ja on kowan kuumeen alanen, ei pidä oksetinta antaa, waan suoni aukaista ja iilimatoja watsalle panna.

jälkeen toimitetaan lämpimiä juomia, wehnä-ryyneistä eli kananlihasta potakkajauhoin kanssa keitetyitä liemiä, joita yksiä liemiä myös sopii lawemangeiksi käyttää perän ja watsan wäänteitä liewittämään. Sangen hyödylliksi kiitetään potakkajauhoja tässä taudissa, jonka tähden niitä ei millonkaan pitäisi unohtaa niin welleissä ja liemissä sisään antaa, kuin lawemankeihin seottaa. Watsaa woidellaan lämpimällä puunöljyllä, woilla, talilla eli ihralla ja haudotaan sitte aina lämpimänä pideltäwillä, usiasti muuteltawilla hauteilla heinänteristä eli lämpimässä wedessä kastetuilla ja jälle liiasta wedestä kuiwaksi puserretuilla lankawyhdeillä eli muulla willasella waatteella. Taikka pannaan paksua wiinaan kastettua paperia pippurajauhoin kanssa watsalle. Taikka sidotaan sille usiasti lämmitettäwiä, puunöljyllä, talilla eli ihralla woideltuja hywän talrikin suuruisia lappuja jne.

Ellei edellisillä neuoilla eli muuten saataisi watsaa asettumaan, niin seotettakoon hywää, walkiata puunöljyä ja etikkata, puoliksi kumpaistaki, ja yhteenwispilöittäköön munanruskian kanssa sairaalle annettawaksi ruokalusikallinen joka toissa tiimana. Taikka yhteenseotetaan jauhettua punaliitua ja muskottia kai annetaan siitä teelusikallinen 3 eli 4 kertaa päiwässä, ynnä huoltawia eli pehmittäwiä aineita joka aamu. Muita ehkäisewiä eli

tukkiwia aineita, niink. punasawea, punalakkaa, punaista wiinaa muskotin kera ja muita senlaisia elköön annettako, jotka harwoin hyödyttäwät, waan usein olisiwat waarallisia. Siisteydestä ja puhtaudesta tämän taudin aikana ei taita koskaan liiaksi huolta pitää. Usiampia kertoja päiwässä puettakoon sairas pestyyn lämpimään paitaan ja samate muuttettakoon lakanoita ja muu wuode usiasti, jotta aina on kuiwa ja puhdas. Sairaan jälki korjattakoon joka kerralla ja wietäköön hetimmiten loitommaksi asuinhuoneesta, elköönkä heitettäkö siellä kään maan päälle, waan laitettakoon kuoppihin ja peitettäköön sannalla, tuhkaporolla eli kalkilla taikka poltettakoon kohdastansa tulirowiolla. Uutta puhdasta ulkoilmaa laskettakoon owesta eli akkunista usein huoneesen ja pidettäköön lae, reppänä eli peltti, miten mahdollinen, halki päiwät ja yöt awoinna kai walkia pesässä. Suolasuitsutteita kiitetään hywäksi, kellä niitä olisi. Ja lue, mitä 2:sessa L. sairaan korjuusta yhteisesti on sanottu.

6:ksi. Keltatauti. Paranee usein itsestänsä. Ellei sitä tekisi, ja lääkäriä ei saataisi, niin annetaan sairaalle kolme munan ruskiata hienotun sokurin kanssa weteen wispilöittynä, taikka juomalasillinen maitoheraa hunajalla sevotettuna, illoin aamuin kumpaa tahansa. Jos watsa asuisi kowana, niin annetaan engelska-

suolaa eli raparperia, ja juodaan mallasteetä eli muita pehmittäwiä juomia esimerk. maitiais-juurilientä ja watsalla pidetään lämpimiä hauteita.

7:ksi. Wesitauti, pöhö, wesipöhö. On taikka yleinen, koska koko ruumis ja liiatenki jalkapuolus pöhöttyy, taikka erinäinen, koska waan watsaa eli rintaa pöhöttää. Kumpaaki lajia kaimaa tawallisesti jano, hidas wesi, hiinten sulku, kalwia ruumiin aje ja waikia henkimä. Seuraawia aineita taitaa sairas ilman waaratta hywäksensä käyttää: sauna- ja muurahaiskylpyjä kerran päiwässä; ihon hieromista kahdesti päiwässä puu- eli liinaöljyllä, tiiman aika kummallaki kerralla; lämpimiä hauteita lääkernohoista, jywäkaunoista, porosta jne kuiwiltaan. Sisään otetaan joka päiwä aamuin illoin ruokalusikallinen katajamarja mehua ja puoli lusikallista tarttarisuolaa yhteen seotettuna; taikka nautitaan keitosta katajanjuurista eli raateteetä, kumpaaki tarttarisuolan kanssa ja kupillinen joka toinen tiima; taikka retikkamehua eli tupakan tuhkaa, kumpaistaki siltään eli tarttarisuolan kanssa, waan jälkimmäistä ei jos kahdeksas osa luotia (hywä weitsen kärjellinen) kerraltaan. Sinappi, lyökki, persilja, rassi owat tässä taudissa terweellisiä, sairaan ruokiin seotettawia aineita. Watsapöhössä on hywä, tehdä woidetta talista, terwasta ja kamfer-

tistä kai pitää isolla lapulla watsan päällä. Sinappijauho ja tarttarisuolaa yhteen seotettuna ja nautittuna teelusikallinen joka toinen tiima on usein autranut muita, edellä pidetyitä tauteja seuraawissa pöhöissä.

8:ksi. Hurmikko, werijuoksu, werikuohu. Tulee millon liikawerewyydestä nuorille, wahwoille ihmisille, millon heikkoudesta wähäkuntoisille, kiwulaisille. Ensimmäisessä tapauksessa otetaan lusikallinen suolaa joka toinen tiima, maataan liikahtamatta ja mielenki puolesta lewollisena, juodaan wälistä juomalasillinen kylmää wettä hunajan eli maidon kanssa, ollaan syömättä taikka wähällä ja laihalla ruoalla. Kowemmissa tapauksissa, ja koska ruumis niin näyttäisi sietäwän, awetaan suonta. Pitkällisiä, sairaan heikkoudesta syytetyitä werijuoksuja saadaan usein sillä ehkäistyksi, että juomaaineisiin seotetaan munan ruskiata, punawiina, kanelia ja sokuria, jonka ohessa nautitaan kuiwia, wahwistuttawia ruokia ja oleskellaan puhtaassa, raittiissa ilmassa. Seuraawista erittäin:

a) Nenäweri. Asetetaan pystössä olemalla raittiissa, wilunwoittawassa huoneessa, jääkylmillä kääreillä ympäri päätä ja häpyseuduilla, kylmään alunaweteen kastetuilla, sieramihin pistetyillä tukoilla taikka alunaweden ruiskaamalla sieramihin. Wihoittawissa kuumeissa on nenäweri hyödyllinen kohtaus,

eikä pidä sitä sillon ehkäistä, waan woimattomissa eli wähäeleisissä kuumeissa ja muissa heikentäwissä taudeissa on se aina waarallinen ja asetettawa.

b) Werirywintä, werirywkä, werisylje. Waatiwat kowin liikahtamatonta oloa, hiljaista, wienoa puhetta ja muuta kuulumatonta menoa, lämpimiä jalkawesiä, raitista ilmaa, haalioita juomia ja werewämmiltä suonenlyöntiä.

c) Werioksc, werenoksentaminen. Waatii melkein samaa menettelemistä, kun wastamainittu werirywintä. Waan harwoin tulee tässä wiassa suonta lyödä, koska jo ilmanki taudin woimalla werta kyllin ruumiista lähtee. Kylmiä juomia wähä kerrallaan maistella on hyödyllinen, samate lawemanki.

d) Werenheittö, werikusenta. Tässä wiassa nautitaan näljäisiä, pellawasiemenistä, kauroista eli ohrista laitetuita juomia; pehmittäwiä aineita; ollaan liikkumatta raittiissa huoneessa ja kysytään lääkäriltä parempata apua.

e) Tawaton werijuoksu waimowäeltä. Tulee millon haittawerewyydestä, millon ruumiin heikkoudesta, millon sisänäisistä kaswaneista kohdussa eli muista syistä. Lääkäriä odottaessa tulee sairaan maata seljällään liikahtamatta, raittiissa huoneessa ja lewollisella mielellä. Saapi myös pitää kylmiä etikkaweteen kasteltuja kääreitä häpypaikalla ja

sisään ottaa teelusikallisen naurissiemeniä maidossa eli, jos liikawerewyys ei olisi haittana, juoda ryyppylasillisen punawiinaa 3 eli 4 kertaa päiwässä:

9:ksi Perätauti, peräjuoksu jne. On kaimattuna pieniltä, sinisiltä werirakoilta eli pistimiltä peräsä; turpuudelta ja muilta watsan waiwoilta; kuottaiselta, werisekaiselta jäljeltä. Tältä taudilta waiwattuin pitää aikaisin antaa suonta lyödä; taikka panna iilimatoja 10, 12 eli usiampaaki peräseuduille; taikka sarwilla werta imettää ristiluun tienoilta, joka iilimatojen panetus eli sarwilla imetys on joka toisen, kolmannen eli neljännen wiikon päästä uudistettawa, sen jälkeen, kuinka waiwoja ja tuskia perässä alkaa jälle ilmautua. Ynnä näiden pitää watsa aina pidettämän pehmiänä senlaisten ruokain nauttimisella, joista ei kowistuisi, taikka engelskan eli muun huoltusuolan wälimmiten sisäänottamalla eli lawemangeilla, joista, niin huoltusuolasta, kuin lawemangeista ei kuitenkaan pidä tapaa eli alituista tarwetta tehdä, waan ainoasti kowemmissa waiwoissa wiljellä. Kaikkia kihottawaisia juomia, kahwia, wiinoja, olutta ja muita pitää karttaa eli ylen wähä nauttia kai juoda ainoasti kylmää eli haalistunutta wettä. Paras ja pysywäisin apu tulee kuitenki wiriästä liikunnosta ja työnteosta raittiissa ulkoilmassa, jota wastoin istuntatöitä pitää wälttää, mikä mahdollinen.

10:ksi Kohtutauti, passiuuni, hysteria. Rasittaa waimowäkeä kolmannella ja neljännellä wuosikymmenellä. Sen monia erinäisiä tapoja ja laatuja tässä ei ole tila selwittää. Woolmetten eli kowempain tuskain kohdatessa pantakoon lawemanki kylmästä wedestä etikan kanssa eli liewittäwää lawemankia pahalla pihwalla seotettuna. Jos sairas pyörtyisi, niin wirwotettakoon sillä, että kylmää wettä walellaan kaswoille, wäkewää etikkaa eli poltettua höyhentä pidetään nenän alla. Muuten on pian paras aine woolmetten aikoina kylmä wesi teelusikoittain sisään annettuna. Eikä saada tässä taudissa muinakaan aikoina mistään lääkkeistä niin suurta apua, kun lewollisesta, ilosesta mielestä; raittiista ilmasta; tasasesta elämästä; huwittawaisista töistä ja seuroista; wedenjuonnista; matkustelemisista; ruumiin hieromisesta eli harjalla sukimisesta joka päiwä; uimisista kesäsaikoina ja haalioista ammekylwyistä talwella; kaikenlaisista kewiämmistä liikunnoista; liewistä, kewiöistä ruowista; lihaliemistä; saksanwiinasta; ja kaikkein sopimatonten ainetten, niink. papuruokien, hernetten, kaalin, potakkain ja muiden juurilaitosten kartannasta. Muuta tässä taudissa ei pidä lääkärin neuomatta tehdä.

11:ksi. Halwu, halwaus, werikohtaus, amputauti, lento, sattuma, pa-

han nuoli. Tämä tauti kohtaa erittäinki lihawia, punawerewiä, lyhytpaksukaulaisia ihmisiä jälkipuolella ikää. Muutamia aikoja ennen oireita pidettyä katoo sairaalta äkisti tunto, maltti ja liikunto. Jos tähän ei kerrassaan kuolisi, niin jääpi kuitenki tawallisesti jompi kumpi puoli hermottomaksi. Mainituita edellä käywiä oireita tässä taudissa owat: huime, päänwiemistys eli heidytys, korwain suhina, sydänhyppintä ja aikalomin menehtyminen eli tainnunta. Jos kyllä näitä kohtauksia taitaa toisinaan muistaki syistä tulla, niin sentähden niitä ei kuitenkaan pidä koskaan ylenkatsoa, mitättöminä pitää. Haittawerewyydestä tulewata, useinki halwua ennustawaista huimetta eli wiemettä päässä, korwain suhinata ja muita senlaisia parataan hiljaisella ololla wähäwalosessa, raittiissa huoneessa; lewollisella mielellä; laihemmalla elannolla; kylmän eli haalistuneen weden juomaksi nauttimalla; kylmäin kääretten pään ympäri pitämällä; lämpimillä jakawesillä; jalkain hieromisella puunöljyn ja willawaatteen kanssa; lawemangeilla eli pehmittäwillä taikka huoltawilla aineilla; weden juonnilla; kuppaamisella ja suonenlyönnillä. Muutamilla on ollut apua kahwesta, liikkuwaisuudesta ja toimittelemisista, erittäinki ulkosalla; kai siitä, että on entinen totuttu elämä peräti toisenlaiseksi muutettu. Tuntemattomasta syystä tullut pitkittäwä pää-

kipu on toisinaan heittänyt sillä, että on illoin aamuin juotu teelusikallinen sinappijauhoja juomalasillisessa maitoa eli wettä. Menettymisissä, tainnunnoissa ja pyörtymisissä, sydänhypinnässä, korwain suhinassa ja nuissa senlaisissa wioissa on hywä, wälistä haistella äkiätä eli wäkewätä etikkaa, liikuskella wiriästi ulkona raittiissa ilmassa, hieroa, hiwutella, sukia ja harjata ruumista, joko kuiwiltaan eli kukkawiinoilla taikka öljyllä.

Halwukohtauksissa päästetään eli irtautetaan waatteita; sairas nostetaan pystöön; lihawilta, wahwakuntoisilta, punaweristä awetaan suoni, waan laihoilta, heikoilta, kalwianäköisiltä ei pidä werta ottaa. Sitte pannaan kihottawa lawemanki ja sairaan siksi toinnuttua annetaan huoltuainetta ja raitistuttawia, maustawia juomia. Halwatut paikat peitetään lämpimästi ja hierotaan eli harjataan usiampi kerta joka päiwä palowiinaan eli rommiin kastetulla willaisella waatteella eli harjalla. Hiwuttamista, hieromista, sukimista eli harjaamista ei pidä ennen heittää, kun iho joka kerralla on tullut hywin lämpimäksi ja punaiseksi. Lääkäriltä kysyttäköön neuoa, millä saataisi sairas uusista kohtauksista wapautetuksi.

12:ksi Kaatuwa, kaatumawika, kaadukselewainen, lankeawa, lankeawainen, wirma, pahan pieksämä. Waatii erinäisten syidensä mukaan erilaatuisia paran-

teita. Tarpeellista on sentähden oppineelta lääkäriltä neuoa kysyä. Muuten tulee katsoa ja waralla pitää, ettei sairas setkien alla loukkautuisi. Turha taika on, luulla siihe sairaalle apua olewan, että koura murretaan auki ja peukalo otetaan ulos. Parempi on pistää hammasten wäliin palanen anturanahkaa, puulusikan warsi eli muu puikko, ettei sairas saisi kieltänsä pureskella. Eikä haittaa panna waskilantti sairaan kouraan, josta setken into on luultu hiljenewän. Setkien wälillä owat haaliat ammekylwyt, tasainen elämä ja wedenjuonti hyödyllisiä, eikä ole wahingoksi, jos sairas illoin aamuin ottaa runsaan teelusikallisen jauhettua pujojuurta lämmitetyn sahdin seassa.

13:ksi. Kuumeettomia ihotauteja; tartunta, ryhtymä; rohtuma, maahinen, maanwiha, syyhelmä, sawipuoli. Tawallisimmia owat syyhelmä ja sawipuoli, samatekun niiden syytki: likaisuus, siistitön ja ruokoton elämä owat hywin tawallisia, mieluisia asioita rahwahassa. Syyhelmässä wiljellään lämpimiä amme- eli saunakylpyjä kahdesti wiikossa, joiden ohessa wälistä, ei joka päiwä, otetaan huoltuainetta ja illoin aamuin kahdeksan päiwää perätysten rikinkukkaa (Flos sulphuris). Sitte seotetaan luoti hienottua rikkiä (tulikiweä) ja 4 luotia pesettiä (soopaa) eli suolatonta woita ja woidellaan

sillä ruumista yltä yleiseen 3 eli 4 iltaa peräksyttä. Joka kerralla woitelemaan ruwetessa pitää iho haalialla wedellä ja saipulla entisestä woiteesta puhtaaksi pestä, joka työ hywin taitaa tapahtua saunassa eli wesiammeessa. Wiimmeisen woiteen ja peson perästä puetaan ruumis pestyhin, kuiwiin, puhtaisiin waatteisiin. Ei haittaa, jos enemminki rikinkukkaa ottaisi, kun ainoasti neljänneksi osaksi, liiatenki jos woide tehdään woin eli ihran kanssa. Sopii myös osittainki ruumista woidella, jos syyhelmä erittäin muutamia paikkoja waiwaisi. Sawipuolia parannetaan sopiwalla, laihemmalla elannolla, lämpimillä kylwyillä ammeessa, äkian etikan ulkopuolin päällä pitämällä. Taikka tehdään niille woidetta neljästä luodista talia, neljästä terwaa ja yhdestä luodista hienottua alunaa, jolla sawipuolta illoin aamuin woidellaan. Hienotusta lyiyhartsista ja ihrasta saadaan myös hywää sawipuolen woidetta. Waan ennen woitelemista pitää kuin syyhelmissä, niin sawipuolessaki rikinkukkaa sisälle otettaman, ja itsepintasemmissa tapauksissa werenselwittäwiä keitteitä nautittaman.

Kapi, paha rupi, päärupi on tartuntawika hiusmarrossa, joka ajettuu, rupeaa kähnälle, wiswalle ja ruwelle. Tässä wiassa pitää esinnä hiukset tyweä myöten poisleikattaman eli kerittämän, sitte woilla ja lám-

pimällä wedellä rupia lioteltaman, siksi että heltii, jonka jälkeen hiusmartoa woidellaan illoin aamuin rikkijauhoista pesetin kanssa, puoliksi kumpaistaki, tehdyllä woiteella. Joka woitamisen edellä pitää entinen woide pois pestämän. Werenselwittäwiä keitteitä ja aikalomin pehmittäwiä aineita taitaan myös hywäksi käyttää, waan pikilakkia ei pidä laittaa, jos ei juuri hätätilassa, koska rupia ei muulla tawalla saataisi irtaumaan. Eikä pidä sillonkaan pikilakkia yhdestä palasesta tehdä, waan kapiammista sipaleista, jotta poisotettaissa saataisi helpommasti irti. Kaikkia muita wäkewiä woiteita markkulista, eläwästä hopiasta, waskiruosteesta ja muista senlaisista ei pidä suata, koska owatki kowin waarallisia. Pää kawista puhdistuttua ja uudelleen woimiinsa tultua peitetään puhtaana pidettäwällä willalakilla ja pestään usein, esinnä haaliammalla, sitte kylmemmällä wedellä.

14:ksi Kerpunkki, keripukki. Tutaan löyhästä, sinertäwästä, helposti werestäwästä ienlihasta; sinertäwistä pilkuista ihossa ja haawoistaki toisinaan, erinomattain jaloissa; pahalle haisewasta hengestä, waikiasta henkimästä ja muhiasta, löyhästä ihosta. Alkunsa saapi tauti kylmästä, nuoskiasta, saastaisesta ilmasta; näkylästä, suolaisesta ruoasta; laiskuudesta ja työttömyydestä. Meriwäki liiatenki on tämän taudin alainen. Pa-

rahimmia lääkkeitä owat: puhdas, kuiwa, lämmin puku; liikkuwaisuus; sopiwampi ilma ja rawinto. Näiden ohessa juodaan iltaisilla teewettä, johon otetaan kortteli kiehuwata wettä, luoti sinappia ja kaksi luotia hunajata. Paitsi näitä hywäksi kiitetään wereksiä sallaatiheiniä; happoisia juotawia marjoista, hedelmistä, etikasta, pippurajuuristä; wierrettä; werenselwittäwiä keitteitä.

15:ksi. Matoja, eläwiä watsassa. Tawallisimmia owat:

a) Lierat, suolikot, suoninkaiset. Waiwaawat lapsia ja usein wanhempiaki ihmisiä. Owat korttelin pituisia, pyöriöitä, huittupäisiä, waalewanpunaisia ja saattawat moninaisia kipuja erittäinki lapsille, jotka käywät kalwioiksi, saawat korkian, pullokkaan watsan, epätasaisen ruokahalun, nenäkutkun, kuolastajan, lewottoman, wawahtelemisilta waiwatun unen, napawäänteitä, oksettajan, löysän watsan, pyörryttäjän, kaatumawian ynnä muita. Tawallisesti kiinteypi wika kuuwaihilla. Näillä madoilla on tawallinen syntynsä sopimattomasta, jauhowoittawasta eli muuten ylellisestä ruoasta. Awullisia keinoja owat kohtuullisuus, ja soweliaisuus ruowissa ja kaiken jauhosekaisen, raswaisen nautinnon wälttäminen. Woin siasta annettakoon siirappia leiwän kanssa. Wedenjuonti ja humalawesi owat hyödyttäwiä. Taikka

nautitaan kuutena aamuna perätysten tawallista suolaa ja ruutia yhteenseotettuna teelusikallinen kumpaistaki ja seitsemäntenä aamuna otetaan jalappajauhoja huoltamiseksi, jonka jälkeen sitte joka aamu kahtena wiikkona juodaan kupillinen tahi kaksi teewettä malista eli raatteesta. Koko aikana woidellaan usein watsaa, johon tarpeesen saadaan hywää woidetta sapesta, kynsilauasta ja terpetistä, yhtä paljo kutaki lajia. Nawalle sidotaan etikkaan ja nuuskuun kasteltu tukko.

b) Pienet madot. Owat pikkuruisia, walkoisia, teräwäpäisiä matoja, jotka perä-suolessa saattawat waikian syyhynnän ja kutkuttamisen. Niitä wasten tipahutellaan sulattua rikkiä kylmään weteen, joka wesi sitte siiwilöidään ja käytetään lawemangeiksi. Taikka otetaan tähän tarpeesen (lawemangiksi nimittäin) teewettä tupakasta eli malista, seotettawa wähällä liinaöljyllä, suolalla, saipulla ja jälällä (niljaimella); taikka puolikortteli muuta haaliata wettä yhteen wispilöittäwä puolen luodin hienotun haisupihwan ja yhden munaruskian kanssa. Terpetti on hywin tehosa niin matoja, kuin muita eläwiä häwittämään ja taitaan myös lawemangeiksi käyttää.

c) Alwe, rihmamato, heisit, lettimato, lapamato. On waalahka, nauhanlaatuinen, solmuinen eläwä, pitkällä, huittuisella päällä. Ynnä jo nimitetyillä matowai-

woilla ilmotakse tämä silläki, että tuntuu watsassa, kun joku kiertelehtäwä, liikkuelewa, kylmähkä muhkura eli kerä, joka rasittaa sairasta lewottomuudella, painolla sydänalassa ja laihtumisella. Kylmän weden, marjain, hapankaalin, laukojen (kynsilauan, sipulin, j.m.), suolan ja terpetin nautinto waiwaa tätä matoa, jonka tähden on hywä ja sowelias sitä wasten nauttia suolaisia ruokia, esimerk. suolakalaa kynsilauan ja wähän leiwän kanssa, aamusilla juoda kylmää wettä eli maitoa kynsilaualla seotettuna ja sitte joku aika (2 eli 3 wiikkoa) niin elettyä, jälkeenpäin kahtena eli kolmena päiwänä illoin aamuin ottaa hywä ruokalusikallinen terpettiä. Tätä sopii sisäänottamista warten joka kerralla kahden munaruskian kanssa sekaisin wispilöitä ja wahwemmille ihmisille saapi antaa ruokalusikallisen terpettiä joka tiima neljästi perätysten eli kunnes waikuttaa. Sanotaan loppukuulla matojen helpommasti lähtewän, eikä kyllä haittaa, jos sen ajan walitseki niiden poisajamiseksi.

16:ksi Wesiumpi, salpuwika, tippatauti, wesitukehdus. Waatii erityisten syitensä jälkeen erityisiä paranteita. Ainoastaan oppinut lääkäri taitaa tutkia, mistä syystä tauti on alkunsa saanut, jonka tähden tuleeki häneltä apua noutaa, jos tauti wuorokauden sisässä ei heittäisi sillä, että nautitaan näljäisiä juomia, lawemankeja ja lämpi-

miä hauteita pidetään häpyseudulla kai watsan alla taikka sillä, että sairas istuu ammewedessä ja lawemangin siasta nautitsee joita kuita pehmittäwiä aineita. Wedenajawia sisällisiä lääkkeitä ei pidä ilman lääkärin neuoa wiljellä, kun olisiwat usein waarallisia.

17:ksi. Kiwitauti, tippatauti. Waiwaa sairasta moninaisilla tuskilla ja kiwuilla wettä heittäissä, millon raastaltaen ylempää siwusta, millon wesiteistä alempata. Wesi usein ei lähde, kun tippumalla, on usein werisekaista, usein samiata, kun hiedalla eli somerella seotettu. Tämä wika waatii ainaki lääkärin apua. Itsepäällänsä ei sowi muuta tehdä, kun nauttia liewiä ruokia, pitää watsan pehmiänä, liikuskella ulkoilmassa, liewittää kowempia tuskia wereksen woin nauttimalla. Saapi myös, ken niin tahtoo, syödä paistetuita pihlajanmarjoja, juoda teetä sianpuolalehdistä eli keitettä katajanmarjoista taikka sisäänottaa muutamia kertoja päiwässä wähän potaskata wedessä eli sen siasta teelusikallinen porolipiätä weden seassa, joista toisinaan on sanottu apua olewan.

18:ksi Hammastauti, hammasmato. On erittäinki kahta lajia, alkunsa saawat toinen laji hampaan kololle eli reiälle syöpymästä, toinen ienlihan ja lähellisten paikkain ajettumisesta. Edellisessä pakottaa waan sitä eli niitä hampaita, jotka owat kololla. Mon-

taki keinoa on hywäksi kiitetty tässä wiassa, Parahimmia ja luotettawimmia owat: pistää punaseksi kuumetun paksun rautalangan pään koloon eli reikään ja niin juurinensa polttamalla häwittää taudin. Taikka nyästään hammas pois, jota kuitenkaan ei pitäisi kewiämielisesti, usein wähemmästäki tarpeesta tehdä, waan ennen kärsiä ja odottaa siksi, että kolotus itsestänsä lakkaa, joka wuoden päästä eli sillä paikoin melkein ainaki on nähty tapahtuwan. Jälkimmäinen hammastaudin laji saapi alkunsa samoista syistä kun yskäki. Siinä on hyödyllinen iltasilla maatamennessä hautoa jalkoja taikka koko ruumistaki lämpimässä wedessä, paahtaa kolottawaa paikkaa ulkopuolin kuumetuilla raesuoloilla willasen riewun eli sukan sisässä taikka muilla lämpimillä hauteilla jonka ohessa nautitaan hiestäwiä juomia. Kowemmissa tapauksissa tarwitsee 6 eli 8 iilimatoa panna ienlihalle kipiän hampaan seuduilla; rakkolaastaria niskaan eli korwan taaksi.

19:ksi Pitali. On erotettawa kohta mainittawasta kuppataudista, joka aina tulee tarttumalla, jota wastoin pitali saapi alkunsa muista, wielä epätietosista syistä. Muutamain luuloa myöten tulisi pitali liiallisesta kalasyönnistä eli kuitenki eräisten kalain nautinnasta ruoaksi, josta sitte seki olisi ymmärrettäwä, minkä tähden tämä tauti useimmiten

tawataan waan merirannoilla. Se alkaa ruumiin pitkällisesti ja wähittäin kangistumisella, jalkain sääriwartten ja reisien ajettumisella, alakuloisuudella ja woimatromuudella. Sitte alkaa nenä tukkeutua, kaswot käypi mustan eli sinisen punertawiksi, sääriillä, reisillä ja muuallaki tawataan sinertäwiä eli punertawia, wähitellen puhkeawia muhkuroita. Sairaalta sortuu ääni ja nielimissä ilmautuu päällisiä haawoja, jotka lewiäwät pehmempiä paikkoja myötänsä syöden. Wälistä tulee koko ruumis ruwille, joista wuotaa sitkiätä, walkoista eli harmaata märkää. Rupi kuiwuu sitte jällen, warisee pois ja toista kaswaa siaan. Monia wuosia kestää tauti, ennenkun sairas wiimein riutuneena, näiwehtyneenä kuolee. Ei muu, kun oppinut lääkäri woi tähän tautiin mitänä, eikä hänkään, jos tauti pääsee wanhanemaan, jonka tähden pitääki aikaseen neuoa pitää.

20:ksi Kuppatauti, paha tauti, ransuusi. On sekä alkuansa että seuruitansa monenlainen. Alussa millon wuotaa wesireiästä märkää ja karwastelee, wiilaisee wettä heittäissä, millon ajaa ja kiwistää mulkkuja tahi sapsorauhaisia, millon ilmautuu ensimmältään pieniä, sitte yhtäläiseen suuremmaksi syöpywiä haawoja terskaan, erittäinki sen päähän ja esinahkaan eli muihin luonnonpaikkohin. Haawat owat laidoiltaan korkioita, hylkeenras-

wan näköisiä pohjalta. Ilman jo mainittuihin paikkohin, taitaa näitä haawoja ilmautua kurkkuun, kitaan, huuliin, suuwieriin, nenään ja perään. Taikka kaswaa häpyhyn ja perään syylämäisiä näppyjä; hiusrajahan ja muihin paikkohin ilmautuu ruskioita, sawipuolennäköisiä pilkkuja. Muita kupan seuruita ja tunteita owat: kuiwa, itsepintainen syyhelmä; pahoja haawoja ja ajeita jaloissa, reisissä ja muualla; sääriluiden kolottaminen öillä ja wiimein pahoille, haisewille haawoille puhkeaminen; nenän syöpyminen ja litistyminen, kowa äänen sortuminen jne. Tämä tauti on niin monenlaatuinen, eritapainen, että usein yksi laatu eli laji tulee pahemmaksi niistä lääkkeistä, joilla toinen laatu paranee. Pahoin siis tekewät, jotka ymmärtämättömien käsiin ja parannuksen ala tässä taudissa antauwat. On siinä lukeneella lääkärilläki usein kylliksi tekemistä ja hänelle pitääki tauti kohta alussaan ilmoitettaman. Tauti kyllä tarttuu tawallisesti haureudesta, waan usein muullaki tawalla nimittäin: kun annetaan wierasten waimoin lapsia imettää, syödään eli juodaan yksistä astioista, poltetaan yksistä piipuista, maataan eli kylwetään yhdessä wierasten, kulkioiden, useinki tuntemattomien ihmisten kanssa. Sentähden tulee jokaisen ja liiatenki perheenhaltioiden wäestänsä waari pitää, ettei tauti näillä eli muilla tawoilla

pääsisi taloon. Sillä kerran tulleena on se hidas lähtemään. Ei ainoasti tuntemattomien jälkeen pitäisi jokaisen wäestänsä huolta pitäwäisen, tunnollisen perheenhaltian antaa wisusti pestää astiat, makuuwaatteet, saunanlaudat ja muut senlaiset kappaleet, waan myöski tarkoin kysellä ja tutkia omaisiansaki, markkinoilta, kaupunkiloista, keräjistä, hollista ja muilta matkoilta palaawia. Jos kuitenki joku tulisi saastutetuksi, niin on hänen welwollisuutensa, heti kohta eroittaa semmoinen muiden wäen yhteydestä ja ruunumiehille eli papeille asia ilmoittaa.

---

10. Luku.

Haawoista ja muista ulkonaisista wioista.

Ulkonaisiaki wikoja on monesta laadusta ja niiden luontoansa myöten korjaaminen ja parantaminen waatii tarkkaa, tiedollista menetystä, ei puoskarien, sotkutohtarien lukusuoloja ja muita ilwehiä. Parempi, kun näiden käsiin heittäytä eli itse epätiedosta mitään tehdä, on odottaa luonnon itsestään awuksi ja parantamiseksi rientäwän. Onki luonto niin woimallinen parantamaan haawoja ja muita ulkonaisia wimmoja, ettei tar-

witse useinki muuta, kun katsoa, jotta mitään ei pääsisi wäliin luonnon waikutusta estämään. Niin esimerk. paranee poikki taittunut luu sillä, että päät sioitetaan yhteen ja ollaan liikkumatta. Kalliimatki woiteet ja laastarit owat siinä aiwan joutawia. Samate on paras apu ja woide suurissaki haáwoissa, pitää ne puhtaana ja sitoa niitä, jotta reunat tulewat yhteen eli kuitenki likemmäksi toistaan. Wieläpä wieraita aineitaki ulosajaa luonto märjästämällä. Paras on siis haawoissa ja muissa semmoisissa luonnon omiin woimiin enimmästi turwata ja muutamissa tapauksissa auttaa, että pääsewät oikein waikuttamaan. Joita kuita neuoja siitäki asiasta:

1:ksi Leikatuista eli lyödyistä (hakatuista) werihaawoista, raudanhaawoista. Niissä on waariotettawa

a) Werenseisottaminen, werenasetus. Ei kyllä haittaakaan, jos nuorilta, werewiltä ihmisiltä wähän werta juoksee, wieläpä se siinä tilassa on hyödyllinenki. Mutta kowemmissa wuotamisissa ja wanhoilla, heikoilla on weri seisotettawa. Tasasesti juoksewa, mustankarwainen weri seisottuu useinki paljaalla jääkylmällä wedellä, jos sitä wallellaan eli tukkoin kanssa haawalla pidetään. Senlainen weri tulee laskusuonista. Waalahkampi, heleänpunainen, hyppiwä weri sitä wastoin tulee waltasuonesta, eikä ota toisi-

naan seisottuaksensa, jos liiatenki leikattu suoni on suurempi. Sillon pitää kerkiämiseen puusta, pullosta eli kaarnasta tehdä pitkänomainen, kahden tuuman pituinen, tuuman lewyinen ja puolen korkuinen, toiselta puolelta tasainen, toiselta kehkerä (pullokas) kaawa, joka pitkittäin pannaan suonta wasten ylemmäksi sitä paikkaa, josta weri juoksee, käsiwarrelle eli reidelle, kun käsi- eli jalkapuolia on haawoitettu. Sitte sidotaan sama kaawa kiini sitä paikkaa wasten wahwalla siteellä eli weranhulpiolla ja wastapäätä toisella puolella pistetään siteen ja ihon wäliin sormenkokoinen puinen pulikka eli kapu, jolla kierretään sidettä pinkommaksi, siksi että weri seisottuu wuotamasta. Kehkerä puoli kaawasta pannaan ihoa wasten ja kääritään sitä ennen waatteella, jotta tuntuis pehmiämmälle. Pitää myös pulikan alle ihoa wasten panna palanen nahkaa, jotta kiertäessä paikka sen paremmin kärsisi. Käsiwarressa tawataan tällä likistäjällä kiinitettäwä waltasuoni kämmenleweyden paikoin kainalosta ja reittä myöten kulkee se kupeista alkain, kiertää esinnä wähän sisäänpäin ja sitte taaksi polwiwääntee-sen. Suonta pitää, siksikun likistäjä joutuu walmiiksi, peukalolla eli nyrkillä lujasti painaa. Koska weri likistäjän awulla on saatu seisottumaan, pestään haawa puhtaaksi. Sitte haetaan sen juoksewan suonen pää ja pannaan

sihen, alle pieni ja sen päälle toinen toistaan suurempia taulapalaisia, niiden päälle liinannukkaa eli untuwaa ja wiimeksi monikertainen liinalappu, jotka kaikki siteellä kiinitetään. Nyt helpotetaan likistäjätä, nähdäksi, joko ottaisi weri seisoaksensa. Usiampia tiimoja pitää wieressä wahdata, ettei wieläki rupeaisi weri siteen läpi wuotamaan. Jos niin tapahtuisi, pitää wiipymättä uudelleen likistäjä kiinitettämän ja haawa tukittaman tawalla, kuin siitä wasta neuottiin. Ellei silläkään seisottuisi, niin on paras lääkäriä hakea, joka osaisi sitoa suonen pään. Kun päässä waltasuoni sattuu loukkautumaan, niin painetaan sitä tuuman werroin juoksupaikasta ulompana.

b) Side. Weren seisottumisen ja paikan pesemisen jälkeen liitetään haawa niin umpeen, kun mahdollinen, ja kiinnitetään sillä lailla pysymään. Kiinitysnauhoja leikataan palttinasta haawan suuruuden mukaan usiampia, puolesta tuumasta niin kahdenki lewyiksi ja kahdesta tuumasta niin kuudenki pituiksi. Sitte leikataan keskipaikka kapiammaksi ja lewitetään niille ohuelta sidelaastaria. Toinen puoli semmoisesta sidenauhasta kiinitetään esinnä toiselle puolelle haawaa, jonka tehtyä haawa painetaan wisusti umpeen ja toinenki puoli nauhasta kiinitetään. Sidelaastari on hywä ihoon tarttumaan ja siinä pysymään, kun sitä waan sormella wä-

hän aikaa pitkin pituuttansa likistää. Ensimmäinen nauha pannaan kernaasti keskipaikalle haawaa ja toisia siitä kummallenki puolelle. Sillä jos ruwettaisi haawan päästä nauhoja panemaan, taitais waan tapahtua, etteiwät tulisikaan reunat keskipaikalta ja toisesta päästä oikein kohdalleen. Nauhoja piti sentähden keskeltä kaidemmiksi leikata, etteiwät tulisi koko haawaa peittämään, joka ei olisi hywä, jos haawa märjille rupeaisi, eikä muutenkaan lämpimän tähden. Sidenauhain päälle pannaan ensin untuwata sitte monikertanen liinalappu, wiimeksi päällysside. Jos haawa olisi kowin suuri ja peljättäwä, etteiwät nauhasiteet pitäisi, niin pitää niitä tukea pitkällä, kahden tuuman lewyisellä siteellä eli wyöllä, jonka keskuspaikka pannaan wastapäätä haawaa toiselle puolelle ja aletaan siitä kääriä monin kerroin haawapaikan ympäri, niin että päät tulewat ristin haawan suulla. Jos haawa alustaan on tullut hywin puhdistetuksi eikä millään woiteilla tahi muilla aineilla pilatuksi, niin paranee se useinki ensimmäisessä siteessään, jota ei pidä'kään liikuttaa, ennenkun haawa taikka paranee, taikka ajettuu.

c) Ajettuminen. Jos haawa on tullut repimällä, raatelemalla eli salattymalla (likistämällä), niin se ei parane yhdellä siteellä kohdastaan, waan ajettuu esinnä ja kaswaa

sitte märjästämällä wähitellen umpeen. Toisinaan tulee ajettuwa paikka kowin kuumaksi ja punaiseksi. Sillon tehdään sille haudewettä, johon otetaan 4 kupillista kylmää wettä ja kupillinen etikkata kgi palowiinaa yhteenseotettawaksi. Tawallisesti ilmautuu aje kolmannella eli neljännellä päiwällä. Sillon pitää side ensimmäisen kerran muuttaa ja sen jälkeen joka päiwä, kunnes haawa paranee. — Joka kerta muuttaissa puhtaaksi pestään haawa haalialla wedellä, jolla myös sidettä ennen muuttamista pitää liotella, jos olisi kiini tarttunut. Kaikki woiteet ja laastarit waan estäwät paranemista, jonka tähden ei tarwitse kun untuwata ja sidelaastaria. Jos kuitenki haawa jollon kullon käwisi kowin kuiwaksi, niin on hywä siinä sillon ohuelta hienolle palttinalle lewitettyä liewittäwää woidetta pitää.

d) Haawapaikka pidetään jotenki ylhällä ja niin ettei mikään painaisi, likistäisi eli muuten pahasti koskisi. Koska märjillä olleet haawat jo jotenki owat umpeen kaswaneet, nidotaan paikan ympäri (käden, jalan jne) wahwa, sidelaastaroittu palttinawyö, joka leikataan wähä lewiämmäksi, kun haawan pituus, ja niin pitkäksi, että ulottuu wähintäki puolentoista kertaa ympäri sitä paikkaa. Tämän kanssa nidotaan paikka, että haawan reunat tulewat yhteen eli likelle toistaan, sitte kääritään päälle toinen side ja niin saapi ruweta

liikuskelemaan. Näitä siteitä ei tarwitse muuttaa, kun joka wiidennellä päiwällä. Wielä paranemisen jälkeenki owat ne joka aika tarpeellisia.

2:ksi Pistinhaawoista, pistetyistä haaw. Niihin sisäänwuotanut, hyytynyt weri poislaitetaan ja katsotaan, ettei haawa suulta menisi umpeen, ennenkun pohjasta paranee. Tätä suulta ennenaikaista umpeumista estetään sisässä pidettäwillä pienillä ja pitkillä tukoilla. Pitkä ja ahdas reikä tarwitsee toisinaan weitsellä wäljennettää, johon työhön ei kuitenkaan muu kun oppinut lääkäri ruwetkoon. Häntä odottaessa pidettäköön kylmiä hauteita paikalla ja pantakoon werimatoja, jos werta muuten ei juoksisi.

3:ksi Puremahaawoista ja muista repimällä, raatelemalla ja runtelemalla saaduista haawoista. Jos kyllin wuotaisiwat werta, niin korjataan niitä samalla tawalla, kun raudanhaawoja. Elleiwät wuotaisi ja loukattu osa olisi suurempi, niin pitää paikalle panna iilimatoja eli suonta iskeä käsiwarresta ja sairaalle antaa jähdyttäwäisiä aineita. Muutenki pitää paikalle laitettaman sopiwa side, joka kahden, kolmen päiwän päästä ensi kerta ja sitte joka päiwä muutetaan ja kastellaan raudanhaawoissa mainitulla etikka-, wesi- ja palowiinaseolla.

4:ksi. Ampumahaawoista, luodinhaawoista. Korjataan untuwalla, monikertasella lapulla ja päällyssiteellä, joita kastellaan wastamainitulla etikka-, wesi- ja palowiinaseolla kai wähän samaan sekoon sulatulla suolalla. Jos toisella päiwällä paikkoa kowemmin wihottaisi, niin pitää suonta iskeä eli iilimatoja haawan ympärille panna. Jähdyttäwäisiä aineita ja hapahkoita juomia nautitaan, kuin edellisissäki wioissa.

5:ksi. Mätähaawoista, wanhoista märkänewistä haawoista. Owat näköänsä pahasiiwoisia, harmaita, sinertäwiä eli punertawia, laidoiltansa helliä, useinki kowaksi tuntuwia. Toisinaan märättää luutaki ja sillon on se haawasta wuotawa, pahalle haisewa wiswa mustempi/näköänsä. Siiwoton, ymmärtämätön korjuu ja muullosti joku sisällinen wika on syy tämmöisiin haawohin. Jos haawa on jalkapuolessa, niin jalkoja ei saa käymisellä waiwata, eikä muutenkaan alhalla pitää, waan yhtä korkialla peräpuolen kanssa wuoteella eli istualla. Ja olkaan haawa missä tahansa, niin ainaki pitää sillä, miten mahdollinen, liikkumatta oltaman ja sen ohessa soweliaita, liewiä ruokia, wähemmin kun tawallinen, nautittaman. Wäkewiä juomia, wiinaa, olutta, sahtia, kahwia ja muita semmoisia ei saisi maistaakaan. Neljän eli kuuden wiikon nälkäpidolla on tawalli-

sesti pahemmatki mätähaawat paranneet. Sairaalle nälkäpidossa ei anneta päiwäruoaksi, kun 10 eli korkeinta 15 luotia leipää ja saman werta paistettua, luutonta, suonitonta lihaa, jonka ohessa saapi päiwän kululla juoda 2 eli 3 korttelia mallasteetä tahi keitettä maitiaisjuurista tahi paljasta haaliata wettä. Jos watsa turpuisi, niin annetaan huoltuainetta joka 3 eli 4:tenä päiwänä. Itse haawoilla pidetään nelikertaisia palttinalappuja, joita joka neljännellä tiimalla muutetaan ja sitä ennen kastetaan ensimmäisinä kymmenenä päiwänä lämpimämpään, sitte kylmempään weteen. Muuten sopii mätähaawoja korjata sidelaastarinauhoilla, yhdellä eli usiammalla, joiden keskuspaikka liitetään wastapäätä haawaa terweelle puolelle ja päät wedetään kohtuullisen kiintiästi haawan yli ristin. Tämän päälle laitetaan tawallinen päällysside, joka kerta wuorokaudessa muutetaan, jollon samassa haawa pestään haalialla wedellä ja saipulla. Paljo wiswowalle haawalle pannaan laastarinauhan alle kahdesti päiwässä muutettawa hieno palttinalappu, jota tuskilla olewilla haawoilla kostutetaan pellawasiemenwedellä. Samate pannaan liikalihaa kaswawille haawoille kuiwa hieno palttinalappu laastarinauhain alle ja haawan reunoille, jos tuntuisiwat kowiksi, liewittäwää woidetta, jonka ohessa pidetään lensiöitä, usein muu-

tettawia puurohauteita ohranryynistä eli pellawasiemenjauhoista. Kowin wanhoissa taikka jostain edellisestä kiwulaisuudesta tulleissa haawoissa laitetaan tekohaawa ei kauas wikapaikasta.

Tawallisista raudan- ja ruusuhaawoista tulee toisinaan pitkällisiä mätähaawoja, kun niitä pahasti korjataan, annetaan waatetten niitä hieroa ja niihin tartuskella tahi woiditaan wäkewillä, kihottawaisilla woiteilla, pi'illä, pihwoilla, terpetillä, piköljyllä ja muilla semmoisilla. Niin woiwat myös paiseet, kynsimiset ja pienetki ihoriipasemiset mätähaawoiksi muuttua. Sentähden on tarpeellinen pienempiäki wikoja huolellisesti korjata, sitä paremmin, jos sattuwat jalkapuoliin. Puhtaana ja liikkumatta pitäminen kai tawallinen side waikuttawat niissä aina kymmenen kertaa paremmin, kun mitkään woiteet, laastarit ja muut keinot, jotka useinki ja tawallisesti tekewät pahan pahemmaksi.

6:ksi Kerpunkkihaawoista. Owat näköjänsä mätähaawan kaltaisia, sinertäwiä, kerpunkin tawallisilta yhteisiltä tuntomerkeiltä seurattuna. Itse sisälliseen kerpunkkiin nautitaan, mitä siitä jo on neuottu, ja haawoilla pidetään kahdesti päiwässä muutettawaa, hienoa sihdattua jauhoa koiwunhiilistä eli juodaan keitteitä tahkiaisen eli kukonyrtin lehdistä.

7:ksi Ruusuhaawoista. Lue, mitä jo ennen sisällisestä ruususta on kirjotettu. Jos haawat suoraan seuraawat ruusukuumetta, kowin punottawat ja tuskittelewat, niin katetaan ne sidelaastarilapulla, joiden päällä pidetään palowiinakääreitä taikka ruusupulweria. Kaikista tawallisista woitimista ja laastareista on enempi wahinkoa, kun hywää. Ainoastaan kuiwawasta woiteesta on toisinaan jotain hyötyä hawattu. Sitä lewitetään ohuelta hienolle lapulle ja pannaan uutta joka päiwä haawalle. Wanhoja ruusuhaawoja korjaillaan mätähaawain tawalla./

8:ksi Pitalihaawoista. Lue, mitä pitalista eli kuppataudista yhteisesti on mainittu.

9:ksi Polttohaawoista. Kaikissa polttowioissa, joissa nahkaki ei ole palanut, on kylmä wesi paras woide. Sitä pitää esinnä yhtäläiseen walella paikan päälle ja sitte usein muutettawilla kääreillä siinä pidettämän, ei koskaan lämpimäksi päästettämän. Tätä tulee tehdä siksi, että kaikki tuska ja polte on ylimennyt. Waan jos olisi laiminlyöty eli nahkaki polttaunut, niin pitää polterakot neulan eli weitsen kärjellä awettaman, wesi niistä poisjuoksutettaman ja paikka woideltaman liinöljystä, kermasta (taaleesta, maidon päällisestä) eli suolattomasta woista ja munanruskiasta tehdyllä woitimella, jonka päälle pannaan hieno lappu woideltuna toisella woi-

teella, johon otetaan 2 luotia hywin hienoa lyiywiita ja 3 luotia suolatonta woita. Muutamat seottawat sihen wähä etikkataki ja sanowat woiteen sillä tehosammaksi tulewan. Tätä woidetta muutetaan kerta päiwässä ja pidetään, kunnes wika paranee. Kaswoilla ja muissa paikoissa, joissa orwaskettä ei suotaisi hukkautuwan, saapi ihoa wasten woiteen alle panna hienon, kuluneen silkkilapun. Kellä edellämainituita woideaineita ei sattuisi olemaan, pitäköön nauriin kaawetta yksinään eli kermalla seotettuna haawan päällä tahi peittäköön sen yltäyleistään ruisjauhoilla eli nuorella lehmänsonnalla.

Hywiä woiteita palanehille owat myös: walkia saippu weden kanssa laastariksi tehty, jota kerta päiwässä pitää muutettaman; taikka puunöljystä 2 luotia, keltawahasta (waksista) ja lyiyetikasta luoti kumpaistaki woiteeksi seotettu; taikka 3 wertaa puunöljyä ja 2 lyiyetikkaa yhteen hämmettynä; taikka 3 wertaa nuorta kermaa neljän werran liinaöljyn kanssa; taikka kalkkiwettä ja liinaöljyä yhden werta kumpaistaki; taikka nuori kerma siltänsä.

Jos palaneita kaimaa kowa kuume, niin annettakoon huoltawia ja jähdyttäwäisiä aineita. Toisinaan on suonenlyöntiki tarpeellinen. Koska, niinkuin sormien ja warpahien wälissä, kaksi palanutta paikkaa tulee yhteen

ſattumaan, niin tahtowat ne mielellään kaswaa yhteen, joka pitää muistettaman ja estettämän.

10:ksi Paleltuneista, paleluwioista, palelmista. Paleltunut paikka hierotaan wiipymättä ja ahkeraan lumella, kunnes pehmenee ja tuntuu lämpiäwän. Sen perästä haudellaan eli woidellaan wikaa ſianſappi- eli kamferttiwiinalla, taikka paljaalla wiinalla, rommilla, terpetillä eli kiwiöljyllä (petroleum). Tätä tulee enſimmäiſinä aikoina tehdä, jos yhtäläiſeen, ſitte illoin aamuin, ja liiatenki, jos paikalla jäiſi punaiſia pilkkuja, jotka kylmästä wikautuwat. Jos kuitenki paikka paleltumiſen jälkeen tuliſi mustalle lihalle eli kuoliſi, niin pidetään ſillä liewittäwää woidetta ja lämpimiä puuroja ohran eli kauran ryyneistä eli jauhetuista pellawaſiemenistä, ſiksettä musta, kuollut liha lähtee, jonka jälkeen wikaa korjataan mätähaawain tawalla. Oljy eli muu raswa iholle woideltu tekee ſen kylmää wasten lujemmakſi.

11:ksi. Paiſeista, ajokſista, weripahwoista jne.

a) Päällispuoliſin tulehtunut eli lyöttynyt paikka kaimattu kuumuudelta ja punottamiſelta, ratſastamiſesta, käymiſestä ja muusta hiertäymiſestä alottelewa, parannetaan ruumiin lepyyllä, kylmällä wedellä ja pahemmissa lyöttymiſissä jälkeenpäin päällä pidettäwällä liewittäwällä woiteella.

b) Äkämä, paisuma, putkama. Alussa auttaa usein iilimadot ja haudepuurot jauhoista ja etikasta kylmältään. Ellei siitä olisi hyötyä, niin hierotaan kamferttiöljyä paikalle. Jos kuitenki kuumuus ja ajos lisääntywät, niin pitää paikkaa hautoa lämpimillä puuroilla, ohran eli kauran ryyneistä eli pellawasiemenistä maidon ja ihran (öljyn eli suolattoman woin) kanssa keitetyillä. Haude pidetään niin kuumana päällä, kun suinki kärsii ja waristetaan usein uudestaan. Eikä pidä sitä ennen jättää, kun elo joutuu ja lähtee ulos ajoksesta, jonka jälkeen pannaan liewittäwää woidetta. Siirapista, jauhoista (ja lauoista) tehty tahdas paiseen päällä pidettäwäksi, kihottaa pahemmin, eikä jouduta paremmin, kun edellämainittu haudepuuro.

c) Kuisma, weripahka, mähkä. Owat suurempia ja pahempia laadustaan, kun edellä mainitut paiseet, näköjänsä sinertäwiä eli tuhkawärisiä ja wähentäwät tawallisesti sairaan woimanki. Sisään annetaan, mitä polttotaudissa on annettawaksi neuottu woimia ylläpitämään ja ulkopuolin pidetään hapainta taikinaa, saunakukkapuuroja ja muita semmoisia, kunnes kuollut liha erkaupi, jonka jälkeen tulee liewittäwää woidetta pidettäwäksi. Näissä wioissa on usein henki waarassa, jonka tähden pitääki, jos saada taitaa, lääkäriltä aikaseen neuoa kysyttämän.

d) Koi, wieras, koi sormessa, jäsenkoi, iso kumppali. Jos olisi alottanut jostai wieraasta, esimerk. kynnen ala pistäwästä aineesta, niin pitää esinnä sama aine pois erotettaman. Muuten imetetään paikka 5 eli 6:lla iilimadolla ja haudotaan perästä koska weri on laannut juoksemasta 2 eli 3 tiimaa kylmässä wedessä eli kylmillä puuroilla jauhoista etikan kanssa. Jos tuska ei sillä heittäisi, niin ruwettakoon pitämään lämpimässä wedessä eli kääritäköön ympäri lämpimiä haude puuroja ja koska paikka pehmenee pistettäköön ohut, kaita, teräwä weitsen kärki sywältä sisään ja pidettäköön reikä auki, kunnes elo lähtee ulos ynnä märänneen luun kanssa, jos sitä olisi. Jälkeenpäin korjataan haawaa liewittäwällä woiteella ja sidelaastarinauhoilla. Muutamat neuowat sian sontaa lämpimältä koin ympäri kääritämään ja sanowat sillä paranewan.

12:ksi. Tyrästä, muljahtaneista, suolimulkuista, alasin puolin rewenneistä, kuwetpuhkeamasta jne. Kaikenlainen tyrä ei ole mikään muu, kuin suolten eli muiden watsansisusten ulostunkema jostaki wäljästyneestä reiästä, tawallisimmasti nawassa, kupeessa ja mulkuissa. Alkunsa saapi se enimmiten waikiammasta hyppystä, putoamisesta, nostusta, lyömästä eli sattumista, ryinnästä, aiwastamasta, änkäämästä

jne. Tyrän ulostultuá seuraa kuoitus, okse ja watsan turpuus. Sillon pitää se joutuen sisännettämän. Sairas laskeutuu seljälleen, kupeet koholla, olat ja polwet wähän koukussa. Niin rupeaa joku toinen tyrää sisäntämään lykäten sitá käsillänsá hiljalleen reiän suuntaan, kupeissa esimerk. alhalta- ja siwultapäin ylemmá ja wähän napaa kohti. Jos työ ei onnistaisi, awetaan suoni, pannaan kihottawa lawemanki ja laitetaan sairas lensiään ammekylpyyn, jonka jälkeen koetetaan uudelleen. Sisäänsaatua tyrän pannaan sairaalle liewittäwä lawemanki, laitetaan sopiwa tyräside ja katsotaan ettei rupeaisi ensimmäisinä päiwinä liikkeelle eikä jälkeenpäinkään rasittawiin töihin. Tämän ohessa syököön liiatenki alkain liewiä ruokia ja wähä, ettei watsa kowenisi.

Toisinaan kureutuu eli salpauu tyrä, ettei millään tawalla saada sisään. Sillon on waara suuri ja lääkäri kerkiämiseen haettawa. Sillä wälillä pidetään paikalla eläimen rakko täytetty jäällä eli lumella taikka muita hywin kylmiä hauteita ja laitetaan tupakka lawemanki sairaalle.

13:ksi Jäsenniukahuksesta, nisellyksestä, hiwellyksestä. Jos paikka ajettuisi, tulisi tuskille, kuumaksi ja helläksi, niin imetetään sitä iilimadoilla ja pidellään kylmillä hauteilla etikasta, wiinasta ja wilusta

wedestä eli suolasta ja wedestä. Jos iilimatoja ei saisi, iskettäköön suonta. Ainoastaan lääkärin eli muun sihen työhön oppineen suattakoon jäsentä paikallensa siotella. Wenymä eli suonenwenymys waatii pian samaa menetystä, kun jäsenniukahus ja sen jälkeen sopiwata sidettä.

14:ksi Rainosta, luun rikkaantumisesta eli murroksesta. Sekä yli- että alapuolta murroksen kiinitetään paikka käsillä eli ympäri nidotuilla pyyhkeillä ja wedetään sitte hiljalleen, että murtuneen luun päät tulewat wastatusten, jonka jälkeen paikka oppineelta kädeltä sidotaan tawallisilla lastoilla (liisteillä) ja jätetään lewolle. Pitääki tämä hetimmiten tehtää, sillä muuten seuraa ajetus ja on waikiampi asemilleen luita saada. Jos kuitenki ei kohta ymmärtäwäistä asettajata ei saataisi, niin pidettäköön murroksen ympärillä kylmiä kääreitä ja annettakoon olla liikahtamatta. Jos olisi lihaaki loukkautunut, niin korjattakoon kun muita wereksiä haawoja. Muu menetys sairaan kanssa on sama kun jäsenniukahuksissa.

Woiteita ja laastareita tässä wiassa ei tarwita, eikä sisään otettawia lääkkeitä, jotka usein waan tekisiwät pahennusta.

15:ksi Jäsenten kankeus. Tulee enimmiten edellläkäywistä taudeista ja on useinki kyllä pitkittäwä wika. Liewitetään eli paran-

netaan sillä, että wikapaikkaa hierotaan willawaatteella, harjataan, nyrkillä sotkitaan, nipistellään eli pieksetään, haudotaan saunassa eli ammekylwyissä laitettuna rankista eli neljästä luodista potaskarikkiä ja kahdesta luodista suolasta taikka paljaasta suolasta taikka muurahaispesästä, yhdestä eli usiammasta, joka säkin sisässä pannaan kiehuwaan weteen. Hautomisia ei pidä ennen heittää, kun iho rokottuu ja wika tulee paremmaksi. Näiden ohessa totutetaan wikapaikkaa töille ja liikunnoille.

16:ksi Syöpäpahka, ruumiinmadon alku. Tutaan leikkelewästä, wiilasewasta kiwusta, jossa myöhemmin alkaa näkyä suuria, sinisiä suonia ja haawailemia. Myhkyrän ympärillä pitää aikaseen panna 5 iilimatoa joka toinen wiikko. Wäliajoiksi katetaan se ohuella nahalla, säämyskällä eli muulla semmoisella.

17:ksi Näärän näppi. Sille pyhitään muutama kerta päiwässä öljyä. Walaspähkinän öljy (Oleum nucis juglandis) on tähän tarpeesen muita öljyä parempi.

---

11 Luku.

Tapaturmaisista eli wahingollisista sattumisista.

Semmoisia owat myrkytykset, walhekuollo pyörtymisistä, tukahtumisista, paleltumisista

ja muista semmoisista tapauksista, joissa pikainen apu ja ymmärtäwäinen menetys on kowin tarpeellinen.

1:ksi Myrkyttämisistä. Owat taikka tahallisia taikka tapaturmaisia. Myrkytys on ainaki peljättäwä eli luultawa silloin, koska joku terweestä ihmisestä yhtäkkiä kohdataan mahawaiwoilta, okseelta, kurkkupoltolta taikka, kun toisinaan sattuu, wäkewiltä watsan huolluilta, nikalta, hätätuskalta, kylmältä hieltä taikka rupeaa houraamaan, menehtyy, lankeaa sywään uneen pöhöttyneillä, punottawilla kaswoilla, puistellaan jne. Sillon tulee heti kohta juoda r unsaasti lensiätä wettä, jos kannuttain, auttaa ylöstuloa oksettimella eli kutkuttamalla kitaa hienolla sulalla siksettä luultawasti kaikki myrkky on saatu ylös. Juotawaan weteen seotetaan jälkeenpäin (ei ennenkun oksetin on waikuttanut) öljyä taikka muuta raswaa (suolatonta woita, talia jne) eli lensiätä maitoa. Tarpeellinen on saada tietä, mitä lajia myrkkyä on tultu nauttimaan ja sitte kaikkia riistäwiä (repiwiä, raatelewia) myrkkyjä wasten juoda niljamaisia aineita esimerk. kauraryynilientä, waan tainuttawissa myrkyissä juodaan etikkawettä eli wäkewätä kahwia, pään ympärillä pidetään kylmiä kääreitä, ihoa harjataan, nipistellään eli pieksetään, ettei saisi sairas wähäkään nukahtaa, joka olis pahaksi. Ynnä näiden kanssa nautitaan seuraawia myrkynwasteita:

A. Riistäwissä myrkyissä (mineraalimyrkyissä). Semmoisia owat a) Arsenikki eli markkuli, jota wasten, ynnä edellä mainittuin neuoin kanssa pitää heti kohta juoda puolituoppia wettä, maitoa eli pellawasiemenlientä seotettuna kuudentoista munanwalkian kanssa. Jälkeenpäin nautitaan teekupillinen puunöljyä eli sulattua woita joka neljännekseellä tiimaa. Taikka juodaan joka wiidennellä minutalla teekupillinen lämmää saippuwettä, puolesta naulasta saippua tuopin lämmän weden kanssa tehty. Runsas sokuri- eli hunajaweden juonti kiitetään myös hywäksi. b) Eläwähopiasuolat, joita wasten juodaan munanwalkiata wedessä ynnä ohuen nisujauholiemen kanssa. c) Kattilaruoste, waskiruoste, panskryönä waatii yksiä aineita kun edellinen kai sokuriwettä ja maitoa. d) Wihtrilliöljy tarwitsee liitua eli magnesiata weden kanssa sisään otettawaksi taikka mietoa tuhkalipiätä eli saippuwettä, joita myös taitaan ulkopuolisiin wihtrilliöljyn polttamisiin käytettää. e) Seewesi yksiä aineita kun wastamainittu wihtrilliöljy.

B. Tainnuttawissa myrkyissä (kaswinmyrkyissä). Tawallisimmia owat: a) Opio, unileipä, jonka wasteeksi nautitaan wäkewätä kahwia etikan eli sitruunasahdin kanssa taikka etikkata paljaaltaan ja pidetään sairas yhtäläistä liikkeellä, ettei saisi nukkua. b) Näsiänmarjat ja c) Härkäjywät waati-

wat öljyisiä ja niljaisia sisäänotteita ja näsiänmarjat kamferttiäki. d) Tupakka, Hulluruoho, Jaloyrtti, Sudenmarjat ja muut sitä laatua kadottawat woimansa ja myrkyllisen waikutuksensa etikkaweden juonnilla. Kuitenki pitää ennen etikkawettä annettaman oksetinta ja huoltuainetta ja sitte jälkeenpäinki pantaman kihottawaisia lawemankeja, sairas pidettämän raittiissa ilmassa, kylmiä etikkaweteen kasteltuja kääreitä sidottaman pään ympäri ja suoni awettaman, jos weri näyttäisi kowin pääpuoleen pakkautuwan. e) Palowiina, rommi ja muut wäkewät juomat waatiwat myrkyllisissä waikutuksissaan samaa menetystä, kun wastamainitut aineet.

C. Puremamyrkyissä (eläwäin myrkytyksissä). a) Käärmeenpistossa, madon panemassa. Pistospaikka leikataan teräwällä weitsellä, että werestää, ja sitte imetään sitä suulla, kun waan suussa eli huulissa ei ole haawoja. Myös on hywä, wähän öljyä eli muuta raswaa suuhun ennen imemistä ottaa. Sitte laitetaan ei kowin kiintiä side pikkuruisen ylempätä haawaa, jota tiiman ajoin pidetään siinä, ei kauemmin. Haawa ja koko paikkakunta woidellaan illoin aamuin öljyllä eli muulla raswalla, pidetään alallansa ja sairaalle annetaan 4 kertaa päiwässä 10 pippurajywää lasillisessa isoa eli palowiinaa, niin että ruumiin lämmin, ele ja mielenrohkeus

eiwät wähenisi. Saapi myös toisinaan antaa lusikallisen öljyä. Hywäksi kehutaan käärmenpistoissa sitäki keinoa, että kohta jälkeen sitoa paksulta tupakkaa paikalle eli panna sille käärmen talia. Willit kansat muutamissa paikoissa kuuluwat kaiwawan koko käden eli jalan, johon käärme pisti, heti kohta maan sisään ja niin siinä usiampia tiimoja eli puolen päiwää pitäwän. b) Ampiaisten ja mettiäisten pistämä woidellaan hunajalla, käärितään äkiään suolaweteen kastelluilla riewuilla. Etikka ja öljy owat hywiä tässäki wiassa. c) Hulluin eläwäin (koirain, kissain, sutten jne) puremissa. Purtu paikka pestään hetimmiten kylmällä wedellä ja poltetaan sitte tulipunaisella raudalla, jonka jälkeen haawa rakkosalwalla aukipidetään kaksi kuukautta. Taikka poltetaan haawa raudan siasta ruutilla, jota pannaan paikalle ja sytytetään. Taikka leikellään sywään raakaweitsellä, jonka jälkeen, sitte kun weri on seisottunut, sihen tipahutellaan wihtrilliöljyä eli suolahapetta (acid. muriat.) Raudalla eli ruutilla polttaminen on kuitenki etewämpi. Jos rakkoja ilmautuisi kielen alla ja kielijänteen wiereen, niin pitää kohta awettaman ja pohjatse tulipunaisella rautalangalla poltettaman. Koko taudin ajalla ollaan laihalla elolla, leiwällä ja maidolla. d) Eläintenruttomyrkyissä. Tarttuu ihmisiin, kun koskewat

semmoisia eläimiä eli niiden raatoja taikka syöwät niiden lihaa. Tautia seuraa woimattomuus, liittainen kieli, punaisia paikkuroita ihossa mustilla pilkuilla keskessä, mätärakkoja, houru, joista sairas usein neljännellä päiwällä kuolee. Paranteeksi pitää kaikki ilmautuwaiset rakot hetimmiten weitsenkärjellä sywälti leikeltämän ja sairaalle annettaman oksetinta. Sitte joka toinen tiima 10 tipahusta wihtrilliöljywettä hämmennettynä teekupilliseen weteen ja ruttopaikuille pannaan nelikertaisia palttinalappuja, joita joka tiima kastetaan äkiähän teeweteen malista eli saunakukista seotettuna kolmanneksi osaksi kamferttiwiinaa. Wielä sitäi parempi on niille illoin aamuin sitoa paksulta saunakukkajauhoja terpetillä kasteltuina.

2:ksi. Walhekuolleista. Ei kaikki ole kuolleet, jotka siltä näyttäwät. Hirwiä asia on mainita, että tuhansia ihmisiä wuosittain haudataan, jotka, waikka pidetään kuolleina, kuitenki eläwät ja olisiwat oikialla menetyksellä tulleet terweiksi, kun ennenki.

Ei pidä ketään kuolleiksi päättää, ennenkun ruumis alkaa mädätä, joka tutaan siitä, että sinisiä, wehriöitä, mustelmaisia paikkuja ilmautuu ruumiisen; watsa paisuu ja muuttuu toisenhaamuiseksi; suusta ja sieramista waluu haisewata nestettä; ruumis käypi pehmiäksi, että painamisen siat jääwät kohoamatta; marraskesi helpolsti irtautuu; silmät tummistu-

wat ja lowistuwat eli rypistywät painamisesta, ruumiin haju alkaa tuntua.

Jos sitä wastoin pienintäkään liikuntoa hawataan esimerk. silmissä, suussa eli kaswoissa, joita koitteeksi pitääki kylmällä wedellä priiskoitella; jos silmäterät palawan kynttilän lähellä pienenewät; jos höyhen eli kynttilän liekki suun edessä pidettynä eli rinnalle pantu wesilasi wähintäkään liikahtaa; jos awettu suoni alkaa juosta; jos sormella painaminen ei jätä jälkeä silmään; jos leuka alaspäin wedetty jällen nousee paikalleen; jos kaswot wähänkään wärjähtäwät korwaan huhuamisesta; jos ruumis ja erittäinki sydänala wielä tuntuwat pikkuisenkaan lämpimältä — niin on näistä yhdestä eli usiammasta merkistä tiettäwä, epäilemätön asia wielä ruumiissa hengen olewan.

Walhekuolloja sattuu erittäinki seuraawissa tapauksissa: wäkewissä hurmikoissa eli werijuoksuissa; suuremmissa ulkonaisissa loukkauksissa; pitkällisissä, kowissa tuskissa; waikeissa synnyttämisissä; pyörtymisissä; lawantaudissa; wirmassa; kaatumataudissa; halwussa; tukahduksissa; kowassa ryinnässä; äkillisissä wimmoissa, esimerk. suuressa kohtaawassa ilossa, surussa, wihassa, pelwossa; juopumuksessa; paleltumisissa; tiwussa, höyryssä eli hä'ässä; weteen hukkumisissa; ukonsattumissa; keskieräisten saalahien luona. Eikä pidä muitakaan, ketä tahansa, heti kuol-

leeksi luultaman, jotka yhtäkkiä terweestä ihmisestä eli ainoasti wähän sairastettuansa, menettywät kuolleennäköiseksi. Erittäinki owat lapsiikäiset ja nuoremmat waimoihmiset herkät pyörtymään ja walhekuolemaan. Wielä wiikonki perästä on muutamille henki tullut.

Walhekuolluitten kanssa menetellään seuraawalla tawalla yhteisesti: ruumista ja liiatenki käsiä, käsiwarsia, jalkapohjia, jalkoja, sääriä, reisiä, rintaa, watsaa, ja selkäpiitä hierotaan willaisella waatteella eli suitaan harjalla, ensin hiljemmin, sitte kowemmasti, eikä pidä tätä hierontaa eli suintaa heittää, ennenkun iho punistuu ja lämpiää; nenän alla pidetään äkiätä etikkaa, kaawittua pipparanjuurta, hienottua sinappia, hajuwettä eli salmiakkijuoksetta, jos sattuisi olemaan, taikka pannaan sieramiin nuuskaa eli inkewärijauhoja, taikka kutkutetaan sulalla; kaswoja, sydänalaa ja rintaa walellaan eli priiskoitellaan kylmällä wedellä, joka kuitenki jälle pian kuiwaksi pyhitään ja toistetaan; henkeä puhalletaan suuhun sopiwimmasti pienellä käsipalkeella, waan muuten pillillä eli paljaalla suulla; ruumis käärितään lämmitettyihin lakanoihin eli haudotaan kuumilla pyyhkeillä; kitaa ja nielinpaikkoja kutkutetaan sulalla; suuhun kaadetaan teelusikallinen saksanwiinaa eli wedellä seotettua palowiinaa, liiatenki, jos sairas rupeaisi huokumaan ja saattaisi nieltä; suoni aukastaan käsiwarresta, kun paikkaa esinnä

on hywin haudottu ja hierottu lämpimällä willasella; lawemankia pannaan tupakkateestä.

On wielä muitaki sopiwia keinoja, saada walhekuollutta wirkoamaan, niink. ruumiin pieksäminen wiholaisheinillä; neuloilla pisteleminen kynsien ala eli jalkapohjin; kiehuwan raswan (öljyn) eli palawan lakan tipahutteleminen iholle; tulikuumalla raudalla polttaminen; rakkolaastarin istuttaminen; kuiwilaan kuppauttaminen, ynnä muita. Waan muistaa pitää, ettei näitä, eikä edellisiäkään keinoja yhtäkkiä toisensa perästä toimiteta, sillä ruumis tarwitsee aikaa, lewätä wälillä. Myös pitää kaikki joutoihmiset poislaitettaman, eikä koskaan wirwottamisen työtä keskenheitettämän, sillä weteenki hukkuneita on toisinaan ei ennen, kun neljän ja kuudenki tiiman hankkeilla henkiin saatn.

Edellämainitulla tawalla tulee kokea henkiin saada kaikkia walhekuolleita, hukkuneita, paleltuneita, tukahtuneita, kuristuneita, ukonlyötyjä, pyörtyneitä jne, joista kuitenki tulee muutamia neuoja erittäin annettawaksi.

a) Hukkuneista, weteen kuolleista. Ruumis kannetaan siiwollaan likimmäiseen huoneesen, riisutaan ja asetetaan oikialle kyljellensä wuoteelle, niin että pää ja rinta owat muita paikkoja ylempänä, kääritään sitte lämpimiin peitteisiin ja ruwetaan hieromaan. Wähän ajan päästä käännetään ruumis hiljalleen ja lyödään kämmenellä kewiästi rintaa

kohti selkään. Henkeä suuhun puhaltaessa painellaan samassa watsaa ja kylkiluita kewiästi niinkuin henkimisen tapaan. Suuria wesipisaroita walahutellaan kolmen kyynärän korkialta rinnalle. Ruumis pannaan neljänneksi osaksi tiimaa ammekylpyyn. Otsaa, aiwenia, korwantauksia ja sydänalaa hierotaan etikalla. Tynnyrien päällä wyöryttäminen ja muu wäkinäinen menetys on kowin wahingollinen. Lue tähän walhekuolleista yhteisesti mainittu.

b) Paleltuneista, kylmään kuolleista. Ruumis wiedään kylmään (ei suinkaan lämpimään) huoneesen ja hierotaan lumella eli jäisellä wedellä, siksi että wähitellen lämpiää ja notkistuu, jonka jälkeen hieromista pitkitetään willaisella waatteella ja huonetta saatetaan lämpimämmäksi. Sopii myös kohta alusta panna paleltunut ruumis tykkynään lumiwuoteesen kylmänhaaliassa huoneessa ja sitte yhden lumen sulettua uudistella toista lunta sekä alle, päälle että siwuille yltyleiseen. Paleltumisen jälkeen wikautetut erinäiset paikat woidellaan sitte illoin aamuin terpetillä. Käytettäköön myös hywäksi, mitä walhekuolleista ja hukkuneista on edellä sanottu.

c) Kuristuneista, hirtetyistä. Nuora leikataan kohta poikki, ruumis riisutaan ja pannaan kylmään paikkaan pää ja kaula wähän ylemmäksi. Kaulan ympäri kääritään lämmitettyyn etikkaan, wesisekaiseen

palowiinaan eli öljyyn kastetuita riepuja; kihottawaa lawemankia pannaan; suoni awetaan; ruumista hierotaan, ynnä muut waariotetaan, mitä walhekuolleista ja hukkuneista on sanottu.

d) Tukehtuneista häyryyn, häkään eli muihin wahingollisiin höyryhin, häkään kuolleista. Wiedään ulkoilmaan ja päähän kääritään kylmään etikkaweteen kasteltuja riepuja; ruumis nostetaan pystöön ja walellaan päästä asti kylmällä wedellä. Muuten menetellään näiden kanssa, kun weteen hukkuneittenki kanssa. Kun rupeawat henkimään, on tarpeellinen, suoni käsiwarresta awaa, paitsi kowin kiwulaisilla, heikoilla ja laihoilla.

e) Joltain kurkkuun eli emättimeen puuttuneelta aineelta tukehtuneista. Puuttunut pala eli aine pitää poisotettaman pihdillä, jos ylettyy, muuten alastungettaman sujuwan kalanluun eli rottingin päähän sidotulla saksansienin eli jänönkääwän palalla. Seki auttaa usein, kun lyödään selkään. Jos saataisi oksetinta alas, niin pitää sitä annettaa. Toisinaan on siitäki apu saatu, että on suuria wahasta ja hunajasta tehtyjä marjoja alas nielty.

f) Ukonlyödyistä. Ruumis riisutaan ulkoilmassa, walellaan kylmällä wedellä, rintaa priiskoitetaan etikkawedellä ja pää kääritään samaan weteen kastetuilla riewuilla kai

waariotetaan, mitä walhekuolleista yhteisesti on sanottu.

---

12 Luku.

Tarpeellisimmista lääkkeistä.

Tässä kirjassa mainituista lääkkeistä owat enimmät semmoisia, että saadaan helposti maallaki, esimerkiksi: aluna, aneksi, etikka, humala, hunaja, inkewäri, jästi, kahwi, kalkkiwesi, kaneli, kangasjäkälä, kanwärtti, katajapuu ja marjat, kaurajauho, kerma, kirnupiimä, koiwunlehti, kynsilauka, liinaöljy, lyiywiitta, lyöki, maitohera, mallastee, muurahaispesä, muuruti, männynkerkkä, nauris-siemen, nisujauho, ohrajauho, olut, palowiina, pellawansiemen, pese, piparuuti, potakkajauho, potaska, punaliitu, punawiina, puunöljy, puuraksi, retikka, rikki, rommi, ruuti, saippu, salpetteri, sappi, siirappi, sinappi, sinikka, sipuli, tali, terpetti, terwa, tupakka, waksi, walkia wihtrilli, wierre, wihtrilliöljy ynnä monta muuta.

Toisia lääkkeitä taitaan myös kotona hankkia ja tawallisimmista semmoisista on 7:nessä Luwussa kerrottu. Sitä laatua owat myös seuraawat:

Hauteet. Kylmiä tehdään lumestä, lumisekasesta wedestä, kylmästä wedestä etikan ja palowiinan kanssa, näitä jälkimmäisiä kumpaistaki neljänneksi osaksi wettä wasten.

Kun lämpiminä aikoina ei muuten asu kylmänä, niin seotettakoon weteen kullaki kerralla wähäsen suolaa. Lämpimiä hauteita saadaan lämpimään weteen kastetuista lankawyhdeistä taikka waatteen sisään pannusta lämmitetystä tuhwasta, hiekasta, suolasta, ryydeistä jne, haudepuuroista, joita tehdään jauhoista ihran, maidon eli öljyn, kukkien ja usein muidenki rohtoin kanssa.

Jähdyttäwäinen jauho. Tehdään salpetteristä ja karttarisuolasta, luoti kumpaistaki, ja sokuria 3 luotia yhteen seotettuna. Annetaan teelusikallinen joka toinen tiima täysikaswuisille.

Kalkkiwesi. Kortteli wettä seotellaan wähitellen kahden luodin walamattoman kalkin kanssa. Päälle selwennyt wesi kaataan lasiin ja korkitaan, ettei laimistuisi. Jos ainoastaan tawallista walettua kalkkia olisi, niin pitää se esinnä poltraa rauta astiassa.

Kukkawiina. Kukkia pannaan 2 luotia korteliin wiinaan likoamaan ja pidetään usiampia wuorokausia lämpimässä paikassa.

Liewittäwä mehu. Laitetaan muutamasta munanruskiasta sokurin kanssa yhteen pieksettynä, johon sitte seotetaan kermaa eli öljyä, että tulee siirapin paksuiseksi. Nautitaan teelusikoittain.

Liewittäwä woide. Tehdään talista suolattoman woin kanssa yhteensulattuna, woita puolikki talia wasten.

Lyiywiittawoide. 3 luotia lyiywiittaa jauhetaan hywin hienoksi ja seotetaan 4 luotiin meruttuun ihraan.

Lyiywesi. Lusikallinen lyiyetikkata seotetaan jumprun palowiinan ja kahden korttelin sade- eli järwiweden kanssa.

Pehmittäwä jauho. Tehdään luodista raparperia ja kahdesta luodista tarttarisuolaa, josta annetaan teelusikallinen joka toinen eli kolmas tiima, siksi että pehmittää watsan. Yskäsekaisissa taudeissa, kuume- ja wilutautien alussa on sopiwampi tehdä pehmittäwää jauhoa luodista salmiakkia kahden luodin hienotun sokurin- eli lakritsijuuren kanssa. Wihottawissa, runsaseleellisissä taudeissa, nuorille ja werewille ihmisille annetaan soweliaasti salpeteristä, tarttarisuolasta ja sokurista tehtyä pehmitysjauhoa, tasaweroon kutaki lajia otettuna.

Pikilaastari. Luoti talia, 2 luotia waksia, 4 l. pikiä ja 6 l. hartsia eli pihkaa yhteen sulataan.

Raparperiliko. Luoti raparperijauhoa, murunen (kolmas osa neljännysluodista) potaskaa waletaan teekupillisella kiehuwata wettä, asetetaan puoleksi wuorokaudeksi lämpimään seisomaan, siilataan ja annetaan sitte kehnowatsaisille lapsille teelusikallinen kerrallaan. Happanee eli muuten pilautuu pian, jonka tähden ei pidä enempätä kerrallaan laittaa, kun mitä päiwässä eli kaydessa tarwitaan.

Terwawesi. Kortteli terwaa hämmennetään kannuun weteen. Kun owat päiwäkauden yhdessä olleet ja wälistä uudistaen hämmennetyt, kaadetaan selwennyt wesi päältä toiseen astiaan ja nautitaan kortteli aamuisilla.

Watsanwahwistawa tee eli keite. Malia ja raatetta sekasin eli kumpaistaki erittäin pannaan piwollinen astiaan ja puoli tuoppia kiehuwata wettä waletaan päälle. Jonkun timan perästä siilataan wesi ja nautitaan teekupillinen kerrassaan liiatenki aamusilla. Jos rohtohin ennen teeksi laitettua seotetaan peltohumalia ja lääketahkiaista, niin saadaan ehkä wielä woimallisempaa wettä juotawaksi. Nimitetyistä aineista saadaan myös watsanwahwistawaa wiinaa, jos niitä lämpimässä paikassa liotetaan wiinassa putkenjuuren, kalmajuuren ja kuminain kanssa.

Werenselwittäwä keite. 8 luotia tahkiais- eli oolannin juurta, yhden werta männynkerkkiä, 4 l. raspattua katajanjuurta ja 4 l. surwotuita katajanmarjoja keitetään puolellatoista eli kahdella kannulla wedellä, siksi että kannullinen saadaan jälille, joka putellihin pantuna pidetään kellarissa paitsi mitä aamulla wähän ennen ylösnousua ja illalla maatamennessä nautitaan kortteli eli puolentoista kummallaki kerralla.

Wihtrilliöljywesi. Puoleen jumpruliseen weteen tipahutellaan 100 tipahusta wih-

trilliöljyä. Siitä saapi antaa weden seassa 30 tipahusta eli runsaammasti kerralla.

Usiampia aineita taitaa itsekuki maalla kerätä, kaikenlaisia lääkeheiniä wähä ennen kukkimista, itse kukkasia heti ilmauttuansa ja juuria kewäillä warahin. Semmoisia ei pidä päiwäpaisteessa kuiwata, waan muussa tuulenkäywässä paikassa. Eikä myös pidä kukkia ja heiniä sadetilmalla koota. Näitä mainitulla tawalla koottawia aineita owat esimerk. Hullukaali, Isoppi, Kangasjäkälä, katajanmarjat, koiso, lemmekkä, maitiaisjuuri mali, minttu, männynkerkkä, nihti, ojukkalehti, peltohumala, pihlajanmarja, pujojuuri, raate, saunakukka, sianpuolalehdet, tahkiainen, ynnä muita.

Apoteikistä tuotawia tarpeellisimmia aineita owat: engelskasuola, haisupihka, hohmannin wiina, iilimadot, jalappajauhot, lyiyetikka, maknesia, oksejuurijauho, raparperi, salpetteri, seljatee, sidelaastari, tarttarisuola, walkia wihtrilli.

Suomalainen reisteri.

Ruotsalainen reisteri.

Afdåning; tainnunta, pyörtyminen, tainioon meno.
Affårande medel; huoltuaineet.
Afmagring; näiwettäjä, laihtuminen.
Andtåppa; hengen ahdistaja, salpaaja.
Ansigtets swullnad; kaswopöhö.
Augustifeber; syystauti, huowakuume.
Barnsångsfeber; synnytkuume, kohtukuume.
Benbrott; raino, luumurto, luuntaittuminen, l. rikkautuminen, l. särkyminen, taituntawika.
Benswullnad; jalkapöhö, jalkoajetus.
Bensår; jalkahaawat.
Benwärk; luutauti, luiden kolottaja, luuwalo, luuwana.
Binnikemask; alwe, heisi, rihmamato, lapamato.
Bitna sår; purtuhaawat.
Blekhet hos barn; kalwehtuminen.
Blodböld; weripahka, wammaus.
Blodens stillande; weren asetus, w. estäminen, seisotus, pysähdys.
Blodflöde; hurmikko, werijuoksu.
Blodfullhet; liikaweri, haittawerewyys.
Blodhostning; weriyskä, weriryintä.
Blodkråkning; weriokse.
Blodpinkning; werenheitto, werikusenta.
Blodspottning; werisylky.
Blodstörtning; werikohtaus, werikuohu.
Blödning; werestys, werestäminen.
Brandböld; mähkä.
Brock; suolimulje, suolipuhku, suolirepeämä, alasen puolen waiwa, muljahtaneet, tyrä.
Brännkoppor; polttorokko.
Brännskador; palaneet.
Brännsår; polttohaawat.
Bröstböld; nisäajos.
Bröstens uppswällning; rintapuhallus.
Bröstinflammation; rintawiho.
Bröststyng; rintapistos, rinnan pistäjä.
Bröstwärk; rintakipu.
Bröstwärtor, korta; lyhyet nännit.
Bröstwärtor med tjock hud; paksunahkaset nännit.
Bröstwärtors fel; nänniwiat.
Bröstwärtors hårdhet; kasattuneet nännit.
Bukwattusot; watsapöhö.
Bulnad; ajos.
Böld; paise, paisuma, ajos, putkama, åkämä.
Diarrhé; watsuri, watsatauti, kuratti, ruikku, ripakka.
Digestif pulwer.
Domning; tainnunta, tunnottomuus, surettaminen, murehuttaminen, kuollo, puuttuma.
Drunknade; hukkuneet, weteen kuolleet.
Dålig mage; kehnomahasuus.
Efterbörd; perkeet, jälkeiset, siiwouminen.
Efterwärkar; jälkipurut.
Engelska sjukan; riisi, englannin tauti.
Fallandesot; wirma, lankeawainen, kaatuwainen, kaadukselewainen, kaatumawika, pahan pieksämä.
Feber; kuume, kuumetauti.
Fel i lungorna; keuhkowika.
Fingerwärk; wieras, koi.
Flen; leini.

Fluß; kinotauti, kôhå, kôhåtauti.
Flußfeber; kinakuume.
Flygande wårk; juoksiainen.
Fransos; kuppa, pahatauti, ransuusi.
Froßa; wilutauti, kylmåtauti.
Froßfeber; wilukuume.
Fulslag; wieras, koi, sormikoi, jåsenkoi, isokumppali.
Fåltfeber; sotatauti.
Fåltsjuka; sotatauti.
Förblödning; kuiwiin juoksu, waltasuonen haawotus.
Förgiftning; myrkyte, =tåminen.
Förkylning; wilustuminen.
Förskåmd blod; sårkynyt, paha weri.
Förstoppning; turpo, watsaturpo, umpi, ummetti, kowa watsa, suolitukkio.
Förstråckning; nisellys, niukahdus, suoniwenymå.
Förswårad andedrågt; hengen ahdistaja.
Gallfeber; sappikuume, sappitauti.
Galna djurs bett; willi elåwåin purema, w. hampaanjålki.
Getingsbett; ampiaisen myrkky, waapsahaisen myrkky.
Gikt; luuwana, luuwalo, leini, kihti, jåsentauti, juoksiainen.
Gulsot; keltatauti.
Gyllenåder; peråtauti, perájuoksu.
Hafwande tillståno; raskaisuus.
Halsbrånna; nårå, kurkunpoltto, rinnanpoltto.
Halsinflammation; kurkkuwiho.
Halssjuka; kurkkutauti, kaulatauti.
Handdomning; kåsimurehdus, kåsiwarsikuollo.
Hemorrhoider; peråtauti.
Hicka; nikka.
Hjertklappning; sydånhyppinå, sydåntykyttåjå.
Hjertsprång; kouristaja.
Hosta; yskå, ryintå.
Hosta med feber; yskåkuume.
Hudlöshet; heltymå, sierottuminen, poimuaminen.
Hudsjukdomar; ihotaudit, ihottuma.
Hufwudwårk; pååkipu, pååkiwistys, pååsårky.
Huggsår; raudanhaawat.
Hysteri; kohtutauti.
Håll och styng; pistotauti, =okset.
Hårdt lif; kowa watsa, suolitukkio, turpuus, umme.
Hångda; hirtetyt.
Höftsjuka; sarwentotauti.
Höstfeber; syystauti, rantatauti, huowakuume.
Höstfroßa; syystauti.
Ihjelfrusna; paleltuneet, wiluun kuolleet.
Inflammation i hjernan; ajuwiho.
Inflammation i magen; mahawiho, sisuswiho.
Inflammation i mjålten; pernawiho, sapsowiho.
Inflammationer; wihotaudit.
Karbunkel; kuisma, weripahka.
Kardialgi; rewåisin, sydåntauti, irrallinen, erin sisåltå.
Katarrh; kôhå, kôhåtauti, nuohatauti, rôhkå.
Kikhosta; hinku, nååntôyskå.
Kåda; syyhy, syyhelmå.
Knôlar i stolgången; peråkuhlot.
Kolik; åhky, watsawåånne.
Koppor; rokko, rupuli.
Koppor, falska; walherokko.
Kråfta; ruumiin mato.
Kråftknôl; syôpåpahka.
Kråkning; oksettaja.
Kånslolöshet; tunnottomuus.
Körtelsjuka; rauhaiskipu.
Ledstyfhet; jåsenten kankeus.
Ledswullnad; jåsenajetus.

Ledwridning; nyrjähtämä, hiwellys, jäsenniukahdus.
Ledwärk; jäsentauti, jäsenkolottaja.
Lefwerinflammation; maksawiho.
Lifmoderbrock; kohtulasku.
Lifmodrens omwändning; kohtumulje.
Ljumskbrock; kuwepuhku, kuwepuhkeama, tyrä.
Löst lif; pehmiä watsa, kuratti, ripakka, watsarikko.
Magens öfwerlastning; mahan haittatäytyys.
Magplägor; mahawaiwa, hiwennys, watsawäänne, wiule.
Magref; watsawihleet.
Magsjuka; sydänwaiwa.
Magskärfwens nedfallande; rintaluun lasku.
Maran; painajainen.
Maskar; eläwät sisässä, madot.
Mellangärdets särnad; wälisseinän särkyminen.
Meßling; tuhkuri, tuhkarokko.
Mjältbrandsböld; eläinten ruttomyrkky, pernatauti.
Mjältsjuka; irrallinen, pernatauti, sydänwaiwa.
Mjölkens sinande; maidon wäheneminen, ehtyminen.
Mjölkfeber; rintakuume, maitokuume.
Mjölkskorpa; maitokerni.
Mjölkstockning; maitosulku.
Moderpaßion; kohtutauti.
Modifierade koppor; walherokko.
Munröta; suumärkö.
Munskorf; suurupi, rohtuma.
Månadsrening; kuukautiset.
Nafwelbrock; napapuhku.
Nafwelswulst; napamulje.
Nafwelsär; napahaawat.
Nerffeber; liudekuume, lawatauti, nerwitauti.
Nerfsjukdom; liudewaiwa.
Näsblod; nenäwerestys.
Onda bettet; koi, wieras, iso kumppali, sormikoi.
Ondskorf; sienirupi, paharupi.
Ondt i swalget; nielinwiat, nielutauti.
Ormbett; käärmeenpisto, madon panema.
Orolighet; lewottomuus.
Os; häkä, tiku, höyry.
Oäkta koppor; petosrokko.
Pleuresi; pistostauti.
Pässjuka; korwarauhaiset.
Qwäfda; tukehtuneet.
Qwäfda i os; häkään kuolleet.
Rasande djurs bett; willielämän purema.
Ref; watsawäänne, wihleet.
Reform; sawipuoli, maahinen.
Ros; ruusu.
Rosfeber; ruusukuume.
Rossär; ruusuhaawat.
Ryckningar; puistelia, puistuttaja.
Rödsot; punatauti.
Rötfeber; polttokuume, polttotauti.
Rötsär; mätähaawat.
Sendrag; suoniweto.
Sensträckning; wenymä.
Skabb; kapi, paharupi.
Skaffär; hieroma, lyöttynyt.
Skarlakansfeber; ehtakuume, tulirahko, sarlatauti.
Skendöda; walhekuolleet.
Skjutna sär; ampuhaawat, luotihaawat.
Skorf i hufwudet; sienirupi, päärupi.
Skrofler; rauhaistauti, risatauti, risakko.
Skrämsel; säikähtämä.
Skälfwa; wilutauti.
Skörbjugg; keripukki, kerpunkki
Skörbjuggsär; kerpunkkihaawat.
Slag; halwu, halwaus, lentotauti, pahannuoli, amputantiwerikohtaus.

Slag och stötar; satattama.
Slemfeber; lokatauti, liittakuume, sulkutauti, råkåtauti.
Slemsjukdomar; lokatauti.
Slitna sår; raateluhaawat.
Smitta; tartunta.
Smittkoppor; iso rokko, rokkotauti.
Spenböld; nisäajos.
Spetälska; pitali.
Spolmaskar; suolikot, suoningat, lierat.
Sprickor och sår i bröstwårtorne; nisärohtumat.
Stenpaßion; kiwitauti.
Stenplågor; kiwitauti.
Strypsjuka; kurkunkuristaja.
Strypta; kuristetut.
Stuckna sår; pistohaawat.
Styng; pistos.
Swag mage; kehnomahasuus.
Swag syn; heikkosilmåsyys.
Swaga ögon; heikkosilmåisyys.
Swaghet; heikkoluontosuus.
Swagt bröst; kehno rinta.
Swallkött; kuollut liha, liika liha.
Swimning; pyörtyminen, menehtyminen.
Swindel; pååwiemistys, heidytys.
Swullnad; ajetus.
Syra i magen; hapan.
Swår andedrågt; ahdas henki.
Swårighet att kasta sitt watten; hidas wesi, waikia wedenlåhtö, tippatauti.
Sår; haawat.
Sår nafwel; napawiat.
Såra bröst; rintahaawat.
Såra bröstwårtor; nisärohtumat, nännihaawat, nännikihelmåt.
Sömn, owanlig; uni, tawaton.
Sömnaktighet hos barn; uneliaisuus.
Sömnlöshet; unettomuus.
Taggar i stolgången; pistimet peräsfå.
Tandköttets blödning; ienlihan werestys.
Tandplågor; hammaskipu.
Tandsjuka; hammastauti.
Tandwårk; hammasmato, hammaskipu.
Tarminflammation; suoliwiho.
Tarmwred; suolimulje.
Torr hosta; hökäysskå.
Torrwårk; luuwalo.
Torsk; sampaat.
Trosk; sampaat.
Tryckning under bröstet; sydänalan paino.
Twinsot; kuiwatauti, kujutustauti.
Uppswållning; puhallus.
Urinståmma; salpu, wesiumpi.
Utslag; ryhdelmå, ihottuma, rohtuma, ryhtymå, ryhdyntå.
Utslagsfeber; ihotekuume.
Utslagssjukdomar; ihotaudit.
Utsot; ulkotauti, ulkonen, hiwennys, punatauti.
Wagel; naaran näppy, nåårännåppi.
Warioloider; walherokko.
Watten i hjernan; wesiaiwo.
Wattenkoppor; wesirokko.
Wattenkräfta; suuwieras, suumårkö.
Wattenståmma; salpu, wesiumpi, wesitukehdus.
Wattusot; wesitauti, pöhö.
Wenerisk sjukdom; kuppa, pahatauti, ransuusi.
Ympkoppor; panorokko.
Åskrörde; ukonlyödyt.
Åckel; kuoe, kuoitus.
Åltan; eltta.
Ögonsjuka; silmåkipu.
Öroninflammation; korwawiho, korwawika, korwakipu.
Öronwårk; korwakipu, korwasårky.

Ojennus: siwu 139 wiimenen radi on wimmoja lue: wammoja